

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Български писател

НЕОСВЕТЕНИТЕ ДВОРОВЕ

ЙОРДАН РАДИЧКОВ
НЕОСВЕТЕНИТЕ ДВОРОВЕ

chitanka.info

Споменът за Сибир ще тича винаги по петите ми, но преди да се върна към спомена, искам да благодаря на всички съветски институти и частни лица, които направиха възможно това пътуване, и на моя сибирски спътник, московчанина Георги Гачев.

Всеки пътешественик се стреми да напише благородни книги за своето пътешествие: Данте мина през ада и написа божествена книга за неговите страхотии; Гогол по най-благороден начин ши шинела на Русия, всичко ти с ибришим, с двоен ситен шев и всеки шев той след това минаваше със собствените си зъби, като правеше с тях разни фигури. Какво би могъл да напише един съвременен пътешественик за Сибир?

Сибир поражда човешкото въображение. Лишен от всякакво съчинителство, той с колосален произвол натрупва пред вас неправдоподобности, тъй че е невъзможно нито да ги отместите, нито да ги преодолеете, а трябва да търсите пролуки и да се провирате през тесните пукнатини; е, и седате след туй да криволичите нещо в своите тетрадки, като че се провирате наистина през пукнатините, и това, дето го криволичите, би трябвало да бъде описание, мисъл, спор, или пък съревнование. Но как посредством тия криволици може да бъде направено дори подобие на виденото! Животът е винаги по-строг от измислицата, пред него ние стоим голи като пред военна комисия.

Сянката ми се полута по мъртвите сибирски полета, два месеца се търкулнаха като кълбо и неговата прежда остана разпръсната между Ледовития океан и Алтайските планини, забъркана и уплетена в тундрата и тайгата на Якутия, в еленови стада, в златни и диамантени области. Много пъти се опитвах да събера разпиляната прежда в едно кълбо за читателя, но все безуспешно. Затуй реших на края, че ще е най-добре да хвана отново нишката и да се върна с нея пак по обратния път.

Но човек може да се върне по обратния път единствено чрез думите. За подобен поход той впряга всичките познати думи, всички ония опитомени думи, дето сме ги превърнали на кираджийски коне и всеки ги бие с камшика си, както му дойде, макар че те без всякакъв възторг си махат опашките, а по-скоро от досада ги махат — гледай си работата, конярю! Понякога улавях диви думи и ги впрягах, преди да са успели да ме стъпчат, но те разбиваха страховития впряг, изпокъсваха ремъците и потъваха в тъмните гори и пасбища на

въображението. Аз ги дебнех, но и те ме дебнеха и в повечето случаи пропадаха, преди още да ги зърна — дочувах само отдалечаването на техния бяг. Опитомените думи лежеха кротко на пътя, преживяха и гледаха всичко с безизразните си, лишени от всякакво любопитство очи.

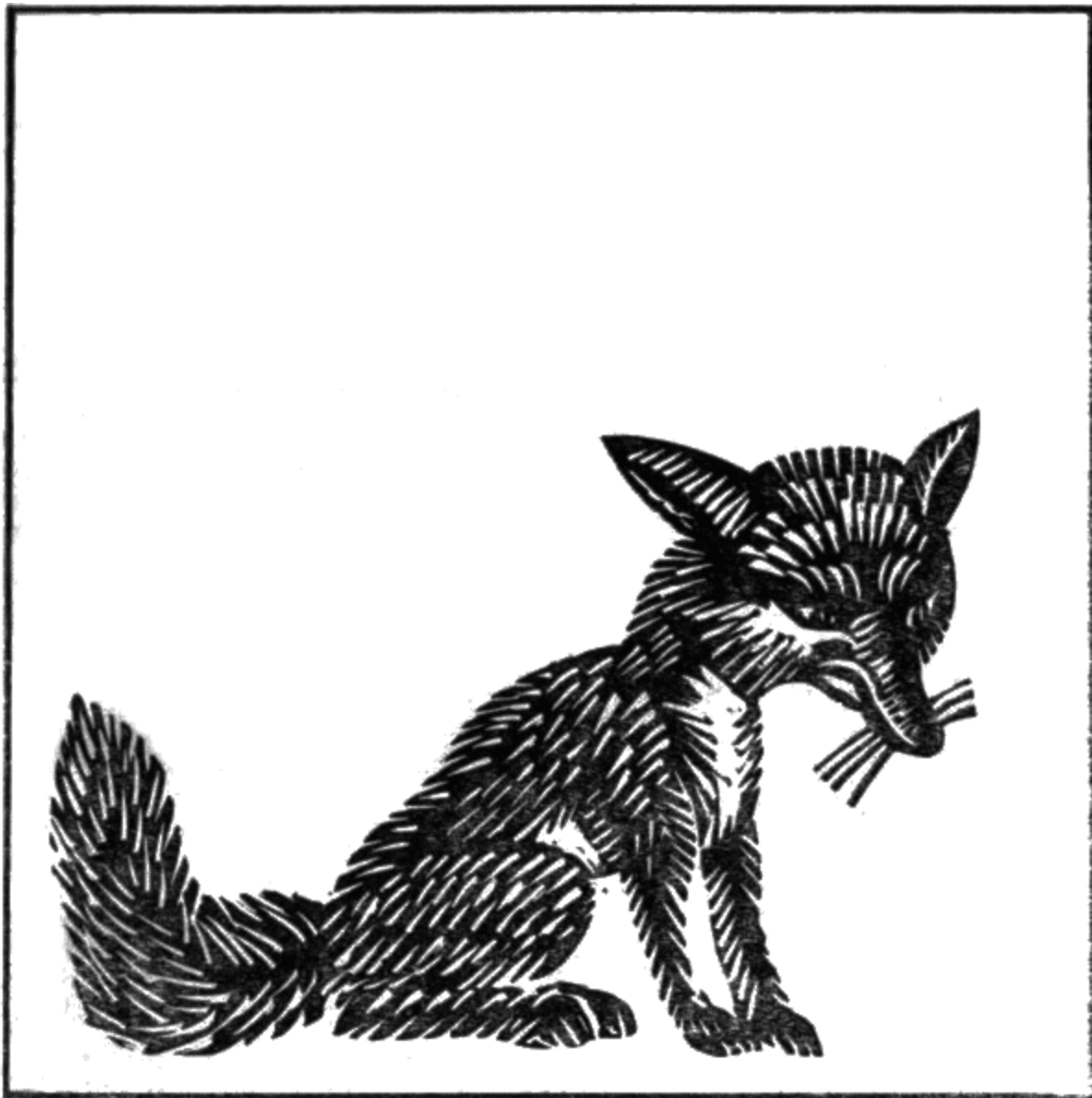
Понякога те се задъхваха по стръмнините, падаха на колене, старите им хълбоци биеха до пръсване. В такива мигове ми се струваше, че думите ме гледат с човешки очи, уморени и хлътнали, почнали да посивяват от годините. Тогава си спомнях за човека, дето конят му паднал на средата на пътя, той го изпрегнал от каруцата, сам се впрегнал в нея и я изтеглил на върха. Огледал човекът стръмнината под себе си, огледал натоварената каруца и си казал: „Глупав човек съм! Аз едва изтеглих каруцата, а искам конят да я изтегли!“

Спомнях си за тоя човек, но не можех да разпрегна на средата на пътя. Думите зъзнеха с намъшена козина на студа, несвикнали с климата, някои падаха по пътищата, други подивяваха и хващаха горите или тресавищата, трябваше да ходя подире им да ги мамя и много от тях се връщаха, подвили неловко опашки. А имаше и думи, дето не вършеха никаква работа (всичко най-добре се проверява в походи). Те вървяха без всякакво напрежение и без всякакво желание, просто вдигаха прахоляци по пътищата, пречеха на другите, мотаеха се из краката им, объркваха впряговете; имаше и думи, готови винаги да се подмажат, през целия поход те само това правеха, винаги са подръка, винаги ще изтичат някъде услужливо, винаги ще ви гледат в очите, та ги усещате даже и ако не ги гледате. И понякога успяваха тия подлеци, подмазваха се. Други вървяха просто на тумби, на тумби, изоставаха много, заради тях трябваше да спираме често из пътя, да ги изчакаме: не зная кефа ли бяха тръгнали да си гледат, или ни гледаха сеира!

Криво-ляво ние завършихме сибирския поход. Думите клечат сега около мене с побити крака, почиват си и примигват на светлината. Също както човек примигва, за да пропусне светлината в очите си или да изстиска от тях светлина. Благодаря ви, мои думи, благодаря ви и ви целувам всичките по муцуните!

Йордан Радичков

ТАЙГА

1

Якутската земя е вечно замръзнала. Ледът, стар милиони години, покрива страната на дебелина от триста до осемстотин метра. Моето запознаване с Якутия съвпада с откриването на един замръзнал войник от времето на Петър I в източнотундранския район. Черна якутка отпреди триста години лежеше кротко в своя сандък на брега на река Лена и излъчваше спокойствие. Петдесет хиляди мамонта вече бяха извадени от древните си ледени леговища; повити в своята мека вълна, те са спали там милиони години. Черната якутка, мамонтите и един прешлен на кит са първите впечатления и първият допир с ледените недра на Якутия.

Наричат я още Мамонтова страна. Тя би могла да бъде световен мавзолей, като запази в недрата си природа и човечество за вечни времена; в нейните подземия може да бъде консервиран целият съвременен свят.

Построете къща върху тая земя, и ще видите как тя започва да потъва бавно. Къщата за живеене е като топло животно, клекнало на леда — то го стопява и потъва постепенно в него, така мътещата птица потъва в своя полог. Може би така са образувани студените положии на големите якутски езера. Ние още не знаем какво спи на тяхното дъно. Група геолози бяха открили воден змей при едно от своите пътешествия. Тая огромна ледена книга още не е прочетена цялата. Ние знаем само, че стъпваме върху гробовете на замръзнали мамонти и че тук и там са разхвърляни китове.

Построете шосе върху тая земя, и ще видите, че неговото платно започва да потъва бавно в ледовете. Сложете надгробен паметник, и след няколко години вие няма да го намерите — ледовете са го погълнали, за да го запазят за поколенията. Тъй е бил погълнат и замръзналият войник на Петър I. Тогава, за да останат къщите на повърхността, якутите почнали да ги строят, както се строят наколните жилища, и къщите сега стоят на крака върху леда. Така се избягва затоплянето.

Шаманите измислили своя костюм и тая звънтяща дреха би трябвало да бъде съперница на пеещата земя. Вярно е, дрехата на шамана е по-гръмка от звънкия шепот на леда, но шаманите измират, а ледът си остава. Шаманите умират и гробовете им висят във въздуха, защото е ужасно студено в тая земя и тялото, ако се тури в нея, ще вкочаняса и никога няма да се разсее в небето.

А всичко трябва да се разсее в небето, както и звънът на дрехата. Тая дреха всеки сам изработва. Представете си, че вас ви избират за шаман... вие си съшивате от еленова кожа и еленови сухожилия някакво подобие на ямурлук. Някакъв човек идва при вас за съвет и ви носи подкова. Вие зашивате подковата върху еленовата кожа и давате съвет на човека. Друг човек идва при вас, за да се съветва, и ви носи гвоздей. Вие давате съвет на човека и забивате гвоздея в наметалото, като го изкривите, за да не падне. Ловец ви подарява своя нож, загдето сте го научили как да прогони някакъв дух, и вие и него окачвате на ямурлука си. Пили и копчета, медни монети и останки от свещници, дръжки на сребърни подноси, останали от времето на губернаторите, налчета за обувки от времето на руските войници, метални цигарета и гребени, парчета от желязо за обковаване на шейните, халки от котвите на параходите, всякаква метална чудатост — това е костюмът на шамана. С тоя костюм се играе шаманското хоро върху пеещия лед и гробовете на мамонтите, но от това ледът не става по-топъл и рибата в реките замръзва.

Якутия има много реки и езера, но нито един извор.

Преди революцията на един руски търговец в Якутск му хрумнало да изкопае кладенец в двора на своята къща, за да може да пие изворна вода. (Какво ли не е хрумвало на руския търговец!) Търговецът бил много богат човек и наел сума ти работници за кладенеца. Те работили една година, като дълбаели пеещия лед и проникнали все по-дълбоко и по-дълбоко, но вода не се появила. Втората година търговецът наел още работници, та да върви по-бързо работата, но колкото и дълбоко да проникнали те, изваждали все тоя пеещ лед и никъде не се виждала вода. На търговеца му омръзнало да се занимава с кладенеца, изоставил шахтата и продължил да пие вода от река Лена.

Около тази шахта след революцията възникнал един институт, който се занимава с вечната замръзналост. Как ще се строят в бъдеще

къщите, как ще се строят пътищата, как ще се строят фабриките и електроцентралите върху слоя от лед, каква издръжливост има тоя лед, чувствителен ли е при взривове — с това се занимава институтът. Шахтата, оставена от търговеца, е разширена и с Геня Гачев можем да влезем в нея по стълбите, но преди да влезем, трябва да се облечем топло.

Навън още грее слънце и конете са излезли на паша, а ние навличаме дебели кожуси и започваме да слизаме в студената паст. В края шахтата е разширена, тя представлява цяла зала. В различни посоки от нея излизат дълбоки лабиринти, за да оформят това огромно подземие, уплетено с кабели и апаратура. Всъщност тук се намират част от кабинетите на работниците.

Цялото подземие е една ледена пещера. Подът, стените и таваните са заскрежени. Не бих казал, че ми изглеждаше феерично, по-скоро тая гледка подсилваше студа. В една от галериите работниците продължаваха да дълбаят — виждаше се дишането на хората, кожените яки се заскрежваха.

Работниците ни начупиха ледени късове, но те не пееха, колкото и да се заслушвахме. Тоя пеещ лед не пее, казахме им. Той ще започне да пее навън, щом го изнесете на слънце. Изнасяме леда по обратния път, на повърхността. Оставям моя къс върху тревата и той започва да блести на слънцето. Събличам кожуха и сядам на него до ледения къс. Слънцето свети в очите ми, леденият къс също блести в очите ми. По едно време дочувам далечен звук, сетне друг го достига, после се изсипаха няколко наведнъж и започнаха гоненица. Легнах на кожуха, тъй че да съм по-близо до леда и да чувам по-добре как пее.

Той пееше като латерна. Също като латерна бяха звънкави звуците му, само че тая латерна нито веднъж не се повтаряше и пееше някаква безкрайна песен. Много и различни песни са били заключени милиони години в тая латерна и сега слънцето въртеше дръжката ѝ и показваше на света какво се крие в пеещия лед. Аз чувам, излегнат върху кожуха, как бягат мамонтите по земята, за да се спасят от нещо, което обезателно ще ги застигне по пътя на бягството им. Може би оня звук там бе някакъв стон! После чувам сгромолясващи се дървета, но много далече, сякаш това е от другата страна на Лена. Сред сгромолясващите се дървета се носи шумът на вода, реките бягат от коритата, плискат в непознати възвишения, преминават ги и заедно с

плисъка на водата се чува въздишката на китовете. Не беше ли това удар от опашка на кит? Ами тая птича песен, която умира внезапно, стъпкана от краката на дивите коне и удавена в тяхното цвилене!... Ледът продължаваше да пее. Но как може едно парче лед да пее! Тоя лед напомня донякъде сьонгер, той е шуплест. В шуплите му е заключен въздух при седем или осем атмосфери налягане. Щом слънцето започва да го стопля, напираният въздух разбива ледената си черупка, както птичето разбива черупката на яйцето. Тъкмо това разбиване на ледената черупка представляват кънтящите звуци. Дебелината и площта на всяка клетка са различни и затова и звуците са различни. Всъщност трудно може да се каже, че ледът се топи, по-скоро той ври, раздробява се, а слънцето прониква все по-дълбоко в него и с трясък разтваря килиите, за да освободи заключения там въздух. Наведен над леда, човек може да подиша от тоя въздух, това е същият въздух, дишан от животинския и растителен свят отпреди милиони години. Аз дишах дълбоко този въздух, който не е дишан от хора, и съжалявах, че не мога да преведа нищо от разказа на пеещия лед. Може би един ден хората ще успеят да разгадаят неговите песни и да преведат тая загадъчна книга.

Слънцето продължаваше да грее и на края върху тревата остана мокро петно. Песента бе свършила.

Мислех си тогава, че при големи застудявания човек също тъй може да се превърне в парче лед, неподвижно и мъртво. Но при първото затопляне, при първото проникване на слънцето скованият човек също тъй, както ледът, би ни разказал за застудяването. Ако нас ни турят под пресите за налягане и ни сковат, това не значи, че сме станали мъртви. Един ден ще дойдат други, ще разбият с трясък килиите и ще чуят нашите разкази, макар и бавно, макар и буква по буква, както долу в подземията буква по буква работниците разчитат огромната библия на вечната замръзвалост.

Много пъти след това при лутанията из Сибир ме спохождаше чувството, че земята, по която вървя, е жива, че тя само е потънала в много дълбок сън, скована от студовете, и че един ден, като започне затоплянето, мамонтите ще покажат гърбовете си, ще се отърсят от своята съненост, ще тръгнат на паша из тайгата и ще повалят със зъби листовниците, по чиито върхове се люлеят гробовете на шаманите, за

да си проправят път, а по хълмовете ще се спуснат китове, по корем, право към голямата река Лена, за да отидат в океаните.

Също като жабите, които залепват за леда през зимата и напролет едва раздвижват краката си, изненадани, че все още са живи, че по бреговете пак е поникнала зелена трева. И ще излязат жабите пак по бреговете, за да ближат сутрин рано падналата роса.

Навътре в тайгата якутки доят крави с мъхести вимета; върху плоските покриви на кошарите седят деца и ни изпращат с подсмърчане; северни кучета, лишени от всякакво любопитство, спят пред вратите. Отвсякъде ни обгражда величествена гора и слънцето може да изпрати върху лагерите на скотовъдите само прецедената си светлина. Времето е невероятно тихо и всички шумове стигат до слуха прецедени, каквато е и слънчевата светлина, и изглеждат нереални. Една крава ни поздрави с мучене, но то прозвуча като духване насреща ни, някакво подобие на: хуууууу.

Навътре в тайгата мургави деца берат ягоди. Много ли ягоди набраха децата? Те ни показват кошниците си и през цялото време ни гледат в очите. Очите им лъщят зад тесните процепи на клепките, бяло почти не се вижда, сякаш всичко е само зеница. Много са ви хубави кошниците, им казах. Децата също ми казаха нещо на своя си език, после си разменихме по една усмивка и моите спътници якути, възрастни хора, опитаха ягодите, одобриха ги с поклащане на глава, а децата казаха, че ягодите сами си зреят в тайгата. А аз все гледах кошниците. Те бяха направени от брезова кора на широки ивици, съшити на фигури с конски косми, на самия край горе завършваха с гъста шевица от косми, а дръжките им бяха от еленови сухожилия. Червено кадифе подплащаше тия съдове и ми се стори тогава, че това са най-хубавите съдове за диви ягоди. Всеки от нас си избра по една детска бузка, ощипа я на сбогуване, сякаш всеки отчупи от хляба, поднесен ни от тайгата.

Тия деца не се ли боят да отиват толкова далече в гората? Те няма от какво да се боят, защото живеят в гората. Семето на тоя народ е хвърлено в гората, поникнало е и е също част от голямата тайга, тъй както и царствената лиственица е част от тайгата, тъй както и бялата бреза, и рябината.

Въоръжени с карабини конници ни пресякоха пътя на една просека. Всеки от тях водеше по няколко неоседлани коне. Те седяха малко ребром върху гърбовете и ни поздравиха с поклащане на

шапките. Къде отиват тия въоръжени хора? Търсят стада скитащи коне, за да избият угоените от тях за храна. Още не съм видял тия стада полудиви коне; ще ги видя по-късно, идната седмица, когато тръгнем през Чурапчанската тайга. Сега тук могат да се видят висящите във въздуха гробове на шаманите и могилите на земните гробове: върху тях никне трева и сибирската лиственица ги засипва с кафявите си игли. Тайгата се оголва постепенно и якутите ми казват, че дърветата плащат данъка си на земята за туй, че през лятото са се хранили със соковете ѝ. Човек си плаща данъка само веднъж, на това място, тук. Дали ще го окачат на дърво, за да го приспива вятърът, дали ще го турят на кладата на някой хълм, или пък ще го закопаят в земята, туй вече няма никакво значение. Но да прескочим това място и да продължим навътре в тайгата.

Листвениците започват да се отместват тромаво, тук и там са дали вече път на брезата, тук и там се показва рябината, пламтяща като жарава. Още по-нататък няколко купчини дървета стърчат недодялано сред огромна гълпа бели брези. Лиственицата е мъжествено дърво и владее по-суровите места и райони. Там, където има малко ливади или е по-малко усойно, или нагънатата повърхнина е изложена повече на слънце, са струпани — още по-точно, — са излезли на припек крехките и нежни дървета. Дивите и мъжествени лесове са за гигантите. Уютните, почти домашни места са за брезата и рябината. Та тук се бяха скупчили брези, а върху брезите стояха на пост хиляда птици коршуни. Те бяха колкото големи, толкова и важни и не ни обърнаха никакво внимание. Тъй гъсто стояха един до друг, че образуваха плътен огромен пръстен върху дърветата. Вътре, в лагера, охраняван от птиците часовой, се намираще Покровската звероферма.

В района на зверофермата се забранява: стрелба с пушка; корабни сигнали; прелитане на самолети; звукове, превишаващи човешката реч; светлинни сигнали нощем и паленето на огън!

В Покровската звероферма живее нейно царско височество сребърната лисица, обградена от коршуни. Ловците на Якутия изстребват навсякъде грабливия коршун. Тук той стои мрачен и невъзмутим, защото стрелбата в района на зверофермата е забранена. Една птица също може да бъде хитра. Като се наема доброволно да бъде в свитата на сребърната лисица, тя наблюдава същевременно с превъзходство как корабите по река Лена ще минават на пръсти край

нея, как ловците мълчаливо носят безполезните си пушки, как самолетите правят широка дъга, за да предпазят въздуха от сътресения. Тук те се хранят, размножават се, остаряват, а болните слизат от дърветата и тръгват пешком към Лена, подкрепяйки се по пътя си с крила; те вървят тежко и дълго, с пъхтене, за да пият вода от реката, и не се връщат никога вече. Техните места по брезите се заемат от младите коршуни, както местата на опадалите листа се заемат напролет от младите издънки на брезата.

Зверофермата е сред един великолепен и тих остров в тайгата, тъй очарователни са ливадите и горите край нея, че човек дори започва да завижда на лисиците. Сред меката трева са разположени дългите върволици на клетките, същински хареми на капризен султан. В центъра на тия хареми се издига една наблюдателна дъсчена кула. Извън фермата, в задния двор, са готварниците с димящи комини, край готварниците шетат непрекъснато хора, главно късокраки якутки и готвачи с дългите си готвачки шапки. Моля ви се, само по-тихо, ако обичате шепнешком, защото лисиците сега почиват. След половин час ще ги събудим, тогава им се поднася закуска. Ние вървим шепнешком на почтително разстояние от спалните на лисиците и в дъното на всяка мрежа виждаме как искри и святка кожата на слънцето и сама дава блясък на всеки слънчев лъч с косъма си. По-младите не спят, те си играят в клетките и ни показват острите си муцуни. Група работници върви с нас, за да ни обясни всичко. А всичко тук е наука, драги читателю. При пушечен изстрел лисиците стават нервни, те не могат да понасят остри шумове, нито пък търпят да бъдат стряскани. При преминаването на реактивен самолет бременните лисици абортират. Звуковете, превишаващи човешката реч, са в състояние да направят тия царски особи истерични, те ще лежат в харемите си, без да раждат нови лисици. Аз слушах всичките тия обяснения и започнах да завиждам на лисиците.

Мигар те са по-чувствителни и по-важни от човека, та човекът ще трябва да ги заобикаля с толкова големи грижи! Мигар човекът трябва да даде на звяра повече удобства, отколкото сам притежава, и да храни звяра два пъти повече от себе си и да го предпазва от всякакви сътресения! Ние можем да съществуваме с лошото си кръвно налягане, да се движим със сърцебиене и ревматизъм и да крепим в себе си душевните рани; ние можем да прекарваме дълго със

сухоежбина и да страдаме от пиещата болка на болните си бъбреци, да се удряме в лицата и да ни удрят в лицата, а лисиците да се протягат във фермата и да ни стряскат с тънката си чувствителност, да ни заплашват с истерия и с отказа си да раждат нови лисици!

Лек шум се разнася из двора, по тревата плъпнаха чевръсти якутки с подноси. Върху подносите бяха наредени съдове с риба — закуската на зверовете. Те се протегнаха глезено и кокетно и излязоха от дъната на спалните си, чернооки и хубави. Коршуните по дърветата се раздвижиха, някои се вдигнаха във въздуха, припляскаха с крила, преминаха върху по-близките брези, надвесиха се и изкривиха шии, та да гледат как лисиците ще ядат рибата. Млади лисичета се замяха весело и почнаха да точат ноктите си в телта на клетките. Лисиците се хранеха много изтънчено. Скелетите и главите на рибите оставаха цели. Животните почистваха внимателно костите с чисто лисича елегантност, без да изцапат блестящите си муцуни. Тъй завършва леката подиробедна закуска в зверофермата. Като наблюдавах шетнята наоколо, си мислех, че животът на човека е нареден извънредно несправедливо. Якутецът на тайгата води прост живот и има проста храна. Във ведрото на огъня ври само едно ястие, понякога то е от месо, понякога е от картофи, но ястието винаги е едно. Менюто на лисицата за един ден напомня менюто на лйстата от китайски ресторант. Тук ни убеждаваха, че готвачите на зверофермата са подобри от готвачите на ресторант „Северный“ в столицата Якутск, макар че там уж правели най-хубавото конско ребро.

Всеки би завидял на лисиците за тази част от живота им. По-нататък обаче не!

По-нататък следва полигонът на любовта. Самият полигон представлява една квадратна постройка с телен покрив, тъй че да може да се наблюдава от кулата. По дъсчения под личаха следи от нокти и сребърна козина от лисичи кожи. Престоят на двойките тук е три часа. Тогава работниците на зверофермата се намират в наблюдателната кула, за да решат кои от животните ще останат за размножаване и кои ще бъдат отписани от общежитието. Лисица, която по общо мнение е престанала да върши работата си, се осъжда на смърт. От тази наблюдателна кула, разбира се, не се следи само полигонът на любовта. Оттук се следи поотделно всяко животно, неговото

поведение, неговият характер и при всяко забелязано отклонение то плаща с кожата си.

По-нататък са децата лисичета.

И още по-нататък е електрическият стол.

Електрическият стол е едно подобие на впряговете на северните кучета. Неговите нашийници и синджири в момента са празни. Този стол е въведен в употреба, за да не се развалят кожата на зверовете. Фермата има отлични кожари и както ще видим по-нататък, кожата се обработват съобразно капризите на чуждестранните фирми. Едни фирми искат дълги и тесни кожи, други искат кожата да бъдат къси и широки. Лисиците са едни и същи, между тях няма дебелани, но кожите изпращат на фирмите исканите кожи. Те ги опъват силно на ширина още докато са сурови, и кожата постепенно се скъсяват. Или пък обратното.

С кожата завършва и пътят на всяка сребърна лисица. Ние ще можем да я видим много по-късно в светските салони как хвърля лисичи отблясъци върху рамена и шии.

Тъй си живеят лисиците в Покровската звероферма, наполовината рай, наполовината ад. Ние сядаме с домакините край ведро с димящи картофи и си бърбем, че животът на човека не е нареден несправедливо и че той няма никакво основание да завижда на сребърната лисица. Само дете не знаем от коя кула ни наблюдават.

И тъй, ние седим с домакините в стогодишната дървена къща и започват да се разказват истории за сребърната лисица и ние всички се убеждавахме постепенно, че дори и когато остане само една кожа от това животно, то и самата му кожа продължава да носи нещо мистично и да пръска странни отблясъци. Така например още се помни една история, свързана със сребърната лисица, с краля на чуките и с руския губернатор в Якутск.

Кралят на чуките (разказваше ни ковачът на зверофермата, чиято ковачница беше на почетно разстояние от лисиците, тъй че до ушите им звънкавите удари на чука достигаха приглушени и мелодични), кралят на чуките, или наричан още Северен крал, имал девет жени, големи стада елени, бил владетел на ловните области, на капаните, барута и на северното сияние. Руският губернатор от Якутск реши да отиде на гости на Северния крал. Той замина през лятото все по река Лена, после през тундрата, равна и гола, та чак при самия

владетел на северното сияние, на барута, на ловните полета и т.н. В знак на уважение, гостоприемство и побратимяване Северния крал му отстъпил деветте си жени. Те бяха все хубави жени, бели, както се изрази черният ковач на зверофермата. Губернаторът преспа с тях, с всички поред, денем ходеха да бият дивеч, в тундрата твар всякаква има, накъдето се обърнеш, е пълно с твар, та денем те избиваха различна твар, а нощем губернаторът сменяше жената и на края каза, че много се радва, гдето се е побратимил с такъв забележителен човек като Северния крал, и че той също с радост ще го приеме в своя дом. Владетелят на северното сияние, на барута, на ловните полета и т.н. изпратил сума ти кожи от сребърна лисица за губернаторшата и губернаторът отбелязал, че тя ще остане много доволна.

После той тръгнал пак през тундрата, после по Лена, та чак на кея на град Якутск, където търговците потопявали старите кораби по крайбрежието, за да направят с тях дига и да защитят града от наводнение. Минало време, паднали дебелите снегове, всички се затворили в къщите, замръзващата Лена кънтяла от студ. Една сутрин наблюдателите от кулата на Дигин (стара кула, останала още от времето на първите руски заселници, единствена наблюдателница в тоя северен град) видели нещо да се носи през тайгата, забулено в снежни облаци. Те надали тревога, всяка войнишка душа веднага излязла с оръжието си на пъртините, губернаторът сам застанал начело, но до сражение не се стигнало, защото из снежните облаци се замъркали бягащи елени, кучешки впрягове, подтичващи чукчи с камшици. Сам Северния крал пристигал в Якутск на гости на своя побратим. До едно време хората броили колко нарти имало, натоварени със сребърни лисици, но нартите нямали край и се отказали да броят. И еленови кожи имало много, и едно голямо стадо елени, за да бъде подарено на губернатора. Говорело се също тъй, че и скъпоценности е карал със себе си кралят, но никой тогава не можал да ги види.

Губернаторът се много зарадва на своя побратим и даде вечеря в губернаторството, каквато никога преди и никога след това някой бил давал. Всичкият най-знатен свят бил там и трапезата била отрупана само с кристал и сребърни съдове, тъй както тундрата е отрупана с всякаква твар. Това, що не било благородно, нямало място в губернаторството. В центъра на трапезата светела самата губернаторша, много хубава бяла жена, цялата облечена в сребърни

лисици. Кожата ѝ била най-хубавата кожа на света, руска кожа, ако сте чували, дето цена няма. Та представете си до тая руска кожа кожите на сребърната лисица, турете отгоре две хубави руски очи, нито черни, нито кафяви, и ще разберете колко царствена била губернаторшата. Северния крал веднага я одобрил и се изказал още веднъж в смисъл, че е много щастлив, гдето се е побратимил с губернатора, и че за него и за прекрасната губернаторша са стадата елени, впряговете, кожите, нартите. Навън в белия сняг се виждали брадатите елени, вечерящите кучета, чукчите, които се разхождали и поскърцвали по снега с мокасините си.

Северния крал одобрил ястиетата, одобрил напитките и тъй хубаво си пийнал, че почнал да вдига пара и да дими. Губернаторшата, не само жена с изтънчени маниери, но и с изтънчено обоняние, си веела с парфюмираното ветрило, за да прогони мириса от потните кожи на краля. Но кралят пет пари не давал за ветрилото, все повече се приближавал към губернаторшата, почнал да я попритиска и ѝ казал, че е време да се приберат в стаята, за да ѝ съблече дрехата от сребърни лисици. Какво иска той, попитала губернаторшата уж със смях, ама смехът ѝ бил малко нервен. Той ли какво иска? Той ли, той ли... забарабанил с пръсти по трапезата губернаторът. Северния крал оципал губернаторшата на едно много деликатно място и казал, че иска да спи с нея. На вечерята имало много знатни гости, най-знатните хора на губернкския град, и, представете си, сред това възпитано общество с обноски, с маниери, с леки усмивки върху лицата някакъв си облечен в кожи чукча, който има нахалството да поиска публично жената на губернатора. Най-близките доверени хора на губернатора веднага хванали сабите си, по-възпитаните почнали да убеждават госта, че това не е възпитано, но той си държал на своето, никак не искал да се вразуми и настоявал, че с губернатора са побратими. Нервен и блед, губернаторът дал знак да усмирят краля на чукчите, но кралят повикал своите хора и те веднага нахълтали и изпълнили с шум на кожа губернкаторството. Вратите тъй си и останали разтворени, през тях нахлували кълба гъста пара, така че в единия край не се виждало какво става в другия край.

Опитали се да заплашат Северния крал. Но той бил владетел на ледовете, на северното сияние, на ловните полета и т.н. Изпаднал в изстъпление, дал някакъв знак на своите чукчи и започнали да

изтребват целия кристал и сребро на трапезата, тъй както с губернатора през лятото изтребвали всякаква твар из тундрата, когато се побратимявали. Като опустошил всичко, Северния крал се загърнал в кожата си, казал, че за туй побратимяване той бил отстъпил деветте си кралици на губернатора, а губернаторът не иска да му отстъпи дори една губернаторша. Чукчите плюли на губернаторството и си заминали, тъй както и били пристигнали. Само синкави следи останали от плазовете на техните нарти.

Губернаторшата, щом разбрала, че мъжът ѝ е спал с всичките девет жени на Северния крал, веднага раздрала дрехата си от сребърни лисици и казала, че ще отиде да се хвърли в реката. Но през зимата тук човек не може да стане удавник, водите навсякъде са замръзнали. Губернаторът стои блед и придържа още по-бледата си жена, всички стоят замръзнали по местата си, никой не смее да диша и в тишината внезапно се чува страшен трясък, тъй страшен, че тръпки могат да плъпнат по кожата ти; ветрилото на госпожа губернаторшата паднало на паркета и произвело този трясък. Представете ли си каква тишина е била, щом като едно паднало ветрило е могло да стресне всичкия губернаторски свят, събран в губернаторството!

А по-нататък какво станало?

Че какво може да стане по-нататък! Нищо. Губернаторът забранил на търговците да купуват сребърни лисици, както и да продават сребърни лисици, и ако някой излезел на улицата със сребърна лисица, то това се смятало за лично оскърбление, нанесено на губернатора.

Тъй тази история била озарена от лисичи блясък и продължава и досега да сияе. Черният ковач потупва конحوвете на своите ботуши и ни съветва, ако имаме кристал и сребърни съдове в къщата си, да не се побратимяваме със северни крале.

Навън е вече здрач.

Излизаме навън и чуваме как диша заспиващата тайга, как дишат, хъркайки, коршуните и шумят със сухите си пера и се разнася лаят на лисиците. В България сега е обед, изпреварил съм страната си с осем часа. Един от якутите запява тихо песента на колимските лагерници, за жената, която прелетяла със самолет над замръзналата тайга и си хвърлила фаса през прозореца, а един лагерник намерил фаса, попушил си от него и разхвалил надълго и нашироко хвърчащата

дама заради препълненото ѝ със състрадание и благородство сърце. Оттогава колимските лагерници гледат не лети ли самолет в небето и няма ли през прозореца на самолета друга дама да хвърли своя фас. В песента не се казва дали е хвърчал друг самолет и дали в него е имало хвърчаща дама.

Аз гледам полярната звезда. Мисля за деня, когато ще застана под нея сред диханието на Ледовития океан, сред бялата пустош на Севера, разстилам в съзнанието си тая бяла пустош, населявам я с всякаква твар, с еленови и кучешки впрягове, с ловци и кожени юрти. Тръгвам към юртите, за да пия еленово мляко.

Не сега — това ще стане подир месец. Сега ще слезем по склона към Покровск да прием чай на брега на Лена и да отнеса със себе си една кошница от брезова кора и с дръжка от еленово сухожилие.

Сигурно е бил много хитър тоя човек, дето е съчинил песента за дамата от самолета, казва Геня. Друг път ще види той самолет над Колима, ама, на, съчинил песен човекът.

Той сигурно е копаел пеещия лед в рудниците, казва един от нашите спътници. Може би, като копаеш тоя лед и го слушаш как пее, започваш и песен да съчиняваш. Някакво парче лед, съвсем замръзнала работа, а и то пее. Какво остава за човека тогава!

Да, но ние, якутите, малко пеем, казва човекът, дето тананикаше песента. Русите пеят повече, те не само пеят, ами и възпяват.

Колкото и да пеем, казва му другият, все едно, не можем да надпеем земята. Цяла Якутия е само от пеещ лед, как можеш да надпееш Якутия!

3

Якутите не са добри певци, но са отлични стрелци, те са най-добрите снайперисти във време на война; якутите стрелят тъй сигурно, сякаш с ръка улавят летящата птица.

Известен на местните жители ловец при всеки изстрел сваля по две гъски. Друг един ходи на лов само с лодка; той тъй стреля летящите гъски, че застреляната птица пада в лодката. Аз също мога да убия гъска или патица, стига тя да стои на земята, да гръмна в нея и след туй да отида да я ударя по главата с приклада. Казвам това, защото съм поканен да отида с якутски ловци в тайгата.

И тъй отиваме на лов.

Водач ще ни бъде Шамшурин. Трябва да се приготвим, три денонощия ще прекараме в дивата Чурапчанска тайга. Групата ни ще бъде малка, десет човека, а при друг случай ще участвуваме в ловен поход, където групите обикновено са от сто до сто и петдесет човека. При ловни походи тайгата се тресе и трепери!

Стягаме се в къщата на Шамшурин. Еленови кожи за спане, шуби срещу нощния студ, ботуши, които стигат до кръста, за да се газят с тях блатата, космати ушанки и на всекиго по две пушки, защото тук на лов обикновено се отива с две пушки и с по няколко патронташа. Раниците добиха теглото на войнишки раници по времето на маневри.

Аз съм дребен човек и имах чувството, че преди още да стигнем до пристанището, ще загубя себе си в тия шуби, ботуши и кожи. Но ние стигнахме до пристанището, без да се загубя, там вече ни чакаха ловци, всички разгърдени и всички с по една цигара в устата; половината им уста заети с цигарите, другата половина с полуусмивки — полуусмивките бяха за нас. Ние веднага се присъединихме към тях, поразкопчяхме се, запушихме и се усмигнахме, само че малко неловко заради пушките и патронташите. „Ще гърмя само във въздуха, казах им, все едно, дивеч не ще застрелям, никога не мога точно да се прицеля“, а те ми казаха: „Заека ще застреляш!“

Наистина, застрелях го, много жестоко, и той веднага стана на дрипа върху постелята от есенна шума. Но за това — после.

Малък кораб ще ни пренесе на другия бряг на Лена. Реката тук е широка осемнадесет километра. Цялото водно пространство е задръстено с кораби, плаващи в две посоки. Ние единствени се провираме пряко тях и те ни изпрацат тържествени подвиквания със сирените си. Мислено ги наричам техни величества параходите. Всичкият потребен товар за Севера се носи от тях.

Нашият кораб носи само човешки товар и подир малко ще го изсипе на гористия бряг. Градът Якутск е изчезнал вече от погледа; само висящият във въздуха хеликоптер подсказва къде е неговото летище. Приближаваме брега, разяждан от водата, и тук вероятно ще спрем, но не се вижда никакво селище. Пътниците почват да прибират багажа от палубата. Това са горски работници — те живеят в тайгата; това са професионални ловци — те живеят в тайгата; това са геолози — те живеят в тайгата.

Слизаме на гористия бряг, хората веднага се пръснаха и изчезнаха. И нас веднага ни нападна сибирската гнус.

Тия насекоми (по големина те не надминават бълхата) се носеха на сиви облаци, извираха отвсякъде, от тревата и от дърветата, нарастваха и ставаха все повече и повече. Главите на моите спътници потънаха в тия сиви облаци. Те не само хапеха, ами се въвираха навсякъде, щом видеха открита кожа, влизаха в очите и там мряха, разнасяйки лютива смрад. На помощ дойде пастата. Намазахме се и сибирската гнус се оттегли от почитаемите човешки лица. Само Семьон не се намаза; не защото не го хапе, а защото Семьон не обръща внимание на насекомото. Якутите казаха на насекомите да идат при Семьон, при него има какво да се яде и той каза: нека дойдат, аз ги трепя с очите си. Ще ви питам, като стигнем на Чопо! На Чопо пет пари не дават за вашата паста!

Чопо е езеро в тайгата, нашата крайна цел, там ще бъде бивакът ни. И тъй, конвоирани от гнуста, тръгваме към Чопо. Най-напред изкачваме един склон и минаваме през безименно селище от седем-осем дървени къщи. Тропаме на една къща и групата ни нараства с още двама ловци. Единият от тях по-нататък ще се занимава с ведрото и с гумената лодка. Щом излязоха пред къщата, гнуста веднага огради

и тях, а един облак от нея ни пресрещна, покачен върху гърба на черно прасе. По-нататък до езерото не срещнахме никого.

По пътя якутите говориха известно време на своя якутски език и после човекът с ведрото и гумената лодка разказа как гори тайгата, гори и се сгромолясва, гори и се сгромолясва (ако сте виждали как се сгромолясва убитият лос) и всичко потъва в дим, небето потъва в дим, слънцето никакво не се вижда, реките потъват в дим и корабоплаването спира, и корабите стоят на котва там, дето са сварени, летищата потъват в дим и самолетите спират да летят. А тайгата гори и се сгромолясва сред пламъци, наполовина червени, наполовина черни от смолата. Птиците се задушават, падат и изгарят още във въздуха, защото страшно е нажежена пещта на тайгата, зверовете с писъци се овъгляват и конско цвилене оглася всичко — полудивите коне полудяват. От вода до вода, тъй гори тайгата и никой не може да я изгаси, а ако вали дъжд, се превръща веднага на пара, преди още да се е докоснал до пламъците.

Ето какви страшни стихии дремят в тая тайга, затуй да бъдем предпазливи и внимателни с нея. Тя е кротка като очите на сибиряците; тя е мека като душата на сибиряците, гостоприемна е като сибирска къща и докато вървахме през нея, ми се струваше, че тъкмо тя е оформяла сибирския характер, дала му е много от своята вгълбеност. Живеещите в нейните гори са част от нея и в тях също дремят страшни стихии, затуй да бъдем предпазливи и внимателни с тях! „Кой искаше да завземе Русия? — ме бе попитал предната вечер един сибиряк от златните мини. — Наполеон? Хитлер?... Наполеон беше мужик, но Кутузов беше по-голям мужик. Хитлер не беше мужик. Кой друг ще посегне? У нас може да е добро, може и да е лошо, но у нас винаги е хубаво. Простият Иван, кога изучи, ще стане голям Иван. Той е руски Иван! Кой друг иска да завземе Русия? И по другите светове има мужици, но руският си остава най-големият!“ За това си спомних, докато вървахме из Чурапчанската тайга към Чопо.

Чопо беше пустинно, застинало езеро. От едната си страна се ограждаше от черните зъбери на опожарена тайга. Сред горялото никнеха подрасти, морави, жълти, зелени, и аленееше рябина. От другата му страна се издигаше живата тайга, малко стълписана, за да направи място на едно бяло пасбище. Тук и там над водата стърчаха кичури тръстика. Те щяха по-късно да ни дадат прикритията си.

Неколцина веднага отидоха в тайгата да бият зайци за вечеря. Другите се заловиха да приготвят колиба. Заедно с тях беше и Геня. Човекът с ведрото и с гумената лодка донесе вода от езерото и почна да надува плаващия съд. На нас с Шамшурин се падна огънят. Нямам никаква представа от огън в тайгата. Забелязал съм, че когато човек не знае една работа, той се залавя с голямо усърдие с нея и влага излишно старание. Обаче работата си остава непоклатима за невежата въпреки неговото усърдие; туй може да се наблюдава във всички области на съвременния свят.

Та аз се забих тутакси като карфица в тайгата и почнах да събирам там сухоежбина, опадала по земята, за да можем да напалим с Шамшурин огън за десет мъже. По едно време, гледам, Шамшурин върви с брадва между дърветата и ги оглежда. Избра си едно дърво и вероятно го одобри, за каквото му трябваше, защото почна да го сече. Това беше първият остър звук, който чух в стихналата тайга. Приблжих до секача и го попитах защо сече това дърво, то може да бъде мачта на кораб, я какво хубаво дърво е. „За огъня, ми каза той, нали ще палим огън?“ Погледнах жалката сухоежбина, стисната под мишница, но не я хвърлих, защото тя сама се изхлузи. Шамшурин продължаваше да сече с равен широк размах, във въздуха летяха трески; по едно време дървото извика: „Е? А!“, загуби опора, опита се да се залови за другите дървета, но те стояха наистина като дървета край него, никой не се притече да го подкрепи, то изсвистя яростно, търсейки по пътя убиеца си, и се сгромоляса. Помъкнах го към якутеца, дето помпаше лодката и дето стоеше ведрото с вода, а Шамшурин продължи да сече.

Шамшурин продължи да сече гората, разгорещаваше се от работата си, свали си шапката, съблече си якето от кожа, запретна ръкавите си, потъна в пот и цялото му тяло димеше. А тялото на Шамшурин е едно зараснало решето от войната, тъй много е дупчено! То беше затворило раните, си, беше ги покрило с нови мускули и те играеха сега и подскачаха заедно с брадвата. Беше хубаво да се гледа как той сече гора. Едно отсечено дърво отказа да се повали, то падна право в прегръдките на дървото до себе си, сякаш цял живот бе чакало да го отсекаат, за да падне в тия прегръдки, и не се помръдна повече, като че бе заковано там: „Тъй ли?“ — каза Шамшурин и отиде да сече другото дърво. Той го отсече; двете дървета нададоха писъци,

завъртяха се във въздуха и паднаха с гневно фучене. Той облече коженото си яке, запаса брадвата в пояса и събра трески, хвърчали при сеченето. Шамшурин дълго вдишваше тяхната миризма. „Мирише на ранена тайга“ — ми каза той.

След което ние почнахме да пренасяме дърветата на едно място, на голото, а якутецът вече бе успял да надуе лодката и я тътреше към езерото. Тогава аз чух остро цвилене на кон. Бях клекнал до Шамшурин и скочих веднага, а той продължи да си гледа работата, дори не обърна глава в посоката, откъдето идеше цвиленето. Погледнах якутеца, той продължаваше да тътре към езерото надутата лодка, сякаш никога не бе цвилел кон.

Но той цвилеше и тичаше право към нас. В паузите чувах как бият копитата му и гората шуми от неговия бяг. Живата тайга се раздвижи и върху бялото пасбище се втурна един бял кон. Той ми се стори съвършено бял, докато правеше дъга, за да убие инерцията на своя бяг. Не, не, не беше бял, гърбът му имаше леко сив оттенък, гърдите му бяха пепеляви. Тъмна грива се люлееше и стигаше чак до коленете му, а опашката метеше земята. Косматата му глава бе като чук. Това бе полудив кон. В тайгата тия коне живеят на стада. За тях не се грижи никой ни зиме, ни лете. Стрелците на коне претърсват тайгата и избиват част от тия стада за храна. Той се беше отлъчил от стадото. Тръгнах към него, но туй не му направи никакво впечатление, конят даже не ме погледна, а удари земята с копитото и изцвили, обръщайки се отново към мълчаливата тайга, дето го бе срещнал страхът. „Иди си, иди си — му каза Шамшурин. — Не бой се!“ Малко пушек се появи между направените на купол дървета, нашият огън щеше да пламне. Якутецът бе успял най-после да дотътре гумения съд до езерото и му правеше път през тръстиката. Конят продължаваше да стои, сякаш го бяха забили за пасбището. Гнуста се надигна от езерото, оформи се в облак и се понесе в пространството към коня; обгради го отвсякъде, животното посивя. Но това бе краткотрайно. Опашката на самца престана да мете земята. Тя се разлюля, нагърчи се и почна да се мята из въздуха, като помиташе всичко пред себе си. После раздвижи отривисто глава, тъй че гривата довърши останалото. Разбитата гнус се вдигна високо, почна да се прегрупира, а откъм езерото вече идваше нова. Но конят не я дочака. Той тръгна в лек тръс,

поспря се, за да съобрази нещо с тежката си глава, и препусна към тайгата, процвилвайки, сякаш подвикваше някому.

А през туй време останалите довършваха колибата, като използваша миналогодишни ребра, оставени тук от други ловци. Бяха я покрили, бяха постлали отдолу сухи клони, върху клоните белееха примамливо еленовите кожи и щубите. Край колибата висяха окачени нашите пушки и патронташите. Един от якутите бе почнал вече да се запасва. Тогава дойдоха и другите от тайгата, всеки от тях носеше по една голяма връзка зайци. Семьон носеше две. Якутецът с лодката остави своя гумен съд в тръстиката и тръгна към лагера. Той извади пътьом нож от ботуша си и веднага почна да дере зайците, без да каже нито една дума. По едно време само погледна Семьон, Семьон се почеса и отиде да накопае с ножа си див лук, защото зайците ще се варят с див лук във ведрото.

С Шамшурин окачихме ведрото край огъня; пламъците му се издигаха пет-шест метра високо, дърветата горяха и разнасяха мирис на смола наоколо. Един от якутите се увиваше в кожи в колибата, той лягаше да поспи, защото през нощта ще отиде на пасбищата в тайгата да трепе зайци. Семьон донесе дивия лук и ние почнахме да се стягаме за лова на дивите патици.

Слънцето се спускаше отвисоко към своя залез и строеше пирамида от светлина. Въздухът доби непонятна прозрачност, видимостта изглеждаше тъй далечна, сякаш погледът стигаше до самото място на залеза. Тайгата промени цвета си, горелите дървета продължаваха да стоят все тъй неподвижно, но добиха бакърен оттенък. Червеният цвят в подрастите заплашваше да се разлее в езерото и да се обгърне в пара.

Взех една пушка и два патронташа. Якутецът изплакна одраните зайци в езерото, натъпка ги във ведрото, водата преля върху огъня, той не й обърна никакво внимание, а хвърли дивия лук вътре, сипа сол и погледна ловците — готови ли са. Ловците бяха готови, само приятелят на Семьон клечеше пред колибата и връзваше с еленови върви краката на спящия якутец, та като стане, да падне. Той каза на Семьон да внимава какво ще стане, защото щял да стреля само опръстенени патици, а ако няма опръстенени, ще стреля мъжки патици.

Якутецът с гумената лодка ни поведе подире си. Той вървеше леко, като че се боеше да не натежи на земята. Той щеше да ни разположи на различни места в езерото, преди още да е почнал прелетът на птиците. Най-напред остави Шамшурин край малък сал от леко дърво. Шамшурин взе дълъг прът, затътра сала към езерото, бутна го във водата и стъпи отгоре му. С помощта на пръта той се отлепи от брега и се насочи към най-близките тръстики, за да използва прикритието им срещу птиците, ние продължихме край брега и групата ни оредяваше. После дойде моят ред, после редът на Геня, на Семьон и т.н., докато опасаме цялото езеро.

Примъкнах сала до водата, взех дълъг прът, но не влязох веднага в езерото. Запуших цигара и огледах отново околността. Нашият огън бе издигнал пламъците си до височината на дърветата и продължаваше да се разпалва. Зад него се виждаше колибата, където бяха вързаните крака на ловеца. Пасбището стоеше пустинно в своята белота, изпълнено с очакване. Върху пасбището се появи якутецът с леката си походка, премина го спокойно и спря при огъня. Той размести дърветата, пръснаха се искри, после застана на едно коляно и почна да връзва нещо — мятеше дългото въже и връзваше. Когато се изправи, видях, че е удължавал дръжката на своето гребло.

От другата страна слънцето продължаваше да се крепи върху пирамидата от светлина.

Хвърлих цигарата и се качих на сала. Разбира се, много е да се каже сал, защото това бяха няколко скрепени леки дървета, горе-долу около един квадратен метър, тъй че можеш да застанеш на колене върху него и да стреляш. Застанах на колене и почнах да натискам пръта. Дълбочината стана два, три метра, четири метра. Тръстиките, към които отивах, за да се скрия, вече бяха близко. От пръта остана съвсем малка част непотопена във водата, тласкането стана по-трудно, пък и за първи път управлявах сал, пречеше ми всичко — и ботушите, и патронташите, и пушката. И малко се боех от водата, защото не умея да плувам, та си мислех, че ако с едно невнимателно движение обърна сала, ще потъна като камък на дъното. Затуй го въртях и измъчвах върху водата и мисля, че съм бил последният, нестигнал още своето прикритие, и че ей сега ще се появят патиците. Но не бях последният, защото видях Шамшурин да избира нов тръстиков остров, а аз вече се затулях зад моята тръстика, тъй че виждах половината от залеза. Сега слънцето не блещеше в очите ми. Западът продължаваше да бъде все тъй светъл и лек, а изгорялата тайга стана по-бакърена.

Прътът лежеше пряко сала. Прикладът на пушката стоеше опрян върху сала и цевите й сочеха небето. Аз стоях на колене върху сала и също гледах небето. Тогава усетих, че нещо около мен диша. Вгледах се в езерото, водата му бе черна и непроницаема. Едната му половина чернееше от отразената горяла тайга, другата му половина бе светла и пъстра, в нея се оглеждаше живата тайга. По средата трептеше едно червено око, отражението на нашия огън. Онуй наоколо продължаваше да диша. Възможно ли е да дишат на тъмното дъно чудовища, останали от минали епохи? В едно от езерата на Якутия геолози бяха видели воден змей. Ами ако изведнъж вместо червеното отражение на огъня зърна червеното око на змея? Салът, върху който бях коленичил, ми се стори треска.

После се успокоих, защото видях, че дишаше езерото. То люлееше леки изпарения, облъхваше ме със студената си пара, шумеше на пресекулки в тръстиките. Чувствувах, че то също има душа

и е живо в своята ледена чаша. То е живо и ще даде живот и смърт на патиците, тръгнали на прелет. То е живо и ще даде живот и смърт на дивеча, излязъл из горите да пие вода. То е... А, ето ги патиците. Пет или шест, те се носеха ниско над тайгата, право към нас. Вдигнах ударниците на пушката, а през туй време изтреця Шамшуурин. Патиците веднага завиха, сякаш взривна вълна ги удари в гърдите, и цялото езеро чу как Шамшуурин почна да ги ругае и тъй много ги руга, и тъй цветисто, че ако птиците го бяха чули, щяха да се изчервят до ушите. Но те отдавна вече не бяха над езерото, а търсеха други езера из тайгата. През тръстиките се понесе: хе-хе-хе-хе, тоя ситен якутски смях, и си спомням, че много се зарадвах тогава, дето не съм на мястото на Шамшуурин. Смяхът изведнъж секна, идваха следващите патици.

Патиците идваха на вълни. Някой ги изхвърляше от невидимите площадки в тайгата право към езерото, те много бързо си махаха крилете, колкото временно да се задържат във въздуха, и се спускаха ниско над водата. Тръстиките острови димяха от гърмежите, едни пернати се връщаха, други завиваха встрани, трети се спираха насред път да размислят нещо и падаха във водата. Няколко летяха ниско към моята тръстика, избрах си една, подпрях я в гърдите с пушката и стрелях. Тя се изви като ястреб, просвистя над главата ми, но не падна. Завъртях се заедно със сала и гръмнах подире ѝ, а после произнесох наум всичките ругатни, каквито Шамшуурин произнесе на глас. Островите не ме дариха със ситен якутски смях, а с гърмежи — ловците продължаваха да си гледат работата. Ново свистене на крила ме накара да се обърна, две патици идваха право към мене — можеха да се блъснат отгоре ми. Бързо пушката! Тя обаче издаде само глухо почукване — бях забравил да сменя гилзите. Ще ги сменя!

Смених гилзите и известно време се любувах на Семьоновата стрелба. От осемте пушки неговата ми се струваше най-сигурна и най-точна. През цялото време той не се помръдна от мястото си. Шамшуурин за трети път сменяше своето прикритие и едно кълбо гнус го придружаваше по пътя му. Той стреля в гнуста (взривната вълна я отнесе) и продължи по пътя си. А аз чаках белязаната от съдбата патица, та да мога да я бележа и аз с пушката си. Настъпи празнина в прелета, повече птици не се показаха. Якутите се разбъбраха, по дима над прикритията разбрах, че пушат тютюн. Запуших и аз и видях

якутеца с греблото да тръгва от огъня. Той се качи в гумената си лодка и заплува по езерото да събира убитите патици. Някои му викаха: „Тук, тук!“, или: „Там, там!“ — и той въртеше лодката си и събираше дивеча.

Изпаренията на езерото се сгъстяваха.

Слънцето продължаваше да се крепи върху собствената си светлина в края на тайгата.

Тъкмо тогава от края на тайгата видях да излиза първото стадо полудиви коне. То направо нахлу в пасбището, двайсетина светли кобили и сред тях същият жребец, който вече бях виждал веднъж. Конете пръхтяха, махаха огромните си опашки и тръскаха своите тежки гриви. Пасбището се изпълни с шум и движение, животните нагазиха във водата и пиха вода, а жребецът обикаляше край тях и предеше с уши. След това кобилите тръгнаха по бялата трева и започна пашата. Тази трева донякъде напомня тревата по нашите орници, наричана от селяните белошак. Конете пасяха, пръснати живописно, а жребецът обикаляше край тях, спираше се при тази или онази кобила, казваше й нещо на ухото, а кобилата клатеше одобрително глава, после отиваше при друга, после при друга и май че на всички каза по нещо на ухото, а може би на всички казваше едно и също и всички останаха доволни.

Но те не можаха да довършат пашата си. Жребецът направи внезапно няколко скока, измъкна се от стадото и спря пред него, обърнат към тайгата. Някакви шумове, недоловими за човешкото ухо, бяха привлекли вниманието му. Кобилите спряха да пасат и изправиха също глави. Не след дълго от тайгата излезе друго стадо. То бе по-многобройно, кобилите бяха почти черни и изглеждаха по-тежки от светлите коне, обърнати към тях да ги посрещнат. Водеше ги жребец, напомнящ илюстрация на руска народна приказка. Гривата му бе лъвска грива. Челото и очите не се виждаха, защото гъсти кичури коса ги покриваше. От коленете му висяха черни кичури коса, както и над копитата. Тежкото и диво животно се спря и кобилите застинаха зад него. Двете стада се наблюдаваха известно време и започнаха да цвилят. Те цвилеха безразборно, спореха или се караха за нещо, проглушиха цялото пространство и след като си казаха необходимото, млъкнаха. Двата жребеца стояха неподвижно един срещу друг. Кобилите се разместиха, скупчиха се една до друга и образуваха две плътни групи, застанали зад своите водачи.

Из въздуха се разнесе свистене: патиците бяха почнали отново своя прелет. Шамшурин ми извика, аз стрелях напосоки във въздуха и продължих да гледам конете.

Още от детството са ме привличали конете. Не мога да кажа дали ги обичам, но някаква сила ме тегли към тях. В детството си една година бях ням и оттогава е почнала тая тайнствена привлекателност. Ето как се случи това:

Бях тръгнал у съседите през една ограда. Носех парче хляб, но за да прескоча оградата, трябваше да освободя ръцете си, затуй стиснах хляба със зъби, покатерих се и прескочих от другата страна. Щом скочих, и насреща ми се изправи едно голямо куче, кучето на съседите. То ме познаваше и никога преди не съм се страхувал от него. Но когато скочих, то се изправи на задните си крака и ухапа хляба, който стисках със зъби. Беше голямо куче, с железен нашийник срещу вълците. Паднах по гръб, несъзнателно стисках хляба със зъби, а кучето отгоре ми, стъпило с нозе върху гърдите, също стиска хляба и ме гледа вторачено с жълтите си очи. Изпуснах хляба и се опитах да рева, но само от очите ми покапаха сълзи, никакъв звук не можах да произнеса. Съседката, видяла цялата история, почна да се смее и дойде да ме вдигне. „Какво има? Какво има? Ухапа ли те?“ — почна да ме пита тя и потърси нещо да удари кучето с него, но не намери нищо наблизо, затуй го ритна. А аз правех някакви въртеливи движения с ръце и не можех да произнеса никакъв звук. Тъй станах ням и започнах да се уча да говоря с ръце. Една година ме мъкнеха из цялата околия, дано проговоря, всички знахари проверяваха знанията си, пих и дъвках страшни работи, туряха ми гърне на стомаха, за малко да вляза целият в гърнето, а така също и вендузи. Някой пък откри, че щом имам шест пръста на крака (на единия крак аз имах шест пръста), то трябвало да отрежем шестия пръст и да направим с него оброк. На края ме заведоха при един стар свещеник в Берковица, да ми чете свещени книги. Той почна да ми чете от сутринта, та до обед. Даде ми светена вода да пия, после пак почна да ми чете, аз заспах, а като се събудих, той още продължаваше да ми чете. Мама и една друга селянка седяха насреща ми и от време на време се кръстеха. Другата селянка от моето село имаше глухоняма дъщеря, та бе дошла с мама да види ще помогне ли свещеникът. Щом се свърши четенето, пих пак вода и си тръгнах по пътя за село, но да проговоря не можах. Под града

има ханове, Йончови ханове. Като наближихме хановете, насреща ни се зададоха два коня. Там има завой и аз ги видях още докато тичаха към завоя. Те тичаха силно, почти успоредно, неоседлани, извили красивите си шии. Главите им бяха малки — глави на смоци. Подкованите им копита кънтяха страшно по чакъла на шосето. Конете влязоха в завоя, прелетяха през каменния мост и продължиха да препускат право към нас. Мама и другата жена се объркаха, сбутаха се на пътя, аз също тъй се обърках и ту наляво, ту надясно, без да откъсвам очи от конете, докато най-сетне тупнах в прахта. Долу от ниското видях как прогърмяха копитата на конете, как се стрелнаха подобно светкавици над главата ми, облъгнаха ме с мирис на пот и се стопиха в бялата прах на пътя. Никога след това не съм виждал два коня тъй страшно и толкова красиво да преминат пред мене. Някакво мускулесто чудо беше се появило и отминало през завоя край хановете. „Кон!“ — казах тогава и говорих през целия път до село, докато слънцето залезе, докато се стъмни, докато изгряха звездите, а двете жени плакаха. Впрегатни коне или коне с ездачи не ми правят никакво впечатление, но щом видя свободни коне, някаква тайнствена сила ме привлича към тях.

Патиците свистяха във въздуха.

Жребците продължаваха да стоят един срещу друг.

Аз стоях на колене, обърнат към тях, и салът под мен потръпваше. Белият кон направи няколко крачки напред. Другият водач се отмести тежко на една страна, тъй че изложи шията си. И двата бяха почнали да пръхтят. Белият се хвърли стремително напред. Само с един скок той достигна черния кон. Беше оголил зъбите си още докато пренасяше своето тяло във въздуха, и преди нозете му да докоснат земята, оголената челюст намери шията на противника. Черният кон приклепна със задницата, но не се отмести, издържа връхлетялата срещу него сила. Той направи движение с шията, за да се освободи от впиването, сетне потърси с копито гърдите на нападателя, но безуспешно. Силната болка изтръгна продължително цвилене, започнало дълбоко, гръдно, клокочещо, и се извиси остро. Конят започна да се приближава със задницата си към своя противник и замахна с тежката си глава. Другият трепна от удара, глава с глава се бяха срещнали, и изпусна шията, за да започнат да се изправят един срещу друг. Какви страшни мускули изправяха тия тежки тела във

въздуха, какви страшни жили свързваха тия мускули, какви ли кости живееха в тях, за да останат непречупени в битката!

Кобилите стояха неподвижно и гледаха като Джоконди.

В тая битка аз бях на страната на белия кон.

Те се бяха изправили един срещу друг, главите им кънтяха от ударите, цвилеха и търсеха взаимно шиите си. Те се хапеха по-настървено от кучета и зъбите им лъщяха страшно на слънцето. После се разминаха и почнаха да търсят с копита хълбоците и много дълго се биха по хълбоците, а белият, по-повратливият, по-пъргавият, намери отново шията на черния кон.

Кобилите стояха неподвижно и гледаха; две застинаха тълпи, едната черна, другата светла. Те гледаха как все по-надолу и по-надолу пада шията на черния кон, ето гривата му вече стига бялата трева на пасбището, единият крак се подгъва, колебае се да застане на коляното, пак се колебае, вече ще застане, но само за едно мигновение, колкото да вземе сила от земята, и ще се изправи внезапно, за да отхвърли белия кон и да може кръвта спокойно да блика през отворените дупки на раната. Той бе нагърчил в тая схватка всичките мускули на тялото си, бе ги натиснал като пружини и сега тия пружини отхвърлиха светлия кон, много високо го издигнаха и за да не падне, той трябваше да се извърти крайно неудобно и да изложи целите си гърди. Задните копита, се раздвижиха като ковашките пневматични чукове и удариха гърдите на белия. Той се опита да изцвили, но издаде само глух стон и остана неподвижен. Черният кон се завъртя и застана точно насреща му. И двата бяха навели тежките си глави и се гледаха в очите. Стори ми се, че черната глава в тоя миг е по-страшна и по-дива.

Стояха един срещу друг и се гледаха изпод надвисналите кичури коса. Тежкото им дишане се чуваше по цялото пасбище. Кобилите стояха неподвижно и ги гледаха.

Аз също продължавах да ги гледам, макар че пространството над главата ми бе задръстено с патици. Наблюдавал съм бой между коне в делтата на река Дунав. Камъшовите разливи там са пълни с дребни рошави кончета. Техният бой е краткотраен. Те се ритяха два-три пъти, ухапваха се и отиваха да пасат. Нещо истеричаво имаше в боя им. Веднъж видях как една кобила отиде и ритна една друга кобила, а онази доста дълго време я гледа учудено. Тя пак я ритна, кобилата се

ядоса, захапа я по гърба, оная извика истерично: „Иха-ааа!“ — и отиде да пасе сред камъша.

Ако тия два жребеца бяха почнали да се бият в дунавската делта с цялата страховитост и мъжка сила, то неустойчивата земя под краката им би потънала заедно с камъша, с белите вълци и с рогозените колиби на староверците, те биха огънали цялата делта, та Черно море ще се разлее чак до прочутия град Тулча. Забелязвам, че и хората започват да влизат в единоборство по същия истеричав начин като рошавите кобилки.

Няма ги вече сдържаните стихии на жребците!

Те продължаваха да се гледат. В мислите си подканях белия жребец и гадаех подготвя ли се за скок. Той обаче не беше готов за скок. Готов за скок бе черният. Той се изнесе остро и бързо напред и удари с предните си копита белия; улучи ребрата му, защото белият се опита да отскочи встрани, но не успя или не му достигна достатъчно сила да прегради с ребрата си тая хвърлена към него канара.

Черната канара удари и спря.

Белият кон падна на колене.

Изглежда, че съм се опитал да стана в тоя миг, забравяйки, че съм върху сал, през ръцете ме опари вода, изтръпнах и трябваше да се оправям със сала и да измъквам падналия прът. Когато погледнах отново, двата коня стояха раздалечени един от друг. Белият процвилваше. Те си поклатиха главите, белият тръгна към своите кобили, черният изцвили на своите кобили и те се наредиха зад масивната му задница. Само една кобила мина напред, подуши раната върху шията му, но жребецът тупна с крак и тя отстъпи при другите.

Той не се обърна да види дали цялото стадо е тук. Изглежда, че със сетивата си разбра, че цялото стадо е тук, защото разтърси гривата и тръгна през пасбището. Белият кон също тъй поведе своето стадо, двете стада се разминаха мълчаливо, не се чуваше дори пръхтене, само ударите на копитата. И макар че единият от водачите беше загубил в двубоя, и двата жребеца бяха еднакво величествени.

Тайгата ги прибра в себе си, пасбището се изпълни със самота.

За погледа е неприятно да блуждае в самотни пространства, затуй се завъртях на сала и потърсих птиците в небето.

Бяха там. Летяха на ята и отронваха трохи от себе си, да нахранят гладните пушки на ловците. Слънцето продължаваше да

слиза и изпаренията на езерото се сгъстяваха.

Наместих се удобно и до залез изстрелях всички гилзи.

Слънцето разруши своята пирамида от светлина и потъна в развалините ѝ. През студената пара на езерото огънят на нашия бивак едва се съзираше. Повече гърмежи не се чуваха. Видях якутеца с гумената лодка; той се плъзгаше леко и отнасяше убитите патици към брега. Тръстиките го скриха от погледа ми, а и здрачът ставаше поплътен.

Стоях на колене и гледах тръстиките, там, дето беше изчезнал якутецът. Нещо ми липсваше, нещо бях забравил, или пък бях загубил нещо. А, няма ги тръстиките! Къде е пропаднало моето прикритие срещу патиците! Другите тръстики, пръснати тук и там по езерото, бяха далече. През цялото време съм бил неподвижен върху сала, освен ако тук има някакво подводно течение и то ме е носило. Няма значение, казах си и взех пръта, за да тръгна към брега — там вече се чуваха гласовете на другите ловци, те бяха излезли на сушата.

Спуснах пръта, натиснах надолу, но той пропадна и ръката ми потъна до лакътя. Под мен нямаше дъно!

Нещо звънна в ушите ми: беше страхът.

Сам сред настъпващия здрач, сред това студено езеро върху една педя сал! Стоях безсмислено, на колене, притиснат между страха и срама. Беше ме страх, вярно, но ме беше и срам да извикам в тъмнината. И докато се свивах, притиснат между тия две чувства, се помъчих нещо да съобразя.

Сетих се, че бях стрелял само на запад, дето е слънцето. Бил съм обърнат само в една посока и съм стрелял продължително време. Всеки изстрел ме е тласкал, макар и по малко, назад, навътре в езерото, отдалечавал ме е от тръстиката. Така че в случая не съм пленник на езерото, а съм бил пленник на закона за летенето на ракетите. Това малко ме успокоява, започвам да мисля пак за биещите се коне, търся кураж за себе си на фона на техния бой и се блъскам да измисля какво да правя по-нататък. Докато мисля, ръцете сами ми подсказват, те почват да гребат от двете страни на сала и макар и бавно, той тръгва през езерото. Изведнъж ми олекна.

Всеки случай доста гребях с ръце, преди прътът да стигне дъното. Щом стигнах дъното, се разбързах, преминах няколко тръстикови острова и излязох на сушата.

Тръгнах през пасбището не към огъня, а към мястото, дето се бяха били конете. До кръста бях потънал в бяла пара, а другата половина чезнеше в гъстеещия мрак. Изведнъж бе станало студено и студът изпаряваше бързо влагата от земята и езерото Чопо: то вече не се виждаше — димеше над него само тая бяла пара.

И тъй, потънал в изпаренията, тръгнах да търся къде са се били конете и какви следи са останали от копитата им. Трудно можех да се ориентирам в тъмното. На едно място почнах да пропадам в дупки до колене, бяха много, някои по-дълбоки, в някои пропадаше само стъпалото на ботуша ми и предположих, че тъкмо тук се е водил боят.

Уморените пламъци на огъня се бяха смалили. Спънах се още няколко пъти в дупките, оставени от конете, и се запътих към огъня.

Край огъня якутецът сваляше патиците от лодката; той я бе тътрал по сушата чак дотук. Семьон и неговият приятел нареждаха канчетата. Шамшурин и Геня издърпваха назад ведрото със зайците. Двама други ловци носеха от езерото вода, за да се приготви чай за вечерята. Спящият ловец в колибата се събуди, размърда се в кожата, стана и падна. Приятелят на Семьон, който преди това му бе вързал краката, почна да се смее силно, а падналият якутец се развърза, стана спокойно от мястото си и тръгна към оня, дето се смееше, клекнал пред своите канчета. Той го вдигна във въздуха и каза: „Сега ще те хвърля в огъня, ти ли ме върза?“ А Шамшурин му каза: „Що ще го хвърляш в огъня, само да ни дими, хвърли го в езерото!“ „Тъй и ще направя“ — каза ловецът и понесе товара си към езерото. „Ще го хвърли ли?“ — попитах Шамшурин. „Ще го хвърли“ — каза якутецът, дето сваляше патиците от лодката. Бе ги свалил и обърна лодката близо до огъня, тъй че да я изсуши. Изчезнаха в тъмното, повече не се виждаха и не се чуваха гласовете им.

„Ходих на мястото, дето се биха конете — казах на якутеца с гумената лодка. — Затъвах в дупките до коляно!“ „Тук има страшни боеве — каза якутецът. — Знаете ли какви коне отглежда тайгата!“

„Глупаци коне!“ — каза един глас зад него.

Беше вързаният якутец. Той бе яхнал приятеля на Семьон и приятелят на Семьон направи три кръга около огъня със своя ездач за назидание, че му е вързал краката. Не беше го хвърлил в езерото, бе го отнесъл до брега, изтърсил го в тръстиките и оня трябвало да го пренесе обратно и да направи тия три кръга при пълна публичност. Семьон бе наредил канчетата и край тях бе разположил клони, та да тури отгоре им хляба.

Якутецът стоеше прав пред своята лодка и се взираше в тъмнината. „През лятото, каза той, наши ловци намерили в тайгата скупчено стадо коне. Недалеч от стадото лежал жребецът, целият в рани, някой го бил драл с нокти, ама го драл дълбоко, някъде се белеели костите му. Ловците помогнали на жребеца и все гадаели с какъв ли звяр се е бил, когато съвсем наблизе един от тях намерил убита мечка. Жребецът й бил пречупил гръбнака.“

Приятелят на Семьон каза, че ако и той живее в гората с двадесет жени, също ще се бие с мечката и ще й пречупи гръбнака; конят се е бил зарад кобилите си, сладка работа е. „Тебе, ако те срещне мечката, му каза якутецът с лодката, ще ти плюе в лицето и ще си заmine.“ Той примъкна лодката си до огъня и седна отгоре й. За първи път го виждах да сяда, през цялото време се движеше непрекъснато, ако трябваше да свърши някаква работа, я свършваше на коляно, луташе се напред и назад, спокоен в движенията си, носен от своите леки нозе. Седеше той върху лодката, сякаш всеки миг беше готов да се изправи, и очите му продължаваха да се взира в тъмното, през огъня. „Излезе“ — каза по едно време той. „Де е?“ — попита го ловецът с вързаните крака. „Към горялото.“ Той говореше за другата, опожарена половина на тайгата. Аз също гледах натам, но в мрака не виждах нищо, само ниско разстланата бяла пара. „Два“ — каза пак по едно време той. „Нека излязат — каза му другият ловец, — те ще пасат до късно, ние сега да вечеряме.“

Говореха за зайците, излезли на паша; щяха да ходят после да ги бият по пасбището и по другите пасбища, пръснати из тайгата. Шамшурин се оплака, че нощем вижда зайците, но не вижда цевта на пушката си и никога не е убивал нощем. „Аз ги бия варени“ — каза Семьон и извади първия заек от ведрото. Той го тури върху клоните и почна да вади следващите зайци.

Нашата вечеря край огъня бе по един заек на човек, половин хляб, едно войнишко канче от супата с див лук, половин литър водка и по едно канче чай. Прекръствам се, призовавам бог да ми дойде на помощ и се захващам със заека. Ловецът върху лодката едва е отхапал от плешката, и се изправя веднага, прекрачва полегналия Семьон и отива в мрака. Чаках го с поглед да се върне и доста дълго се взирах. Той се върна отново, от плешката бе останал само кокалът и каза: „Нещо дойде, пи вода и се върна в тайгата.“ Седна отново на лодката, но все гледаше тъмнината и опипом си отчупваше, и също тъй опипом търсеше бутилката.

Ловците запариха отново чай, после пак запариха чай, почнаха да обсъждат кой ще спи в колибата и кой на открито. Семьон мислеше, че ще е най-добре тия, дето са правили колибата, да спят навън, защото не са направили добре сметката, колибата няма да стигне за всички. Шамшурин не вземаше участие в разговора, а стана, отиде в колибата и измъкна оттам една еленова кожа. Той я простря до огъня, излегна се на кожата и каза, че тая кожа не е волска, но ще му стигне, тъй както е стигнала и на прадедите му, първите руски заселници в Якутия. Няколко пъти вече бях слушал за тая волска кожа, донесена от заселниците. Шамшурин обаче мълчи, не ми казва нищо за кожата. Другите ловци си довършват водката. Семьон суче върви от сухожилия, за да ми ги подари по-късно. На мен ми предстои дълъг път, много дни ще има да скитам още, все на север, до океана, и там ще ми трябва върви от сухожилия.

Ловецът с гумената лодка и оня с вързаните крака се стягат за нощния си лов. Те обличат кожусите си, наедряват в кожите, запасват се, вземат оръжията и тръгват, но не през пасбището, а влязоха направо в тайгата и тъмнината ги погълна веднага. Част от ловците се вмъкнаха в колибата, канят ме и мене, но още е рано, не ми се спи, седи ми се край огъня да гледам тъмния масив на гората и светлеещото небе над нея. Най-отдолу е бяло от изпаренията, после е черно от тайгата, после е светло и звездно. На юг изгрява луната и почва да се търкаля ниско над хоризонта.

— Ей такава е била волската кожа. — Семьон ми показва сухожилие, тънко като конец. — С такава кожа са дошли заселниците, пра-пра-пра на Шамшурин. Кой знае и на Шамшурин каква му е кожата...

— И кръвта — добавя приятелят на Семьон.

Шамшурин е единственият русин сред тия якутски ловци. Коренът на неговия род е дошъл отдругаде, но цялото му стъбло е израснало и се е оформяло в Якутия.

Семьон ми разказва, че първите руски заселници дошли по река Лена, слезли на дивия бряг, дето се намира сега градът Якутск. Якутите веднага ги попитали какво искат и ония веднага извадили от лодките си една волска кожа. Те казали, че искат да се заселят тук, че не им трябвало много земя, а местенце, колкото хване тая волска кожа. Якутите се смели тъй много, че ги заболели коремите, подържали се за коремите и приели на своята земя тия весели хора с бради до поясите. Веселите хора с бради, щом слезли, седнали на земята и почнали да режат волската кожа на тънки ивици, ама съвсем тънки, че едва се виждат. Едни режат кожата, а другите теглят кожените ивици и ограждат мястото. Ограждали един ден, два дни, та чак на третия свършили и вътре останало бая място — това било мястото на сегашния град. Откъм реката не им стигнало, там турили пристан, а откъм тайгата вдигнали дървена кула за наблюдателница, тя и сега си стои в града — кулата на Дигин. Дървото на тая кула е тристагодишно и още не ще да изгние. Като си взели място колкото една волска кожа, заселниците си народили деца, децата им други деца и т.н.

— Най-после родили Шамшурин — намеси се приятелят на Семьон. — Родили Шамшурин, той излезе на лов в езерото Чопо, пет пъти си смени мястото в тръстиките, една патица не можах да застрелям заради него. — Той се хвърли върху Шамшурин, притисна го на еленовата кожа (Шамшурин изобщо не се съпротивяваше) и почна да му вика:

— Кажи, че пет пъти се мести из тръстиките!

— Пет пъти — призна си Шамшурин. Оня омекна, защото бе очаквал съпротива от страна на Шамшурин, и направи такава гримаса, сякаш бе пропаднал в дупка.

— Остави човека — му каза Семьон. — Нали те гледах през цялото време, стърчиш в средата на езерото, лицето ти свети като луна. Патицата, щом види тая луна да грее насреща ѝ, веднага идва при мене.

— А, тъй ли! — казва му приятелят. — Нека ходят тогава при тебе глупачките! Да ходят при тебе да мрат, щом не искат да живеят

при мене!

Той се свива при Шамшурун на топло и затваря очи, обърнат към огъня. Шамшурун примъква кожух и го завива. Оня се размърдва под кожуха и без да отваря очите си, възкликва: Ама да си имаш в гората двадесет жени, както коня. Добре е, казва Семьон, само че да не те среща мечката. А, Семьон, пита пак онзи, ама той, нали се мести пет пъти из тръстиките, място не може да си намери и от яд стреля гнуста. Всякакви ловци съм виждал, ама ловец да стреля гнуста с пушка не съм виждал. А, Семьон? Кажи, не се ли мести той пет пъти!

Пет пъти, съгласява се Семьон. Сега спи, утре нали ще стреляш опръстенени патици. Или пак само мъжки ще стреляш?

Всякакви ще ги стрелям, казва приятелят му. (На сутрешния прелет той наистина уби най-много патици, беше се обкичил с тях и лицето му наистина грееше като голяма луна, обкръжено от перушина.)

Шамшурун лежи по гръб до него, гледа небето и се усмихва. Огънят гори в полусъница, като че е обхванат също от дрямката. Семьон го разбутва, огънят трепва, събужда се, топлите течения разнасят искри над нас, пламъците се протягат и разсънени почват да осветляват отново нашия лагер. В колибата виждам да стърчат неестествено ботушите на спящите. Мястото ми в колибата е празно, кожата белее до вратата, скършените пушки си почиват наоколо. По небето съзвездията, скупчени едно до друго, вървят нанякъде, въртени от полярната звезда.

Стоял съм под звездата, казва Шамшурун, като продължава да се усмихва. След войната ходихме при един евенк в тундрата, там звездата стоеше точно над главите ни. Далече е то, в тундрата.

Истина ли е — пита Семьон, — че евенките са убивали бегълците от колимските лагери? Чувал съм, че който беглец минавал през тундрата, евенките го убивали.

Не вярвам, казва Шамшурун, евенкът е кротък пастир. Аз съм бил там след войната, ходихме да установяваме съветската власт, беше останал един от последните господари; беден господар, разбира се, няколко юрти и няколко стада елени заедно с пастирите, но все пак господар. Евенкът много се зарадва и ние му обясняваме, че вече няма да бъде господар, че има съветска власт, че той ще бъде председател на еленовъдния совхоз, и т.н. Обясняваме тия работи, раздаваме провизии

и тютюн на пастирите, а на него подарихме ракетен пистолет. Той ни попита председател повече ли е от господар. Казахме му, че е повече, съгласи се, а след туй показахме на жителите един филм за революцията.

По времето на прожекцията евенкът изведнъж скочи — обстрелваха Зимния. Тука много се гърми, каза той, опасно е, я да минем по-назад. Той мина назад и другите също поотстъпиха и от доста почтително разстояние догледаха филма... Тъй последният северен господар бе приобщен към съветската власт и ви уверявам, че сияеше през цялото време и правеше много умели бележки кой трябва да се застреля и убеждаваше с високия си глас населението кои са добрите и кои са лошите.

Щом се прибрах в Якутск, седнах и описах цялата история, та да я пратя в московския вестник „Известия“. По онова време бях кореспондент на вестника. Пратих написаното и чакам да се публикува, но вместо публикация ме уволниха телеграфически за туй, че съм си правил шеги, като пращам подобно съобщение в 1950. Казах си на ума: „Известия“ да си гледа неговата работа, а аз тук да си гледам моята работа. (Шамшурин е депутат във Върховния съвет на Якутия.) Евенкът остана дълги години председател и совхозът му бе един от най-добрите на тундрата. Огънят отново задрямва и ни гледа през сивите клепки на своята пепел. Нови звезди се издигат над хоризонта, за да образуват нови съзвездия. Семьон тътре от колибата една еленова кожа и стъква огъня. Не обичам тундрата, казва той, много са пестеливи там на огън. Тундрата е гола като пета.

Те са същински деца — продължава гласно някаква своя мисъл Шамшурин. — Те мислят, че са поникнали в тундрата, че са семе, посято от северното сияние. Евенките са единствените, които твърдят, че северното сияние шуми и е пълно със звуци.

Но то не шуми, казва Семьон и разстила кожата, за да легнем. Шамшурин е съгласен, че не шуми, но възможно е евенкът да има по-остър слух и да чува туй, което ние не чуваме. Моят слух е добър, казва Семьон и отива да донесе вода, защото сутринта рано ще трябва да се запарва чай. До едно време дочувах подрънкването на ведрото, но после очите ми се затвориха, огънят продължи да грее някъде вътре в мене, голям като северно сияние, шумящ и звучен, и ронеше искрящо семе, за да поникнат от него евенки. Зад гърба ми е Ледовитият океан,

тъмен и изпълнен с непроницаемост. Той ме побутва към северното сияние и за да не се опърля в него, се сепвам и отварям очите си. „Чаят е готов“ — ми казва Семьон.

Той се залавя отново с канчетата. Продължавам да лежа върху кожата и не мога да си представя, че тъй бързо е минал сънят ми. Главата ми е върху някаква мека възглавница. Обръщам се и виждам, че това са ботушите на Семьон. Той свалил през нощта ботушите си, сгънал ги тъй, че отдолу да останат токовете, отгоре им конحوвете, и ми направил с тях възглавница. Откъм езерото се чува плискане на вода и шумно дишане — Шамшурин се мие. Кое време е, питам Семьон. Съмва се, казва ми той.

Ей сега тайгата ще започне да разсъблича мрака от себе си и ще се облече в светлина.

Тайгата отърсваше мрака от себе си постепенно, тя се повдигаше бавно, за да остави в нозете си тичащи сенки, изплашени от развиделяването, и излезе разкрепостена и светла срещу надигащото се слънце; стоях като в храм пред нейното раждане, учуден, че тъй безшумно един свят може да се освободи от тъмнината. Никакви птици, никакво движение.

Всъщност сред бягащите назад сенки виждам нещо да се движи, отлепя медените клепки на съня и ме гледа с кръглите си, малко изненадани очи. Та туй са децата ми! Дребосъчета, топли и кихащи, те започват да шляпат с босите си нозе през гората право към мене, синът дори се опитва да процвили, по едно време и дъщерята прави същия опит, после те се обръщат внезапно и се спускат да гонят бягащите сенки из тайгата. Това са две кончета, съвсем малки още, не по-големи от кози; те повече се насилваха, отколкото тичаха. Нещо ме побутваше и ми нашепваше да ги хвана. Видях отражението си в езерото — отражението тичаше с тежки ботуши като два пъна, за да догони неукрепналите нозе на кончетата. Тайгата хвърли студена роса в лицето ми, отпреде се развяваха двете опашки на кончетата. Ей сега ще ги хвана, ще ги заведа в бивака, ще ги вържа пред колибата... Ще ги вържа пред колибата, ще се струпат стада коне на пасбището, за да си искат кончетата. Такива мисли ми минават през ума, но нямам време да ги довърша, защото трябва да тичам и да се браня в гората. Тя препречва пътя ми, хвърля в краката ми някое повалено дърво или изправя гъсти храсти, за да прикрие с тях кончетата. Прескачам повалените дървета, избикалям храстите и виждам, че малките бегълци са излезли вече на нещо открито.

Те бяха излезли на едно тресавище, покрито с високи тръстики. Стояха обърнати към тайгата и когато излязох при тях, не се спуснаха да бягат, а почнаха да процвилват мекичко и да си тръскат главите; едното дори потупваше с крак, сякаш ме подканяше да се върна или ме заплашваше. Добре де, казах на кончето и също тупнах с крак. То отстъпи, погледна приятеля си и двете заедно влязоха в тръстиките. Аз

също тръгнах подире им, но не вървах дълго, защото ботушите почнаха да потъват в омекналата земя и когато ги измъквах, земята под тях свистеше, та се обърнах и тръгнах успоредно на тресавището. Пред себе си чувах шума на тръстиките и виждах горе върховете им да се люлеят — там вървах моите кончета. На едно място пресякохме утъпкана твърда пътека, по нея коне и дивеч ходят на водопой. Кончетата свиха по пътеката, към водата, нагазиха във водата, преминаха я, за да тръгнат по един остров, и потънаха в неговата растителност. Погледнах още малко как се люлееше растителността по пътя им и се обърнах, за да се върна назад.

От другата страна на гората дочух глухи удари — бе започнал сутрешният прелет на патиците и ловците вече гърмяха. Катерици хвърляха шишарки от дърветата, събрах малко шишарки и започнах да им ги връщам. Те си развяваха опашките и се понесоха из въздуха навътре в гората.

Един съсел стоеше изправен на задните си крака и ми викаше: „Цр!“ — доста заканително и сърдито. Казах му, както навярно и Толстой би му казал: Ти искаш да ме изплашиш, а пък мене никак не ме е страх, и му обърнах гръб. И щом се обърнах, видях близко пред себе си отново моите кончета. Те ме гледаха с любопитни очи, едното пак тупна с крак и заклати глава. Като не са ме видели подире си, те са се върнали да ме потърсят, за да продължим да играем на гоненица. Добре, съгласих се с кончетата, щом искате, ще играем на гоненица, а съселът пак каза: „Цр!“ Почнах да обикалям наоколо им, те обаче си стояха на едно и също място, само дето си поклащаха главите или махаха с опашки. Иззад тресавището се зададе стадо коне, водено от един сур жребец; той вееше гордо ръждивата си грива, изцвили призивно и кончетата веднага припнаха към него. Стадото замина по своя път, а аз се върнах през гората в нашия бивак.

Там огънят отново бе разпален буйно. Двамата нощни ловци се бяха върнали, единият пълнеше ведрото със зайци, а другият, седнал на лодката, оправяше патронташите си. Тогава именно се зададе приятелят на Семьон, обкичен целият с патици, и лицето му бе като сияйна зора върху пасбището. Аз полегнах пред колибата, там слънцето грееше силно и известно време се любувах на поднебесната светлина, разстлана над тайгата. После тая светлина се смеси с гората, дърветата се отдалечиха навътре в нея, чух нечии стъпки край себе си,

но не можах да отлепя очите си и тъй съм задрямал пред колибата върху дюшека от опадала шума и имах късмет да видя мамонта.

Мамонтът ломеше каменни въглища в една ледена яма и бе потънал до колене във вълна. Аз седях на брега на ямата върху един прешлен от кит и изписвах страниците на моите Сибирски тетрадки. По едно време при мамонта дойде замръзналата якутка, клекна при него и почна да го дои. Млякото му беше горещо и вдигаше пара. Войникът на Петър I стоеше на пост, докато якутката доеше млякото и държеше в ръката си пеещ лед. Мамонтът продължаваше да ломи каменни въглища и щеше да ги стрие на прах, ако викове и гърмежи не бяха привлекли вниманието му. Той се покатери по ямата, а аз се завъртях върху китовия прешлен и видях Шамшурин да тича с брадвата към мамонта. Пътюм той замахваше към някое дърво и дървото веднага падаше на земята. Якутецът тътреше бързо гумената си лодка, а Семьон крачеше тежко и пълнеше пушката си. Приятелят му, обкичен с патици, играеше шаманско хоро и гръмваше по някой път във въздуха. Останалите тичащи не можах да позная. Те бяха може би двеста човека, а може и повече, половината тичаха през горялата тайга, другата половина през пасбището, само неколцина се бяха заплели в живата гора. Накъде тичат тия ловци с пушки, се питах? Зад нас нямаше нищо. Само замръзналият войник на Петър I клекна и стреля срещу ловците. Те гръмнаха насреща му, войникът падна по гръб и в същия миг се превърна в пеещ лед; той пееше и чезнеше на брега на ямата, а якутката тичаше с ведрото и млякото вдигаше пара подире й. Тя тичаше право към езерото, влезе в него, легна по гръб и остана да лежи на повърхността, спокойна и черна, а ведрото закръжи наоколо й подобно плуваща патица, като правеше странни зигзаги. По върховете на дърветата се появиха покровските сребърни лисици и изпълниха пространството с лисиче сияние. А ония все напредваха и мамонтът се мъчеше да излезе от ледената си яма, но се подхлъзна и падна на колене. Очите му бяха изпълнени с любопитство и доверчивост. Ловците се надвесиха над ямата с насочени пушки и почнаха да гърмят. Някой съветваше да стрелят в любопитните му очи. Покровските лисици пометнаха мъртви лисичета от гърмежите, меката мамонтова вълна почна да дими от барута и в ледената яма се виждаше как се въртят черните му очи, изпълнени с любопитство и доверчивост. Якутецът наместваше гумената лодка. Тук някъде свършваше дрямката

— успях да зърна само някакъв немец, който стреля в Шамшурин, а Шамшурин замахна с брадвата и разсече немца надве.

Слънцето бе нажежило очите ми. Щом ги отворих, видях виолетови кръгове и през кръговете нечии крака, подобни на мамонтовите.

Беше непознат ловец. Той ядеше димящ заек и обясняваше някому, че белката трябва да се стреля в окото, ако не искаш да развалиш кожата ѝ. В първия миг ми се стори, че ловецът е висок колкото тайгата. Беше светъл и синеок. По-нататък видях още неколцина гиганти, някои се занимаваха с нашето ведро, други търсеха сол в колибата. Сред гигантите имаше пет или шест якути, те връзваха дълги чували. Цялата непозната група не надминаваше петнайсетина човека и половината от тях ядяха нашите зайци, вадеха ги направо от ведрото, разкъсваха ги и ядяха прави. Човекът с димящия заек ме попита за нашите, но аз не знаех къде са нашите и на свой ред го попитах те кои са и той ми каза, че са ловци и че от една седмица са в тайгата; минавали пътьом през Чопо, ще се нахранят и после ще продължат. Те почнаха да дерат своите зайци и да пълнят нашето ведро, за да оставят това, което са изяли, и също тъй накопаха див лук. Попитах ги дали с тях не е Захаров, ловецът на мечки, а гигантът с димящия заек каза, че Захаров ходи винаги сам, цели месеци прекарва в тайгата и ловува обикновено в слюдените райони. Тук някъде, казах на гиганта, под нас или под колибата, има мамонт. Той ми каза, че трябва да се копае, за да се намери мамонтът; най-добре е да се търси мамонтът край реките. Водата подмива бреговете и като вървиш по реката, ще видиш, че тук или там стърчат зъбите му или главата му. Реките са изровили досега... Той не довърши мисълта си, защото внезапно обърна своята пушка и стреля в гората, като придържаше остатъка от заека със зъби. Гръмна и продължи — реките са изровили досега най-много мамонти. Къде стреля? — го попитах. Гръмнах един заек, ми каза той. Ей го там, дето лежи.

Докато говорихме после, го наблюдавах. Мисълта му бе пред колибата, а погледът му блуждаеше непрекъснато, местеше се из гората, опипваше и за първи път забелязах в кротките сини очи някаква острота, пак тъй синкава, същинска чертичка, турена там, за да знаем, че и нещо друго присъствува в очите. При всяко трепване на гората тая чертичка се разширяваше или стесняваше, тя пулсираше с

някакъв свой пулс, различен от пулса на сърцето, различен от ударите на слепоочията. Почнах да сравнявам тоя едър и светъл сибирец с якутеца с лодката. Якутецът също тъй стоеше буден или стъпваше леко с леката си походка, сякаш се луташе насам и натам, съсредоточен в работата си, но това никак не му пречеше да пресява тайгата било денем, било в мрака, дето стената е тъй плътна зад огъня, че непривикналото око не ще открие нищо в него освен антрацитов блясък.

Той откриваше чуждото дишане и движение, тъй както мисълта прониква в мрака на своите бездни, за да измъкне от тях диви идеи, излезли на паша в нощните й владения.

Мислено започнах да сравнявам синеокия и с другите ловци от нашия бивак. Семьон имаше очи на дете, природата много дълго си бе играла с тях, докато ги направи, докато ги лъсне хубаво, след туй им бе турила един непроницаем гланц, че колкото и да се опитваш да се задържиш в тия детски очи, се хлъзгаш по тях като насекомо върху стъкло, а Семьон те гледа леко усмихнат, всички гънки на лицето му са изпълнени със смях, та дори патиците, простреляни от пушката му, зърват пътьом неговите очи, хлъзгат свистящите си пера по тях и подвикват: хааааа! Нищо не се задържа върху тия очи, всяко отражение веднага се подхлъзва и пада. И очите на приятеля му са същите, и очите на вързания ловец, дето стана и падна, макар че в тях има и малко матово, оставено там от годините. Туй матово им дава повече дълбочина и допуска слабо проникване в човека. Тия лъскави очи са очите на снайперистите. Ако двеста немци се отразят в тях, веднага ще се подхлъзнат и ще загинат подобно насекоми. И са загивали. Има якути, на чиято сметка се водят по двеста. Никакво движение по белия свят не може да се укрие от тия очи, те са в състояние да прекъснат и най-малкото трепване и да го накарат да застине неподвижно. Понякога тайгата ми се струваше като най-висша академия за снайперисти.

Нашите се върнаха, бяха претърсили част от гората и носеха много зайци със себе си. Те се разбраха с новите ловци и всички заедно влязохме в тайгата, за да продължим лова. Групата се раздели надве. По-голямата част отидоха навътре, водени от якутеца с лодката, а аз останах с още пет или шест човека, направихме верига и си избрахме прикрития. Другата група щеше да отиде навътре, да направи

също верига и да почне да гони зайците към нас. Не мина много време, и ги чухме как почнаха да викат и да претърсват гората.

Първи от нас загърмя синеокият сибиряк.

Веднага, щом той изпразни пушката си, почнаха да гърмят и другите. Видях няколко заека, те не бягаха, а само се попреместваха към нас. Стори ми се далече да стрелям, казах си да почакам още да се приближат. Зайците се приближаваха неохотно, правеха по няколко крачки и се свиваха върху земята. Някои изпадаха в паника и почваха да се лутат или да се мятат наляво и надясно, търсейки прикритието на храстите. Подире им идваха викачите, после и самите викачи почнаха да стрелят и животните се озоваха в нещо като преса. Това бяха сибирските зайци русляци.

Руслякът побелява много рано.

Той отдалече усеща зимата, тъй както и дърветата я усещат още от есента, прибират постепенно соковете си в земята, разсъбличат се, за да олекнат и да могат да издържат върху себе си тежките снегове. Далече още преди да е паднал снегът, лиственицата цялата е оголена, цялата тайга става мрачна, потънала до колене в ръждива шума.

Заекът също предчувствува идването на зимата. Но в страха си да не закъснее и в заешката си прибързаност той толкова рано побелява, че седмици наред се търкаля и подскача като глупава прахавица върху ръждивата опадала шума. Не е хубаво човек тъй много и напрегнато да побелява за зимата, та да побелее, преди още тя да е пристигнала! Страхът да не закъснее със защитния си цвят и да бъде сварен неподготвен от събитията се превръща в ужас при това животно. Есенно време, преди да са паднали снеговете, в тайгата навсякъде може да се види страхът как подскача и се бялка из всички храсти и по пасбищата. За това си мислех, като гледах как ловците изтребват подскачащия страх. Той държеше ушите си изправени високо и където и да се завреше, веднага биваше открит, човешките очи го изтегляха за ушите, пушките го удряха смъртоносно и душата на страха веднага отлиташе към небесните селения — ако страхът има душа и ако изобщо има небесни селения. Някои се опитваха да се спасят с бягство, но всеки опит за бягство също тъй се наказваше със смърт.

Нямаше никаква надежда за спасение, дори сам бог да бе слязъл в тая гора — струва ми се, че пушките веднага биха опърлили

побелялата му брада с възгласите: Рано ти е побеляла брадата, господи! Зимата е далече! Якутецът с гумената лодка се мярна между храстите — той стреляше, без да се цели, държеше пушката край слабините си. Някъде зад него зърнах и Семьон, той си беше поусмихнат и преди да гръмне, намигаше с едно око на заека. Заекът обаче не можеше да му намигне, ами го гледаше с двете си очи и тъй си лягаше, с отворени очи. Геня стреляше и броеше убитите. Седем — извика той; бе убил седем заека. Наблюдавах туй изстребление и по едно време в съзнанието ми се мярнаха познати хора. Те се появиха, изчезнаха и после нахлуха внезапно, като изместиха всичко останало, разпръснаха се из гората и храстите, гледах ги как подскочат, как притичват с къси пребежки — късокраки и дългокраки — през откритите поляни, как се завират във всяка възможна дупка или стоят клекнали в молитвени пози.

Грях ми на душата, но тъй видях някои познати хора, подобно тоя сибирски русляк, дето от страх да не закъснее за зимата е побелял толкова рано, че като погледнеш пъстрата гора, ще те ослепи с бялата си зимна кожа. Моите познати продължаваха да се паникосват, гонени от сибиряците, и чух, че сибиряците ми викат да стрелям, а аз все още държах пушката към земята. Ловците спряха да стрелят и ушите ми доловиха ситния якутски смях, както го бях чул, когато Шамшурин пропусна патиците и изрече по техен адрес такива думи, че ако патиците го бяха чули, щяха да се изчервят до ушите. Тоя ситен смях се носеше от всички страни, а моята пушка все още си стоеше надолу към земята.

Само на няколко крачки пред мене един заек клечеше с такъв вид, сякаш не ме забелязваше, като че ние бяхме два парахода, дето си плуват в различни посоки, и че аз няма да се интересувам от него, тъй както и той няма да се интересува от мене. Той бе твърде глупав, ако мислеше, че ще му повярвам на тая дребна заешка хитрост: та дори и да беше дошъл да ме потупа по рамото, пак щях да го застрелям, защото все ми напомняше нещо, за някого ми напомняше или за мнозина ми напомняше, натъпкани вътре в кожата му, дето се повдигат на пръсти, за да ме гледат уж разсеяно, като че не ме забелязват. Някой ме потупа по рамото, наистина, но това не бе заекът, защото той си клечеше все в същата поза: беше Семьон. Опитах се да се задържа в

неговия поглед, но се подхлъзнах, хванах се здраво за пушката и стрелях. Заекът не мръдна. Той веднага стана на дрипа върху шумата.

Ни извика, ни се озъби, никакъв звук не издаде и никакви гърчения не преминаха през туй тяло. Тия зайци даже не трябва да се изстребват, ами пушките да се накачат по дърветата, да се нахвърлят из храстите и те сами ще гърмят, щом зърнат такова животно. Те бяха тъй изплашени, тия зайци, че като ги избивахме, даже зъб не обелваха за смъртта си. Страх, страх — вярно е, във всяка душа има страх, в заешката може би най-много страх да е стаен, но аз например помня лов на заек със селяни в едни угари. Селяните вдигнаха един едър заек, той почна да си мята крачищата из нивата, тогава проехтяха пушките и заекът се преметна във въздуха. Той извика от удара, почна да се върти и да се бие в земята и тъй много пищеше и толкова голям шум вдигаше около себе си, че макар и да се спуснахме към него, трябваше малко да отстъпим, докато той продължаваше да се мята и да пищи насреща ни. Струваше ми се тогава, че той се биеше в земята и ни псуваше всичките на майка, и тъй силно ни псуваше на майка, че да се чуе по целия свят. Заек, заек, ама и той може да те напсува!

Моята пушка се бе включила в общата пукотевица и вече не гледах кое как мре, а само дали е спряло да подскача и да се търкаля. Много е хубаво, кога човек отиде на лов, да си измисли някаква тема. Един мой съселянин, голям ловец на лисици, наричаше лисиците каракачанки. Той тъй и говореше: Има там една каракачанка, чувам я нощем, дето вика кау-кау, трябва да й окачим кожата на стряхата. Та той ходеше на лов за каракачанки. Друг един разправяше, че ако му дадат право, ще застреля кмета, пикьора, лесничея и комисията, дето преброява овците, а може също така и акцизния заради мръсния му навик да пъха пръчката в бъчвата накриво, та да ти изкара виното повече литри и повече акциз да платиш. Но понеже за тая работа ще го осъдят, той ходи да стреля зайци из гората и пернат вреден дивеч за ловното дружество. Той също си имаше тема и казваше, че гаргите стоят по дърветата като акцизни. Други пък ходят заради мъжественост. Ловец и т.н., друга работа е. Тия, дето ходят за мъжественост, като разказват ловните си истории, все разправят, че пушката му изревала и еди-какво си паднало. На тях пушките им винаги изреват. Истинските ловци, когато искат да наподобяват гърмежа, казват само „чак!“ — това е звукът на ударника върху

кабзата. Мой съселянин наподобяваше гърмежа с едно дълго: „таннннгааааай“. Друг един разправяше, че пушката му при стрелбата казвала винаги: отче наш! Тъй се и изразяваше: пушката каза „отче наш!“ и заекът се преметна. Хубаво е наистина човек да си има тема, когато е на лов.

Но сибирските ловци като че си нямаха тема. Те си говореха в промеждутъците на пукотевицата, че по Лена пристигнали картофи, че отвъд Жиганската тайга почнали проучванията за воден бараж, палеха си цигари със забележките: много я пушиме тая махорка, или: аз пуша повече беломорка! Беломорката и аз я харесвам, но не московската, а ленинградската, по-меки са. Московската е по-стипчива и т.н., и т.н. Разговаряха за цигарите „Беломорканал“ с мундщуци и гърмяха. Тъй хората по време на жътва не говорят за житото, ами си разказват съвсем други истории или пеят жетварски песни. Един заек идваше право насреща ми, блъсна се в едно дърво, заобиколи го и продължи. Той се блъсна в краката ми, помириса ботушите, но изглежда, че не одобри мириса им, защото се обърна гърбом към тях и клекна. Той клечеше между краката ми и пет пари не даваше, че можех да замагна с капата си и с капата да го убия. Тоя заек наистина ме изненада малко и като се отместих, той също се отмести и клекна пак до ботушите ми. Доста дълго беше това, затуй го ритнах, той подскочи нагоре, повъртя се и си остана там на поляната. Сигурно беше късоглед. Всеки случай не бях виждал такъв заек, да се навира в краката ти. Ами че и между зайците може да се срещне нещо смахнато, не само между хората!

Якутите продължаваха да събират с пушките си заешката плява. Хрумна ми — защо не почнем да се прицелваме един друг из храстите, да видим чия шапка първо ще бъде отнесена. Някаква подобна история съм слушал за някакъв лагер. Надзирателите разрешавали на една група лагерници да играят нощем извънредно жестока игра. Те получавали карабина и по предварително жребие всеки от тия хора е трябвало да изтича в тъмнината до оградата, да извие там като вълк, а през туй време един от лагерниците е стрелял в тъмното по посока на виенето. Оня, дето бил вълк, след това вземал пушката (ако не са го улучили), а тоя, дето стрелял срещу него, отивал до оградата и виел в тъмнината. Представете си само какво бягане е падало за тоя, дето е виел като вълк, какво сляпо мятане е било, докато другият е стрелял напосоки към него. Изключвам тук зрелището за надзирателите; но е

имало зрелище и за страхливците, които не са се включвали в тая игра. Защо все пак страхливите се боят от такава игра? Има хора с нищожен живот и колкото е по-нищожен този живот, толкова е по-голям страхът им. Като си припомням тая история, мислено прехвърлям познати хора, които биха се хвърлили в таква предприятие. Може би един или двама. Нашата игра загуби правилата си. Ако един от нас отиде да вие до стената в тъмното, ние всички ще се втурнем да го убеждаваме колко голяма глупост е всичко това, но ще го убеждаваме не заради туй, че е глупост, а защото после ние ще трябва да застанем до стената. Ами че как ще се изправим там, като страхът ни е парализирал целите!... Тая игра е наистина много жестока, но се съмнявам дали е от най-жестоките. В живота си съм наблюдавал подобна игра, на дневна светлина цяла група от хора се целят в някого независимо от туй, дали той е с гръб, или с лице към тях. Мигар туй не е по-жестоко от виенето край лагерната стена! И още по-жестоко е, че подобна история е лишена от всякаква мъжественост, тя е работа на страхливците; страхливецът е масов и жестокостта му е масова, мъжественият човек е рядкост. Какви мъже са били хората в лагера!

Ето какви глупави работи ми минаваха през главата, когато чух, че някой извика, и видях якутеца с гумената лодка да тича през храстите, вдигнал пушката високо над главата си.

Той тичаше към Семьон. Самият Семьон стоеше вкаменен с вкаменена усмивка, сякаш внезапно го бяха ударили с пръчка през лицето. Преди още другият да стигне до него, Семьон седна. През храстите тичаха други ловци, пушките млъкнаха, аз също се спуснах към Семьон. Когато стигнах до него, той вече лежеше по гръб, все със същата застинала усмивка на лицето, и изваждаше ризата от панталона си. Гърдите му бяха набити ситно със сачми. Някои от сачмите червенееха, някои изглеждаха синкави под кожата. Оня от пришълците, гигантът, дето ядеше димящия заек, почна да разпитва кой е стрелял срещу Семьон. Сега ще убие някого, помислих аз, като го гледах как се развърта по поляната. Но въпреки всичкото си развъртане ловецът беше безпомощен, защото не се знае кой точно е стрелял, много пушки са гърмели в този момент и самият Семьон каза, че искал да притича по-близо до някакви храсти, без да съобрази в този миг, че излиза право на огъня. Шамшурин почна да разказва как веднъж, тъкмо излезли на лов и още се приготвявали в колибата, когато гръмнала пушка и

наранила много тежко едного, та трябвало да направят веднага носилка и да се върнат веднага в Якутск; едва спасили човека.

Семьон каза, че сам ще се оправи. Той започна да изстиска с ръце сачмите. Те се връщаха много бавно и мъчително назад и вероятно бе страшно болезнена история, но върху лицето на ловеца стоеше все тая застинала усмивка. Той не направи нито една гримаса, само челото му се покри с едра пот и шията, чак до ключиците. Той извади всички сачми с изключение на една, за да си я има за спомен. Следобед обаче оставената сачма почна да го сърби много силно и след известно колебание Семьон извади и нея.

Това беше отново край огъня. Групата ни беше пораснала много, но и огънят бе станал много голям, тъй че всички можеха да се съберат около кръга му, и един от пришълците разказваше лагерни страхотии. Той бил няколко години в сибирски лагер. Беше дребен човечец, извънредно подвижен и пъргав и разказваше весело за страхотиите. Прави му чест, че когато напуснах Якутия, той дойде на летището да ме изпрати с няколко свои приятели, и ми каза, че е бил в лагер не като политически, ами за някаква криминална история. Самата криминална история била дълга, едва ли не колкото река Лена, та нямало смисъл да ми я разказва. Стана ми още по-приятен тоя подвижен и пъргав якут, защото не искаше да отнеса погрешен спомен от него.

Привечер трябва да се разделиме с езерото Чопо и пасбището, с нашия бивак, с живата и с горялата тайга, изпъстрена с червената рябина. Всичко е готово за път. Аз стоя обърнат към пасбището и горялата тайга и се мъча да доловя конски тропот или цвилене, но никакъв звук не се чува. Представям си как подир нас ще излязат отново стадата на пасбището, водени от своите жребци, припомням си боя, прелета на патиците, играта с кончетата, припомням си нощта и белите изпарения, замръзналия войник на Петър I, черната якутка, мамонта, дето се надига от ямата, съсела, дето ми бе казал сърдито: „Цр!“ Всичко ще бъде същото, било е същото и ще си остане непроменено под това далечно северно небе. Да тръгваме! — казват ловците. Ще тръгнем.

Повярвайте ми, цялата Чурапчанска тайга тръгна с мен, заедно с езерото, със стадата и дивеча, и дори чувах как патиците свистят с крилата си в поднебесната синева. Сибирската гнус се надигна от леговищата си и ни придружи по обратния път чак до река Лена.

Веднъж в тайгата ни срещна някой си Сергей Кузмич, совхозник от Якакит. Беше ходил с внучето си за гъби и носеше две ведра с гъби, а внучето носеше едно ведро. Същият този Сергей Кузмич каза, че бог ни праща и че ние трябва да отидем в къщата му, за да ни покаже на своята жена, макар че не сме негри. Аз, казва той, съм бил във войната чак до Полша и Чехия и съм виждал негр, а жена ми не е виждала негр и не е пътувала с влак; не само с влак не е пътувала, ами никъде не е пътувала.

Пътят ни беше към златните и слюдените райони, но решихме да се отбием на една чаша чай в къщата на Сергей Кузмич. Той остави ведрата с гъбите и ни помогна да съберем мравчена киселина, колкото ни беше необходимо. Тая мравчена киселина лекувала стомасите и венците, та ние също търсихме мравуняци. Тайгата беше осеяна гъсто с огромни мравуняци, които стигаха до пояса. Край мравуняците бяха изправени шишета с вода, мравките се давеха във водата и пускаха своята киселина. Тъкмо тая вода се пие, тя притежавала някои целебни свойства. Не си спомням да имахме тогава някаква нужда от нещо целебно, но пътешественикът винаги опитва всичко, в това число и сока на удавените мравки.

Селището Якакит я имаше, я нямаше петдесет къщи, строени от масивно дърво. Дървото бе почерняло, бе станало смирено и кротко и цялото селище лежеше кротко и се топлеше на слабото есенно слънце. Комините на къщите димяха и точеха дълги синкави струйки в безветрието. В нечий двор работеше ковач и чукът му огласяше цялото пространство. Аз и ковача ще доведа, ни каза Сергей Кузмич, да види и той. Всичко в това селище излъчваше спокойствие. Човекът бе взел съвсем малко парче от тайгата, бе я изкоренил, бе изравнил земята, бе построил къщите и тайгата стоеше малко отдръпната назад, строга, но не мрачна.

Сергей Кузмич ни каза, че те са в постоянна караница с тайгата и че тайгата трудно отстъпва назад. Но малко по малко ще отстъпи, тя тепърва щяла да отстъпва, а пък селището ще се разширява, че един

ден може и град да стане. То и сега би могло да стане град, но няма къде да построиш къщите, къде да туриш улици, не се строи направо върху гората. Гората отвсякъде заобикаляше Якакит, но Якакит си дишаше кротко и тихо под слънцето и само дето ковачът чукаше, но щом минахме покрай него и домакинът му каза, че го кани с нас на една чаша чай, той веднага остави чука си и тръгна тъй, както си беше — с престилката, с опушените ръце, — а рунтавото куче, дето клечеше в краката му, веднага тръгна подир него. Те не са негри, каза Сергей Кузмич на ковача, ти да видиш негрите колко са черни, като въглени са черни, но са от друга държава и си личи. Той ни обясни, че ковачът също тъй не бил виждал негри и че не бил пътувал никъде, защото е куц; то се виждаше, че е куц.

И двамата бяха невероятно синеоки и светли. Дори кучето ми се струваше извънредно светло, бих казал, че изглеждаше русо. И тук, и там из дворовете, дето се виждаха хора, всичките бяха все руси и синеоки, та цялото това население ми изглеждаше малко нереално. Бях свикнал с мургавите якути, но тук никъде не зърнах якут. Якакит бе совхоз на руски заселници, които трябва да секат тайгата, да разширяват пространството около себе си, да създават ниви и пасбища, да почнат да засаждат картофи и зеленчук върху тая заледена земя. Но мигар ледените гърди могат да родят нещо!

Стопанката попита негри ли сме, докато се ръкуваше с нас и криеше със свободната си ръка своята широка славянска усмивка в шепата, а Сергей Кузмич й каза, че не сме негри, и й описа какви точно са негрите. Той ги описа по най-невероятния начин, тъй че и на мен ми бе интересно да мога да видя негър тъкмо тъй, както и той го вижда. Щом седнахме в къщата им, стопанката веднага почна да шета край зиданата печка, а Сергей Кузмич вдигна един капак в средата на стаята и слезе по една стълба надолу. От дупката лъхна студ. Той ни повика да надникнем и ние надникнахме в тоя огромен хладилник, дето стояха продуктите за цялата зима. Стените на мазето бяха заскрежени. До самите стени, там, дето е най-студено, бяха наредени туршиите с гъби и сладката от горски плодове. Домакинът почна да подава отдолу, а ковачът поемаше и туряше всичко в ковашката си престилка. Водката обаче Сергей Кузмич не му даде, а я изнесе сам, като внимаваше да не я чукне някъде. Тичай сега за Ломако, каза той на внучето. Ще ви запозная с Ломако, той е артилерист.

После Сергей Кузмич се впусна да обяснява как всяка къща в Якакит си има такъв голям хладилник като неговия, че самите къщи стоят върху леда и нито една не поддава, защото са строени само с дърво, че тия якутски изби запазват цяла година всякаква гъба, всякакво сладко и всякое парче месо или риба. Да се чудиш как върху тоя лед лятно време цъфтят тревите и как от тоя лед горските ягоди ще съберат толкова много аромат.

Опитайте сега аромата на тия сладка, после опитайте горещите блини, дето стопанката ги изважда от пещта и ни ги поднася заедно със зачервените си усмихнати бузи. А, сеца се домакинът, елате да видите картофите. Той ни изведе навън в градината и ни показа няколко изсъхнали стъбла, като се кълнеше, че израснали чак до коляното му и цъфнали, но после се спекли, налягали върху земята и кога разровил, никакъв картоф нямало на корените. Ето, вижте!

Той изтегли няколко стъбла, но на корените им наистина нямаше никакъв картоф. Студено му е на корена, нищо не ще да роди. Ковачът също тъй ни обясни, че картофът обича земята да е по-топла, тъй както и всеки плод. Само че другите плодове се греят на слънцето, а картофът трепере и корените му треперят в тая земя, та затуй не ще да роди. Ама той щял да роди. Подир години сигурно ще роди, земята ще се разбърква, ще се разбърква, ще ѝ се хвърля тор от добитъка, та даже ще почне да дими, както топло димят торищата, и тогава тя няма къде да иде, ами ще роди. Желязото, че е желязо, каза ковачът, и него като го биеш студено, нищо не излиза, ами става чупливо, губи си жилите. Картофът също тъй си губи жилите и напразно си източва стъблото, и напразно цъфти. Над земята той може да си върши цялата работа и да е съвсем редовно всичко у него, но в земята да не умее нищо да прави.

Двамата почват да спорят: Сергей Кузмич казва, че картофът умее, той не е вчерашен, но че земята му е много студена, а ковачът казва, че той умее, ама другаде, тука нищо не може да направи и стърчи като празна приказка в градината. Питам го, защо като празна приказка? Ами тъй, казва ми ковачът, като празна приказка. Човек, дето е човек, гледаш го, сума приказки изприказва, а работа за една копейка не свършва. Тъй и картофът — от пролетта, та до есента — сума нещо се изтегли нагоре, а коренът му и една копейка не струва. Да, но лукът свърши, му възразява Сергей Кузмич и за по-голяма убедителност измъква една глава лук, голяма колкото копче, и ние

отиваме отново всички в стаята, за да изядем тоя лук и да се убедим, че съвсем истински и много добре приляга на сельодката. Ковачът забеляза, че лукът е като истински, но не е тъй лютив, какъвто трябва да бъде всеки лук. То е, защото взема по-малко отрова от земята, му каза Сергей Кузмич. Той даже и от земята не я е взел, ами по-скоро от въздуха. В тая земя според него нямало никаква отрова, защото никъде тук не растели отровни гъби. Ако се посее отровна гъба, тя веднага ставала неотровна — значи, в тая земя няма отрова. Толкова много гъби се ядат, но в Якутия отровен от гъби няма.

Сините им очи вече бяха добили лъскав гланц от водката. Тая земя цена нямала, щом падне сняг, шест месеца не ще срещнеш никаква локва, снегът стои здраво под краката ти и ти вървиш шест месеца с валенките и чуваш под нозете си само туй: скръц, скръц, и гледаш как тайгата изсипва безшумно от себе си товари от сняг. Това е самата истина, казва ковачът. Той дори не направи забележчица на Сергей Кузмич, макар че обичаше да му прави забележчици.

По едно време навън се разнесе тропане, някой като че заплашваше да изпотроши стълбите. Туй е Ломако, каза Сергей Кузмич и стана, за да отвори вратата, но Ломако вече я беше отворил и се навеждаше да влезе в стаята. Той като че не влизаше в стаята, ами сякаш искаше да я облече върху себе си, както се облича дреха. Щом влезе Ломако, и в стаята стана тясно, той седеше почти като зидана печка и си мислех, че всеки миг столът под него ще стане на трески.

Ломако беше вторият гигант, когото срещях в Якутия. У него всичко беше едро, кокалът му, дланите му, усмивката му като се усмихнеше, всички изчезвахме в тая усмивка. Бе светъл като другите, също тъй синеок, изпи на един дъх водна чаша с водка и за мезе му беше достатъчно да си помирише само ръкава на палтото. Аз не съм те питал, подзе Сергей Кузмич, ти, Ломако, дали си виждал негър. Ломако бил виждал негри и други народности е виждал, той е артилерист от войната. Тоя човек, мислех си, може да носи на гръб цяло оръдие. Той е бил артилерист, но някога, през войната. Сега, вече пет години, Ломако е председател на совхоза и пет години якакитци водят война с тайгата. Те я секат, изтребват я и разорават замръзналата земя, за да направят ниви, да садят зеленчуци, да отглеждат крави. Децата, казва Ломако, искат прясно мляко да пият, децата искат да ядат зеленчуци, па покрай тях и ние, възрастните. Стопанката каза, че е хубаво, като

има сметана. Не само хубаво, каза ковачът, ами е много хубаво! Те направили един парник и в парника почнали да зреят домати. Съвсем истински червени домати, бузести и пълни с витамини. Те ще направят такива работи в гората, че да се чудиш и маеш. Разбира се, гората много бавно отстъпва, стои си, каза Ломако, като планина насреща ни, но ние по малко и търпеливо я преместваме. Виждате ли колко назад сме я отместили?

Ние пак поглеждаме навън, за да видим строгата тайга, дето се е отдръпнала и гледа студено селището. Тя още ще отстъпи назад, толкова много ще отстъпи, че след някоя и друга година трябва с бинокъл да я гледаме. Сергей Кузмич напомня, че имал бинокъл. Не, тъй е думата, казва Ломако, а ако искате, сега да ви покажем как се воюва с тайгата, как я сечем и изстребваме. Ами чайт? — пита стопанката. Как може в една руска къща да не се пие чай! После чая, първо да видим тия битки на русите с гората.

Ломако върви тромаво. У него и говорът е малко тромав, и жестовете са малко тромави; изобщо той е от хората, дето не бързат, премерват думите и жеста си, вероятно и работата тъй премерват, защото с прибързаност нищо не ще направиш в тия диви гори. Ето тоя път, сочи Ломако, две години бе път, после стана канавка, защото потъна в земята. Ледът под него се топи, земята го поглъща и ние трябва да просичаме нов път, той също потъна, а този сега е третият, по него машините могат да вървят.

По третия път излизаме на една просека. Половината от тая просека представляваше огромни пънове на лиственица, обърнати нагоре с корените, другата половина бе изравнена. Туй бяха само няколко декара земя. Просеката бе оградена с дълбоки ровове, пълни с вода, и разораната нива изглеждаше малко повдигната. Изравнената половина след още няколко преоравания и торене щяла да бъде засята. Наоколо стояха машини, подобни на танкове, с железни предпазни брони отгоре. Тия машини изсичали тайгата и листвениците се сгромолясвали отгоре им, но от туй на машините нищо им няма, защото те са направени специално за изстребване на гора. После другите машини, ония, влекачите, измъкват пъновете из корен и прочистват просеката. Лиственицата е много трайно дърво, нейният пън може да стои триста години в земята, без да изгние, защото туй дърво е много богато на смоли. Ако един труп на лиственица се хвърли

в реката, ще потъне веднага. Ами как тогава свличат трупите по реките? Сергей Кузмич разказва как на едного хрумнало на всеки четири трупа лиственица да привързва един труп бреза и брезата като леко дърво, като тапа, поддържаща лиственицата и тъй пътували керваните... Но понеже е студено, казва Ломако, всички корени в тая земя гният бавно, всички паразити умират бавно и самата земя узрява бавно, за да може по-късно да ражда. Ковачът и Сергей Кузмич отново почват да разговарят за картофите, как били посадени в градината, как цъфнали и т.н.

Като наблюдавах тия светли северни хора как крачат из тясната просека, наречена нива, си спомних за първите руски заселници в Якутия и за онова малко парче земя (дето брадатите го искали) колкото една волска кожа. Тая просека наистина напомняше само една волска кожа в безкрайните гори на Севера и по нея сега тъпчеха и опитваха между пръстите си земята тримата руски заселници. Тя постепенно ще се разширява, ще се уголемява, та наистина след години ще има да ѝ се чудим как толкова много е пораснала тая волска кожа.

Питах Ломако много ли са совхозите като техния. Много са, казва ни той, някои са по-стари, повече земя са цивилизовали край себе си, цели острови от растителност са създали, много свят прехранват и много стоки отделят за пазарите. Тая година Якакит освен домати и нещичко друго е посадил, сега ще минем да видим и него.

Той не казва какво са посадили якакитци, па и другите двама не казват, само клатят глави и все ни викат: ще видите! По обратния път те ни разказват колко е трудно да водиш война с тайгата. Имало совхози, изсекат една ивица от гората, а като почнат другите ивици, то първата отново почва да расте, тайгата си взема това, дето човекът ѝ го е отнел, хората пак почнат да секат и да я унищожават, ама и тайгата е упорито нещо, навлиза направо в нивите, души нивите, опустошава ги. То не е като на целинните земи, да ореш и да сееш, ни дърво има, ни пън има. Друга работа е на Север!

Якакитци ни отведоха съвсем близко до селото в една градина със зеле. Зелето беше може би цял декар. Ето какво били посадили те тая година! Градината бе оградена като крепост срещу зайците, та само тук и там се виждаха покриви от къщи и димящи комини. Зелето бе синкаво, покрито с онзи матов слой, наричан от нашите селяни

сметана. Зелe със сметана показва, че зелката е завита добре, угоена е и сърцето ѝ е твърдо като камък. Ковачът заподскача из градината между зелките, навеждаше се над тази или онази, опипваше ги с ръце и по едно време почна да ни вика към себе си. Тръгнахме внимателно между зелето и отидохме при ковача, а той сияеше като дете и ни сочеше една зелка до краката си. Наведе се, премери зелката с ръце, после се изправи и си премери главата. Колкото моята глава е голяма, каза ковачът! Гледай, Ломако, колкото главата ми е голяма, просто да не повярваш. Как няма да вярвам, каза Ломако, то си личи, че е голяма колкото човешка глава. Там даже има една по-голяма. Къде? — попита ковачът. Я виж на оня край, дето е забит един кол. Ковачът веднага отиде при кола. По-голяма е, каза той. Малко е по-голяма, ама е по-голяма. Ще дойдете ли да видите и нея, а? Ами да отидем да видим и нея!

Видяхме и нея и тя наистина беше по-голяма.

Имаме и няколко светли зелки, каза Ломако. Аз съм ги видял тях, каза Сергей Кузмич. Едната се е пукнала. Нещо отвътре я е напънало и се е пукнала по средата. Личи си как се е пукнала.

Тръгнахме да видим и белите зелки, а през туй време в градината започнаха да се струпват якакитки. Жената на Сергей Кузмич каза на съседките, че от другата страна на Черно море дошли нещо като негри, дето разправял за тях Сергей Кузмич как ги е видял през войната, и че те дошли специално да видят зелето на Якакит. Че кога са разбрали за зелето на Якакит, та чак от другата страна на Черно море! И как са разбрали?... Сигурно някой е казал. Жените почнаха да ме питат как сме разбрали чак у нас, че при тях е поникнало зеле, и аз им казах, че всички живеем под едно небе и лесно е да разбереш къде какво има, тъй както по миризмата можеш да разбереш пекат ли се блини в това селище, или не се пекат. Жените казаха, че се пекат, то си личи, че селото мирише на блини. После ме попитаха дали у нас има такова зеле и аз им казах, че ние също имаме зеле, но че не е чак такова като тяхното. Какво друго можех да кажа, като гледах тоя синеок и светъл народ, който стоеше струпан в зелевата градина, който е сякъл гората, вдигал е къщите, разоравал е тая вледенена земя, обръщал е всяко парче десетки пъти, засявал е и не е получавал нищо, окопавал е картофи и е получавал празни коренища, същият тоя народ стоплил най-сетне малко парче земя, набучил из него разсада и всяка зелка,

застанала замислено на своя крак, е мъдрувала над туй, да расте ли, или да не расте в тая северна земя, дали да направи само малко шума, или да се потруди да завие шумата си, и докато се е колебаела и е мислела, тя, без сама да усети, е пораснала, завила се е, направила си е сърце над кочана и стои сега набъбнала и готова. Сърцати зелки, те стояха синкави и неподвижни, сред тях стояха жените, сред жените стоеше Лома̀ко и двамата със Сергей Кузмич разпалваха махорката си. Ковача го нямаше, неговата престилка се мяркаше зад оградата, той тичаше да донесе нож.

Беше много шумно, защото спореха коя зелка да отсека̀т. Спореха жените, разбира се. Лома̀ко ги гледаше снизходително, а Сергей Кузмич ги убеждаваше, че няма защо тѝ много да шумят, защото зелето не обича голям шум около себе си и предпочита тишината. Обаче жените си шумяха.

Дойде ковачѝт със своя нож. С тоя нож мамонт можеше да се заколи, ако се появеше някъде из горите и трѝгнеше към зелето. Но понеже в момента отникѝде не се виждаше мамонт, Лома̀ко плю на ръката си, хвана здраво ножа и трѝгна към оная зелка, дето се бе пукнала и дето според уверенията на Сергей Кузмич нещо отвь̀тре я напирало. Лома̀ко хвана с една ръка зелката, замахна с ножа, зелката каза: хр! — и само белият ѝ крак остана да стѝрчи върху земята. После Лома̀ко обели въ̀ншните листа (ковачѝт ги събра в престилката си) и започна да разрязва зелката. Сърцето ѝ е напирало отвь̀тре, каза Сергей Кузмич, вижте я, тя цялата е само сърце. Наистина, цялата беше само сърце.

Всеки си взимаше от Лома̀ко по един резен и всичко започна да хруска това студено хубаво зеле. Жените го ядяха бързо и го хвалеха бързо, а мъжете го дѝвчеха бавно, сякаш опитваха качествата на непознато питие, и казваха от време на време: хм! хм! — и в това хм! хм! имаше само одобрителни нотки.

Тѝй тоя ден, на пъ̀т за алданското злато, ние пихме мравчен сок и разгледахме почитаемото зеле на Якакѝт. Тая зима освен на блини Якакѝт ще мирише и на истински борш.

Не е само до борша работата, казва Сергей Кузмич. Важното е, че земята роди! А как няма да роди, обръ̀ща се бавно към него Лома̀ко. Толкова любов сме ѝ дали на тая земя. А, жени, пита той жените, нали сме дали любов на тая земя?

Жените — може би те най-добре знаят какво значи да се даде любов, за да може да се роди — прикриват усмивките си, коя зад шепата, коя зад кърпата си, но макар че прикриват усмивките, клатят глави одобрително, а една от най-задните редове подхвърля: где и на нас по толкова да бяхте давали. Любов или зеле? — пита ковачът и допълва, че е ненаситно човешкото око и че жена му го коряла на младини, че се занимава повече с чука и наковалнята, а по-малко с нея. Ами ако аз се занимавам с жена си колкото с наковалнята, казва ковачът, тогава хич няма да погледна наковалнята.

Туй било в млади години.

Сега май че е останала само наковалнята, казва му Сергей Кузмич. А на теб да не би нещо друго да е останало — пита го ковачът и Сергей Кузмич му казва, че не се знае още, а жените казаха хорово, че се знае. Тогава Сергей Кузмич, както си стоеше, прилекна внезапно и подскочи право нагоре като петле. Трябва да му се признае, че бая високо скочи.

Не зная дали жените се убедиха от тоя скок, но Сергей Кузмич беше доволен от себе си. Ломако продължаваше да ни убеждава, че в земята освен семе трябва да се посее и любов, иначе тя ще роди копелета.

То не е само със земята, ами с всичко е така, и в света е така; ако в света освен семе не посееш и любов, той ще роди копелета.

Три събития вълнуваха Алдан:

Китаецът Ли, почти в самия център на града, отглеждал свине. Скандална работа — да се отглеждат свине в самия Алдан, там, дето се добива само злато, там, дето са изкопали планини от злато, златният град да позволи по улиците му да се разхождат свине. Лично аз никъде не видях свиня. Алдан е един много тих и приятен град, ограден отвсякъде с бреза, брезата бе златна в късната есен и се чуваха кукуриганията на петли. Тия кукуригания се сриваха от двата хълма, по които бе пръснат градът, и звучаха великолепно. Но жителите не се занимаваха сега с петлите, нито с последните багри на есента, а говореха, че не може да се отглеждат свине в златния град, там, дето в касите са лежали самородни късове по четиридесет килограма. Историята със свинете съвпаднаше със скандалната история на китайски студенти, които бяха хулиганствували на граничната станция Наушки, бяха пикали по перона и бяха посрещнати в Пекин с плакати като защитници на марксизма. Алданци не намираха нищо марксихеско в туй, да пикаеш на перона на някоя гара. Право да си кажа, и аз не намирах нищо марксихеско в тая история. Тъй или иначе, китаецът Ли нямаше право да отглежда свине и да търгува с тях и алданските жители смятаха, че свинете трябва да бъдат изклани, а ако властите не бъдат достатъчно категорични, то самите алданци ще свършат вместо тях тая работа.

А че можеха да свършат тая работа, нямаше никакво съмнение... Второто събитие, за което се говореше много, бе приумицата на някакъв алданец. Тоя алданец се прибрал съвсем трезвен в къщи, някъде около полунощ, и изнесъл на улицата транзистора си. Турил транзистора на добре осветено място, отброил петдесет крачки и почнал да стреля по него. Настанали съседи, излезли на улицата, попитали го какво прави, а той си пълнел пушката и им обяснил, че ще застреля радиото. За какво ще стреля радиото? Просто ще го застреля, от петдесет крачки, съвсем честно ги е броил крачките, и ако някой не вярва, може да провери. Някои проверили и наистина човекът честно

бил отброил крачките. Попитали го тогава дали стреля радиото, защото някой произнася по него някаква реч, с която да не е съгласен, или за нещо друго, подбудите му от политически ли са, или от личен характер. Човекът обаче не казал нито дума, а продължил да стреля. Тия, дето питали за речта, се отказали, защото по радиото се разнасяла музика, тъй че нямало защо да се хвърля каквото и да било съмнение върху алданеца. Междувременно пристигнала в навалищата и жената на алданеца и обяснила, че се били скарали в къщи и мъжът казал, че ще отиде да застреля радиото. Той продължил да гърми, сума ти патрони изгърмял, но радиото все си свирело. Народът се трупал на няколко крачки зад него и никак не можел да си обясни защо тоя човек е изнесъл радиото си и го разстрелва. На алданеца му омръзнало да гърми, затуй отишъл близо до радиото и го застрелял почти в упор. То веднага млъкнало. Тогава той казал на жена си: хайде! — и двамата се прибрали в къщи.

Алданци много коментираха тая история и повечето от тях бяха на мнение, че това е скандално, че ако всеки алданец реши да изнесе навън радиото си и да почне да го разстрелва, докъде чак може да се стигне. Не, в никакъв случай това не може да остане така, макар че те сами не знаеха какво трябва да се предприеме, защото свинете на китаеца бяха по-друга работа. Тъй или иначе много се говореше за това.

Третото събитие беше влизането на един златотърсач в женската баня. Златотърсачът си купил водка от магазина и очевидци разказваха, че изпил водката пред вратата. Но това, изглежда, не му стигнало, защото се върнал и си купил още едно шише водка. Но второто шише не му се пиело пак до вратата, затуй човекът си тръгнал по пътя и като минавал покрай банята, му хрумвало да влезе, да си допие, да се напари хубаво и след туй да се прибере. Казваха, че той и друг път се отбивал в банята. Но тоя ден банята била за жени. Златотърсачът влязъл направо в потилнята. В старите руски бани има едно парно помещение за изпотяване. Това са наредени стълби от долу до горе и при всяка по-горна стълба парата става все по-гореща. Който има слабо сърце, седи на най-ниското стъпало, който има силно сърце, се изкачва нагоре.

Златотърсачът седнал в средата на парата и почнал да си отпива от водката, но по едно време съгледал около себе си голи жени и

голите жени също тъй го съгледали. Те се удряли с брезови пръчки по гърбовете и на други места. Когато съгледали златотърсача, изпуснали брезовите пръчки, надали писъци и се втурнали нагоре по стълбите. Тия дървени стълби стигат чак до тавана и човек целият се скрива в гъстата пара, но под самия таван парата е почти нетърпима. Лично аз съм опитвал и трябва да ви уверя, че там дори не може да се диша. Останалите жени, като разбрали каква е работата — че мъжът е влязъл в парното помещение, — веднага избягали нагоре по стълбите, но веднага отгоре се надали писъци, защото горе наистина няма как да останеш — или ще ти се пръсне сърцето, или ще се задушиш. Между двете злини жените избрали по-малката и слезли, та се настанили някъде по средата, насядали там и почнали да говорят различни думи на златотърсача. Не вярвам думите им да са били много прилични, но на златотърсача, изглежда, му било хубаво от топлата пара, па си имал и водка човекът, та си отпивал от водката и също тъй разговарял с неприлични думи или подлагал на критика телата, или пък казвал по някой и друг комплимент, защото виждал почти всичко, макар че било леко забулено с пара. Па може би парата го е правела още по-фантастично. Златотърсачът даже почнал да хвали себе си, че се бил сетил да се отбие в женската баня, такъв хубав залък не всеки ден се случва на човека, а жените му казали да се задави с тоя залък. Той обаче не се задавил, ами си отпивал и по едно време чул, че отвън го викат мъжки гласове, че е дошла милиция, че са се събрали мъжете на жените, дето са вътре, и тежко му само да си покаже муцуната. Той помислил, помислил и казал, че няма нужда да си показва муцуната, щом като го чака такава неприятна история, а който иска, да заповяда в банята.

Ще заповядаме, казали мъжете и милиционерът, но щом жените чули, че всички мъже заедно с милицията ще влязат вътре, още повече се разпискали и казали, че само да посмеят да си покажат очите, ще им опарят очите с вряла вода. Ами щом имате вряла вода, тогава попарете тоя пияница! Лесно е да се каже, но откъде вряла вода! Вряла вода нямало, жените само плашели.

Навън почнали да коментират, че не е хубаво в такъв град да няма милиционерка. Ако имаше милиционерка, то тя веднага може да влезе в банята и да арестува пияницата. В Москва например има жени милиционерки. Да, ама Алдан не е Москва. Не е Москва, разбира се,

мигар в Москва мъжете влизат в женските бани! Правителството ще те хване за ушите и не вѐн от банята, ами чак вѐн от града ще те хвърли. Ако пък това е било по времето на Сталин, чак в сибирския лагер ще те натикат! Хубаво, че е минало това време! И т.н., и т.н... Оня отвътре, като разбрал или по-точно като усетил с някакви свои сетива, развити само у пияните, че приближава времето да го измъкнат, почнал да реве на ония отвѐн: Братци, като лебеди са, братци, като лебедовите хълмове са! Лебеди, братци, ама какви лебеди, туй злато, дето го копаем в Лебедово, пукната копейка не струва!... Аз почвам да се изпарявам.

Той обаче не успял да се изпари.

Златотърсачът работел в златните мини на Лебедово и може би затуй всичко сравнявал с Лебедово и неговите хълмове. По-късно минах през Лебедово и през неговите замръзнали рудници, които се впиват дълбоко в голите лебедови хълмове. Два пъти годишно над тия черни хълмове прелитат ятата на черните лебеди, за да отидат на юг или да се завърнат отново в делтата на река Лена. Тия годишни прелети са дали и името на хълмовете.

Ето какво се бе случило преди нашето пристигане в центъра на ленското злато, но то не пречеше автовлаковете да продължават да откарват на юг копринените торби със злато.

Самото злато течеше от всички посоки към касите на алданския златен трѐст. Тия каси много ни мамеха. Светът дълго се е изстребвал за злато, може би си струва човек да види тоя страшен метал, затворен в страшните каси.

Есента все тѐй обсипваше със злато околните хълмове, сякаш брезата изтегляше със соковете си злато от земята и изковаваше своите листа. На разсъмване те ми изглеждаха още по-златни, после изгрѐ слънцето, всичко заискри на неговата светлина и градът дори се изпълни със странни блясъци. Нощните разкази за златотърсача в женската баня, за оня, дето си стрелял от петдесет крачки транзистора, и китаеца Ли отстъпиха, пропаднаха или се разсеяха в странната мекота на въздуха. Гласовитите петли продължаваха да пеят с гърмящите си гласове и дори ми се струваше, че тия петли също тѐй са изковани от злато и стоят някъде скрити под дървените стрехи, невидими за очите. Тѐй си мислех, докато отивахме към алданския златен трѐст, но щом влязохме в огромните здрачни коридори, златната

бреза и златните петли, изковавани нощем и тайно от златотърсачите, веднага изчезнаха и на тяхно място се появиха железните решетки, охраната, железните врати, изкачвания и слизания по стълби, наляво и надясно, наляво и надясно, докато на края забравиш кое е ляво и кое дясно, и в дъното охраната ще стори път, ще се въртят ключовете в огромните секрети, за да ни пропуснат в железната стая.

Не беше съвсем светло в тая железна стая. Желязото ми се стори мрачно, студено и неприветливо като философ, който знае много тайни, но ги крие зад челото си. Как да надникнеш зад туй чело, като навсякъде погледът се удряше в него, без да се плъзга. Сетих се за очите на якутските ловци. По техните очи всичко се плъзгаше, нищо не можеше да се задържи в тях; тук погледът залепваше, без да прониква.

Тук проникваха само ключовете. Звън, скърцане на панти, почти като в пиеса от Шекспир, и върху рафтовете се показаха копринените торбички със злато. Торбичките също бяха сиви и клечаха в здрача. Всяка от тях по четири килограма. По-долу бяха тавите, пълни със злато.

Извадиха и празни тави и в тях почнаха да изсипват злато от торбичките. Ето това злато е от не знам коя си драга, то е по-ситно и с малко по-тъмен цвят. Ето това злато е от Лебедово, а това тук, по-едрото, е от не знам кой си поток. Нямаме много големи късове в момента, но този къс, виждате ли го, два килограма и половина е. Вдигнете го, да видите!

И ето че аз държа самороден къс ленско злато, тежък два килограма и половина. Той дори не беше бляскав. Имаше в него нещо от тъмната непроницаемост на желязото, в което беше затворен, имаше студенина в самия му цвят и сам той тежеше неестествено за големината си, леко удължен, някакво подобие на конска муцуна. Туй ли е златото? — питам. Това е златото. Миналата седмица изпратихме самороден къс четиридесет килограма. Значи, туй е златото! Малко мрачно ми изглежда. То си е малко мрачно. Заравям пръсти в златния пясък, почвам да ровя тоя пясък, но той е тежък и пръстите трудно си играят с него. Това не е пясъкът, с който сме свикнали да играем край реките. Тоя пясък е тежък и непривичен за ръцете. После пак вземам самородния къс, защото домакините навярно искат да запомня това парче злато и все ми го пъхат в ръцете.

В подобни случаи човек се насилва все да сравни; човек изобщо има голяма слабост към сравненията. Хрумва ми изведнъж зелето на Лом̀а̀ко. Ами че тоя самороден къс пет пари не струва пред зелката на Лом̀а̀ко от Якак̀ит, дето бе отсечена с големия нож, дето се бе пукнала, защото цялата се бе превърнала на сърце и сърцето ѝ много я е напирало отвътре, и дето ние всички я ядохме в оная зелева градина и си казахме, че Якак̀ит ще мирише на хубав борш през зимата.

Предната вечер един алданец, златотърсач, ни беше разказал, че по времето на войната той плавел злато с дядо си из потоците, за да могат да купуват брашно срещу него, и че брашното било почти на цената на златото. Имало и периоди, когато дори срещу торба злато не можеш да купиш шепа брашно, защото все пак злато може да се извади от тая земя, но жито или ръж — нито едно зърно. Като не можели вече да разменят плавеното злато, те тръгнаха из горите да събират стланик. Не зная какво е стланик, та алданецът ми обясни, че стланикът е стелесто се иглолистно растение и ражда орехи. При глад тия орехи могат да се ядат, макар че по-скоро залъгват глада, отколкото да нахранят. Тъй че хората могат да построят цял град от злато, заедно с улиците и оградите, и коловете на сградите да бъдат златни, и гърнетата върху коловете да бъдат от злато, и да си измрат за една кора хляб или даже за един орех от стланик. Той обеща, че ще ни донесе стланик.

Та като гледах златото, из главата ми се въртяха алданецът и зелето, на Лом̀а̀ко, и Сергей Кузмич с празните корени, и тясната просека в тайгата, дето трябва да стане на нива и да роди. Шекспировият театър затваряше вратите си със скърцане и стържене, гърмяха отново касите, щракаха ключовете, произнасяйки тайнствени заклинания в ключалките, и ние тръгнахме по обратния път. И трябва да си призная, че вървахме по обратния път, а пред очите ми беше все това злато, студено и непроницаемо, неговият цвят почна да добива влажен оттенък, а знаем, че мъртвото не може да има влажен оттенък. Всеки случай то ме преследваше из всичките коридори, та трябваше да се питам на прага, като съм видял толкова много благороден метал и съм си играл с него, дали вече съм станал по-благороден.

Автовлаковете продължаваха да откарват злато, като че возеха чакъл, и брезентовите им гюруци плющяха на вятъра; хълмовете бяха все тъй осеяни със златна бреза и изковаваните нощем и тайно златни

петли кънтяха по алданските улици. В ниските и сенчести места се гушеше сняг, паднал рано. Той издъхваше рано и изцеждаше мътилка в потоците.

Дали наистина човек, като види тоя благороден метал, става по-благороден? Може би не случайно хората тъй много се ограждат с него, кичат се с него, турят си обеци и пръстени, правят си златни пантофки, за да станат нозете им вероятно по-благородни! Нищо подобно! Златото може да даде на човека толкова, колкото Народната библиотека може да даде на неграмотния. Пуснете един неграмотен човек да мине през всичките книгохранилища на библиотеката, ако щете, даже колиба му направете там и го оставете да живее в тия книгохранилища, все едно, той ще си остане същият неграмотен човек. А една моя съселянка пък разправяше, че в София човек като живее, става по-културен, отколкото на село, защото в София само фирмите на магазините да четеш, и ще станеш по-културен, а в селото само една фирма, на кметското наместничество, и тя тъй много прана от дъжда, че едва се чете. В София човек става човек, затуй всички софиянци се миели с тоалетен сапун, който е ароматизиран, а на село кой ще ти гледа това, със сапун за пране се мият всички. Ето какво може да мине през ума на човека, докато си броди из златните центрове на Якутия, и дори мътната река му изглежда златна заедно със златното куче, клекнало до нея.

Една лодка идваше през реката, за да ни откара при работещата зад завоя драга. Наведох се и пих вода от тая златна река. Пил съм водата на всички сибирски реки, през които минавахме, и на самия Ледовити океан, когато пътувахме за полярната станция на остров Муостах. Не зная отгде ми бе хрумнало да пия вода от реките. Може би, когато бяхме при покровските лисици и слязохме на Лена. Уморените и стари коршуни се подпираха с крилата си и пъплеха с пъшкане и писукане да достигнат водата, пиеха бавно и дълго от нея и оставаха там на брега, загледани в безкрая на голямата река, докато очите им изгасваха и те падаха по гръб или обърнати на една страна. Човек няма големите и тежки крила на коршуна, за да лети, но тогава ми хрумна, че ще мина през много реки, че ще пия водата на много реки и няма да остана никъде да лежа по гръб, както лежи черната якутка на брега на Лена или както лежи замръзалият войник на Петър I. Не зная точно, но като че оттам започна това.

Малко пийте, шегуваха се алданци, дето идваха с нас на драгата. В тая вода има злато, ще видите драгата колко злато изважда от тая вода!

Лодката ни понесе през реката, кучето остана да клечи на брега.

Насреща ни се показва голям кораб: той не се движеше в никаква посока, а само се тресеше на едно място, сякаш се мъчеше да откъсне котвата си и да тръгне. Котвата го държеше здраво и не го пускаше. От кораба се показва метална ръка, завъртя се, сякаш се оглеждаше, и бръкна във водата, за да потърси къде се е закачила котвата. Тя се показа от водата, изсипа нещо, постоя, като че размишляваше и чакаше нови заповеди, и пак бръкна във водата. Тая метална ръка вършеше само това — изваждаше чакъл от дъното и го подаваше на кораба, а корабът по безбройните си транспортъори промиваше чакъла и го пращаше в утаителите, дето се получаваше златото.

Палубите се тресяха от работата на драгата. Отвсякъде течеше вода, навсякъде се лутаха хора, облечени в непромокаеми облекла и с високи гумени ботуши. Това бе речната флотилия на златотърсачите. Драгата се придвижваше бавно, тя се движи с години по някой приток или по някоя голяма река, или в някое езеро. Тия драги се строят на самото място. Щом пристигне нова драга и почне сглобяването ѝ, там, дето е драгата, израства дървено селище за работниците и машината тръгва срещу течението. Подир няколко години тя вече е изминала много дълъг път, затова старото селище се изоставя и се строи ново селище, по-близко до драгата. Бреговете на сибирските реки са пълни с такива изоставени селища. Двумачтовите драги са преминали край тях, предъвкали са чакъла и са отминали със скимтене и стържене. По-късно видях много драги, някъде се спирахме да говорим с работниците, другаде само ги зървахме между дърветата и чувахме шума от тяхната паша. Те започнаха да ми изглеждат като големи животни, излезли на паша по сибирските реки, и пастирите им изоставяха селищата си и вървяха подир тия железни стада, съсредоточени в своята златна паша.

Но като станахме вир-вода в драгата и прегракнахме да си викаме един другиму в ушите, за да надделеем шума и да си чуем някоя и друга откъслечна дума, се качихме отново на лодката и се върнехме на брега, за да се изсушим на слънцето. Кучето

продължаваше да се топли и ни попита с любопитни очи как е там, но никой от нас не му отговори.

Слънцето обаче едва ли щеше да ни стопли, затуй отидохме да изпием по една чаша тежка вода за сгриване. Тежка вода тук казват на спирта за пиене. Някои пият само тежка вода, други разреждат спирта, трети го смесват с шампанско: една бутилка спирт и една бутилка шампанско. Тая смесица се нарича „северно сияние“. Северното сияние е една от най-страшните, ако не най-страшната работа, която съм пил през живота си — главата веднага става шумяща, — та понякога съм си мислел върху думите на Шамшурин: дали наистина северното сияние не шуми и дали не е пълно със звуци, както са твърдели пред него евенките от тундрата.

Нашият човек, дето ни обеща стланик и дето разбрал истинската цена, по-точно безценицата на златото (по времето на глада), ни чакаше там на една дълга маса заедно с други алданци. Той ни даде своя стланик, това бяха шишарки, прилични на боровите шишарки, и имаха много едро семе в себе си, доста тръпчиво на вкус, нещо средно между смола и терпентин. Самото растение било едно от най-смолистите растения тук, по-смолисто от лиственицата. Ние с Геня опитвахме стланика заедно с тежка вода и не беше съвсем лошо, а на другия край на масата някакъв човек поучаваше събеседника си, макар че събеседникът никак не го слушаше, ами ни гледаше със светещи очи. Беше почти юноша, бръснач още не беше минавал по бузите му и неговите светли сколуфи стигаха чак до края на ушите. Другият го поучаваше мрачно:

Юрка, млъкни, затвори тая огромна уста и скрий някъде ушите си, скрий тези лопати някъде, стига си ги размахвал! (Юношата дори не помръдваше, камо ли да си размахва ушите.) Ти не работиш с главата си, Юрка, ти нямаш глава за такава история, а имаш само уши и уста, но бог се е подиграл с тебе, като ти е дал тая уста за работа, вместо да ти даде глава за работа. Не ми ги говори твоите глупости и пий тая вода, дано изгори езика ти!

Той притегли юношата към себе си и го целуна по челото. Юношата пак се изправи и продължи да ни гледа възторжено. Той, изглежда, бе във възторг, че възрастният му се кара и го поучава пред нас, и въпреки обидите, които му нанасяше за ушите и за туй, че бог се

е подиграл с него, все пак му беше приятно онзи да го гълчи или да му разказва нещо свое си. А оня продължаваше:

Глупак си ти, Юрка, само като видя ушите ти, и разбирам, че си глупак, и каквато и дума да кажа, няма да влезе в главата ти, само в тия уши ще влезе! Разбираш ли ти, глупако, че аям яде хората. Седи аям край къщата и яде хората, и на китаеца свинете ще изяде. Може ли твоята глава да работи над тия работи? Не може да работи. А аям яде хора и хората мислят, че се целеустремяват по аям. Целеустремявайте се! Ние ще ядем тука злато с драгите, ще ядем злато и ще плюем камъни, а вие се целеустремявайте! Аям яде хора, каза пак той и притегли юношата към себе си, но не го целуна, а допря своето чело до неговото.

Попитах нашия човек със стланика какво е аям, а той ми каза; АЯМ — това било Амуро-якутската магистрала. Тая магистрала стига чак до Транссибирската железопътна линия. По АЯМ се превозва алданското злато и слюдата на Томмот. Защо тогава АЯМ ще яде хората? Ами че жена му на тоя златотърсач, някоя си Рима, му оставила бебе на няколко месеца, качила се на един автоvlak и заминала на юг. Сега златотърсачът бил сам с бебето, с баща си и майка си, старите гледали бебето. Никой в Алдан не знае къде е заминала Рима, качила се на автоvлака и заминала. Шофьорът разказал после, че тя слязла на гарата, но дали е заминала към Далечния изток, или е заминала на запад, не казала. Това се случвало често с алдански жени, особено ония жени, дошли от южните области или от запад. А другият събеседник, гдето го коряха, че си размахва ушите, същият този Юрка, е от южните области. Той бил завършил техническо училище и в това училище се запознал с алданка. С тая алданка се уговорили да се оженят, после си писали и Юрка пристигнал по АЯМ, за да се женят. Той пристигнал късно вечерта, потропал на дадения адрес, но вместо момичето на вратата се показали братята му и го попитали какво търси. Той казал какво търси, а те му казали да се измита веднага и да не си въобразява. Да няма грешка, казало момчето, и им показало писмата, дето си били писали с алданката. Ония даже не му погледнали писмата, макар че русинът е любопитен човек и обича да пише писма. Тогава момчето си разказало биографията на тяхната любов, или по-точно почнало да разказва, защото русинът също тъй много обича да си разказва биографията, но ония дори не искали да го

слушат и му казали да се измита. Тогава, казал Юрка, искам да говоря с баща й, или пък с нея. Да се измита, казал един глас отвътре. Това бил гласът на бащата.

Ония му затворили вратата, момчето се повъртяло с куфарчето си пред къщата, после пак се върнало и почукало. Без да му отворят, го попитали какво иска и то казало, че иска, ако може, поне да пренощува в къщата, защото никого не познава в тоя град. Те му казали, че също не го познават.

Тогава момчето отишло в съседната къща и почукало на вратата й. И тъкмо в тая къща живеел златотърсачът, дето жена му избягала преди няколко дни по АЯМ. Те къпели бебето и през вратата се виждало как една стара жена изцежда бебето, а един брадат старец държи пешкир, за да го вземе на ръце. Какво искаш? — го попитал златотърсачът, кой си ти, дето чукаш на къщата ми, не те познавам, и момчето му разказало всичко. Златотърсачът го взел при себе си, през нощта те приспивали бебето и си разказвали всеки своята история, макар че ако погледнеш, каза човекът със стланика, то историята е една и съща и от двете страни е вързана с АЯМ.

Златотърсачът казал: АЯМ яде камъни, а ние ядем злато! Той завел момчето на драгата, представил го на флотилията, казал, че е златно момче, нищо, че са му големи ушите, и момчето почнало да работи. Журналистите надушили тая история и почнали да я обсъждат.

По танцувалните зали младежта танцува поли-туист и също я обсъжда. Златотърсачът и момчето се отбиват да пият тежка вода, златотърсачът го поучава и го кори, но е много привързан към него, сякаш е намерил парче злато на пътя пред къщата си. Може би една и съща съдба привързва хората повече един към друг.

Какво има тук за привързване! — намеси се самият златотърсач в разговора, защото той през цялото време даваше по малко ухо и на нашия разговор. Алдан е златен край, алдански край, ако не сте чували! В Алдан се събира само златото, а глупакът бяга от Алдан. Глупак си ти, Юрка, не ти е дал господ глава, за да мислиш върху тия работи, но сам ще разбереш по-късно. Той отново се бе обърнал към своя Юрка, пратен му от самата съдба в оная късна вечер, когато къпели бебето. Стой тук мирно, нека алданци се целеустремяват. Целеустремявайте се, алданци, целеустремявайте се! Ние с Юрка оставаме!

Той завърши патетично своята реч и излезе тромаво навън, подкрепян от своя Юрка.

Ние също излязохме. Духаше вятър и разсъбличаше златните брези; кънтящите листа се носеха по улиците, засипваха дворовете и канавките, лепяха се по оградите, придържани там от въздушните струи, или се носеха наклонено из въздуха и се свличаха по гърбовете на минувачите. Деца събираха златната шума и трупяха цели съкровища от нея в крайпътния ров. Може би ние също тъй събираме кънтяща шума в своя живот и я трупаме някъде, без да подозираме, че това са листа, откъснати от чужди дървета, и са донесени при нас от вятъра; и също така един ден вятърът ще дойде пак, за да разнесе из пространството мнимите ни съкровища, и други деца ще започнат да събират листата и може би някой ден цял един град може да се позлати и да стане истински златен. Мисля си, че е възможно, стига в тоя град да живеят деца.

Преди двадесет и две години прочутият руски ловец Захаров влезе в бърлогата на една мечка, уби звяра и намери около него странни отломъци. Той ги свали заедно с кожата в Емелджак, но никой не можа да каже какви са тези отломъци, те не приличаха нито на злато, нито бяха желязна руда, а се цепеха на трески и блестяха много силно на слънцето. По-късно същият този ловец Захаров минал през области, оголени от всякаква растителност и покрити със странни люспи, които блестели много силно на слънцето, подобно на диамантите. Хора от Емелджак отишли в тия голи райони, за да се убедят, че ловецът разказва истината, видели ослепителните пространства, но не можали да отгатнат какво представляват. Познавачи на ленското злато казали, че не е злато. Но ако е злато или ако не е някаква ценност, защо тогава мечката е натикала в бърлогата си тези късове и как ще ѝ хрумне на една мечка да събира блестящи предмети в бърлогата си. Някои предполагали, че това вероятно е събирано от човек, мечката е нападнала човека в жилището му, убила го е и е станала наследница на всичко в бърлогата. По-късно част от тая непонятност била изпратена в материка — тук на западната част на страната казват материк — и станало известно, че мечката е крила слюда в бърлогата си.

Така били открити якутските слюдени райони.

Слюдата се е напластявала, напластявала, та на места е достигала до дванадесет метра. При слънчево време тя блести великолепно, оградена от есенни гори, при дъждовно време склоновете и платата изглеждат черни и свъсени и селищата Емелджак и Иллимах ту греят ослепително, ту стават крайно неприветливи и потискащи. В слюдените райони имахме малко хубаво време, колкото да зажумим на разбитото по склоновете слънце, после ни застигна дъжд, платата се покриха с мъгли, стана невероятно тъмно и потискащо. Край фурните се обсъждаше проблемът за хляба, край планините от слюда се говореше също за хляба, защото през това време страната имаше недостиг на жито и хората се питаха наистина ли целинните земи не

могат да дадат жито. Южните райони наистина не можеха да дадат жито поради голямата суша. По-късно минах през Алтайските степи и гледах как огромни стада комбайни на върволици от по тридесет — четиридесет се лутаха из степта, вдигаха прах, но оставаха гладни, защото житото не бе по-високо от педя с намъшен клас, та дори и осил нямаше в тоя клас. Те бяха съвсем късави пространства и по тяхната късава брада големите железни животни вървяха сърдито и недоволни от оскъдната паша.

В Иллимах търсихме Захаров, ловеца. Захаров бил излязъл от къщата си преди два месеца, отишъл в тайгата и още няма известие от него кога ще се върне. Всъщност Захаров никога не праща известия, защото в тайгата няма поща, а щом наловува потребния дивеч, сам се завръща в селището. Може би утре или в други ден ще се върне? Едва ли, казват неговите роднини. Той ще се върне, когато падне снегът.

Тъй че не можем да видим Захаров.

Какво друго освен слюдата можем да видим в Иллимах? Дъждът вали ситно, без всякакво настроение, природата също тъй няма никакво настроение и голямата река край селището едва се плъзга между черните брегове. Растителността по хълмовете е покрита с мъгли, та не се вижда. Ще видим тогава ленока, ни казва Нудьга, в реката живее голям ленок.

Нудьга събра приятели, за да потърсят в реката ленока. Тоя ленок се бе родил съвсем малък, каквито са и другите малки леноци, и реката вероятно му е изглеждала безкрайна. Първоначално, още съвсем малък, ленокът пасеше трева край бреговете заедно с другите риби, после заякна, почна да си върти по-чевръсто опашката и догонваше насекомите, кацнали на повърхността на водата, или пък издавени при полета си. Като си допълваше пашата с насекоми, ленокът заякна още повече, но дойде зима, реката замръзна и един ден гърбът му залепна за леда. Другите риби също бяха залепнали за леда и когато хората го трошеха, отлепваха ги, затуй някои загинаха. Не е вярно, че рибата си живее хубаво във водата, а и хората казват често, че се чувствуват като риба във вода. Уловената риба отново отива във водата и почва да ври в тенджерата, но едва ли се чувствува като риба във вода. Тъй ми казва Нудьга, докато ми обяснява как живее ленокът.

Та другите риби били извадени на сушата, а тоя ленок останал (разбира се, останали и други леноци). През пролетта той се отлепил

от леда, почнал пак да пасе трева и да яде насекомите, но веднъж видял край себе си съвсем малки водни насекоми, опашати и много прилични на ленок. Големият ленок почнал да яде тия водни насекоми, щото те се бутали в муцуната му и му харесали много. Те не били водни насекоми, а току-що излюпени леноци. От тая храна големият ленок пораснал още повече, удължил се и за да се прикрива, потърсил по-дълбоки места. Но в дълбоките места няма никаква паша, а само риби, затуй ленокът почнал да яде само риби. Подлецът си кротува почти на самото дъно, дори перките си не поклаща, и само чака някоя риба да мине над него. Той даже не я пита защо му мъти водата, а направо се стрелка към нея и я изяжда. Ленокът е пъргав като пъстърва. Той изяжда рибата, ляга отново на дъното да преживя, но с едното око преживя, а с другото око дебне дали ще се появи друга риба.

Най-напред ленокът пораснал колкото едно прасе, после колкото един кон, после още по-голям станал, после станал нещо много голямо, та да те е страх да го погледнеш. Аз не вярвах чак толкова голям да е станал, пък и самият Нудьга не вярваше съвсем, но каза, че във всеки случай бил много голям. Те го знаели от години, виждали го в реката, знаят, че се върти най-вече при големия завой под канарите. Сега те ще хванат ленока.

Но и ленокът, изглежда, не беше глупав и се пазеше да не го хванат. Нудьга каза, че човекът е по-хитър от ленока. Приятелите от Иллимах му кроиха хитрини, обсъждаха ги заедно, а ленокът сам си мислеше хитрините и все по-хитър излизаше, но на края хората го надхитриха и той, захапал въдицата, тръгна с бяс към брега и си спомни, че някога като малък е пасал трева край тия брегове в плиткото. Щом си показа навън муцуната, ленокът изпадна в голям ужас, защото всичко бе покрито с огромни люспи, и той почна да се бие ужасен върху люспестата земя; може би си е помислил, че се сблъсква с някаква гигантска риба — тъй са му изглеждали люспите на слюдата, покрили целия бряг на реката.

Най-после люспите му се отпуснаха върху люспестата земя и той трябваше да нахрани десет човека, като си плати за туй, дето е ял леноци. Наистина беше голяма риба.

Последното си пътуване ленокът направи към къщата на Нудьга. Ние също пътувахме към неговата къща, към нея пътуваха и други, за

вечерята се събрахме около двадесет души; мнозина разказаха най-различни истории за ленока, като отбелязаха, че в Емелджак имало дори един ленок, дете надхитрял и най-големите риболовци и им се надсмивал от реката, та ще трябва един ден хората от Иллимах да се вдигнат, да минат през слюдените баири и да му видят сметката на тоя ленок.

Междувременно рибата вече димеше на масата и всеки си вземаше от нея и я поливаше с водка. В кухнята тракаха съдове, виеше се пара и се виждаха няколко жени, съседки на Нудьга, да прехвърлят тави с пелмени. По старо сибирско правило се приготвяха по сто пелмена на човек. Народът дояждаше рибата и чакаше кога ще се появят димящите пелмени.

Къщата бе ниска, едноетажна, но широка. Тя имаше няколко стаи, разделени една от друга със завеси. Преобладаваше зеленият цвят. Може би липсата на зелено в природата е накарала стопанката да натуря повече зелено в къщата си. Едно дете ми подари малка латерна със съветски спътник. Латерната пееше: „Широка е моята родна страна“. С детето почнахме да курдисваме латерната и през цялата вечер тя ни пееше все същата песен, та дори и когато пузнаха грамофона, латерната пак пееше.

Пелмените пристигнаха в дълбоки блюда, скрити от облаци пара, и всички почнахме да ги опитваме. Бяха забележителни пелмени. От тия пелмени, каза Нудьга, жените ни напълняват, а ние отслабваме. Жените наистина бяха пълнички. Пълните блюда сменяха празните, бързите песни сменяха бавните, тостовете се нижеха един след друг и Нудьга следеше всеки да си пие честно чашата, като изпива до дъно водката. Русинът много обича тостовете, той произнася много дълги речи и залпово си изпива водката. Един от гостите вдигна тост за туй, че са премахнати сибирските лагери, и ние всички пихме за премахнатите сибирски лагери.

Само един не изпи чашата си.

Нудьга, който следеше всеки да изпива честно напитката, го покани да си вземе чашата. Аз ще пия за Сталин — той каза това и си изпи чашата до дъното.

Но той не спря дотук, а продължи нататък. Солженицин със своята история за Иван Денисович е вреден — каза той. Солженицин е вреден, защото издава пред света държавната тайна за лагерите.

Ами че той взел най-щастливия ден на един лагерник и го описал най-мрачно.

Ами че ако ще вземеш най-щастливия ден на един човек, опиши го най-щастливо!

Половината от гостите на Нудьга̀ скочиха. Попитаха го чува ли какво приказва. Той каза, че чува, че дори много добре чува, и повтори казаното по-обширно и с повече вариации. Тогава и другите се изправиха и му казаха да се извини за всяка своя дума, а той седеше насреща им, почукваше с празната чаша и ги гледаше последователно в очите. Няма да се върнат твоите лагери, му каза Нудьга̀, както ленокът няма да се върне в реката.

В реката има много леноци, каза другият, не можеш да изловиш всички леноци. В Емелджак има един ленок, него никой не може да го улови. Ще го уловим, му каза Нудьга̀! Извини се! Той му наля отново чашата, онзи, изглежда, това и чакаше, стана с пълната чаша и отново пи за своето си.

Оставете го, намесиха се жените. И пуснаха грамофона. Почнаха да играят казачок и да подхвърлят на мъжката част, че не е хубаво жени да играят казачок, тя е мъжка работа. Но никой от мъжете не се помръдна. Те стояха настръхнали срещу Сталиновия защитник. Някой спря грамофона и каза на жените да минат в кухнята, за да донесат още пелмени. Детето, с което курдисвахме играчката, се измъкна след жените. Завесите в тая ниска широка къща прошумяха и увиснаха неподвижно. Пелмените изстиваха бавно в чиниите.

А хората стояха един срещу друг и се гледаха мълчаливо.

Навън в тъмнината се чуваше как бият капчуците, като слепоочие. Подобни погледи и удари на слепоочия наблюдавах преди години, когато Сталин бе изваден от Мавзолея на Ленин. Беше началото на зимата, Червеният площад в Москва бе задръстен с народ и хората се повдигаха на пръсти, за да погледнат през коридора на охраната къде е гробът на Сталин. Кремльовската стена сивееше зад дърветата, вятърът хвърляше сняг в очите, беше късно, но хората шумяха сред площада, сякаш бе извършено чудо и неговата магнетичност ги държеше на студа. Кристалният съд на небето се бе разбил на прах върху града без всякакъв трясък и продължаваше да се сипе. Стори ми се тогава, че Мавзолеят на Ленин стои изненадан в студената нощ — как тъй без трясък и шум е извършено едно дело или

е станало голямо събитие. Всъщност в тая нощ на Червения площад ставаше разминаването между две звезди, от които едната фалшива. Гигантското движение на вселената е винаги безшумно, ние не чуваме дори шепота на големите звезди и слънца. Шепот тогава имаше само в тълпите. Шепот имаше и в голямата жилищна сграда на интербригадистите, строена от същия архитект, автор на Лениновия мавзолей. От нея са изведени последователно обитателите, обвинени като вътрешни врагове, за да бъдат разпратени в лагерите на Колима и Якутия. Последният изваден от тая къща бил един лекар. Той се отбранявал от прозореца на своята стая със сярна киселина, но твърде много колби със сярна киселина бил изхвърлил от прозореца, та на края се усъмнили, че точи вода от чешмата. Дворникът засадил на средата на пътя едно дръвче, за да не може да мине вече никаква кола, и по-късно колите пазели това дръвче и се връщали обратно. То и сега стои пред къщата на интербригадистите, наивно в своята крехкост, и зад него ще видите прозорци, на които са стоели понякога облакътени български политемигранти. Тях вече ги няма... И улиците са пусти, и Червеният площад, сняг навява новия гроб на Сталин и аз тръгвам към хотел „Ленинградски“, гонен от вятъра. Вятърът ме изпреварва, мете снега пред себе си и се напъхва на топло в метрото, като развява опашка от сняг.

Аз не съм като вас, каза иллимахецът, да живее Сталин, долу Сталин! Аз съм почтен и последователен. Вие пак ще викате: да живее! Другите му казаха, че няма да викат, хванаха човека под мишниците и го изведоха навън въпреки протестите му. В отворената врата се виждаше как вали дъждът и мракът стои на една крачка от стълбите. Иллимахци го пуснаха в тъмнината на нощта и се върнаха обратно на масата. Жените вече носеха димящите пелмени и детето пристигна, за да седне на коляното ми и да почнем да курдисваме с него „Широка е моята родна страна“. Казах на домакините, че съм срещнал в Чурапчанската тайга един ловец от лагерите, а домакините ми казаха, че тоя човек също е бил в сибирските лагери, само че е бил надзирател в тях и вероятно животът му на надзирател е бил по-добър. Надзирателят винаги ще иска да бъде надзирател.

По тоя повод един от миньорите разказа следната история: Когато бях малък, каза той, баща ми и дядо ми пиеха водка. Аз бях ей колкото това дете, а те пиеха водка и си разказваха разни истории.

Историите бяха едни и същи, особено дядо ми много обичаше да ги повтаря. Като си пийнеше малко, ме питаше искам ли и аз да пийна водка и ме предупреждаваше, че ако се напия, ще си свали колана и ще ме набие хубаво с колана си. Изпивах туй, дето ми го наливаше моят дядо, и, разбира се, се напивах. Дядо ми си сваляше колана и ме налагаше хубаво с него. Баща ми вика да не ме бие с колана, а дядо му казваше, че така трябва да се калява човекът, ако не ме биел, винаги съм щял да се напивам. Мина време, пораснах, а дядо ми и баща ми все тъй си пиеха водката и си разказваха едни и същи истории. Постепенно се научих да пия водка, без да се напивам, но тогава пък дядо ми се напиваше, сваляше си колана и почваше да ме бие. Тъй че нищо хубаво не очаквай от дядо си, каза сибирякът. Ако ти се напиеш, ще ядеш бой, а ако не се напиеш, пак ще ядеш бой, защото пък дядо ти ще се е напил. Казват, че тъй най-добре се калява човекът, но аз лично не вярвам!

Късно през нощта излизаме навън, ще спим в друга къща. Вървим по дървените тротоари, дъждът съвсем слабо ръми. В Алдан, казвам на Нудъга, сега сигурно пеят първи петли. Ние нямаме петли, ми казва иллимахецът. Просто у нас не виреят петли. Човекът, който бил каляван от дядо си, се сеща пак за надзирателя. Ами че надзирателят, както иска и както е войнствен, то знаете ли, че ние едва ли ще тропаме по тротоара сега с обувката си. Кой знае къде бихме тропали сега, я по Европа, я по китайските оризища, и светът щеше да мирише на барут. Ще отида у тях и ще го набия с колана си, омръзнали са ми тия негови речи.

Съветват го: няма смисъл, къде в тая тъмнина, ще си извади очите някъде. Него сам бог го е наказал. Знам аз той бог, каза той, и много цветисто напсува бога на надзирателя. С това се и изчерпа цялата му закана да отиде и да го набие с колана си.

Пет или шест човека останахме да спим в другата къща. Геня заспа веднага, щом докосна възглавницата. Човекът, бит от дядо си, за да стане човек, попуши заедно с мене и много бавно почна да си приготвя леглото. Излязох навън и няколко пъти минах по улицата пред къщата. Не ми се лягаше още, по едно време ми хрумна да се разходя по-далече въпреки тъмнината. От едната ми страна шумеше реката, дето живееше ленокът, и тя донейде ме ориентираше.

По-добре да не ми беше хрумвало това излизане, защото веднага се загубих.

Къщите бяха почти еднакви, заобикаляха ги еднакви дървени огради. Реката шумеше и няколко пъти стигах до нея, сякаш тя можеше да ми покаже пътя. Тъй постепенно, макар и загубен, си проправих път в тъмното и почнах да се разхождам напред към реката и назад, докато чувах шума ѝ. Щом повече не я чувах, се спирах и тръгнах обратно. Припомнях си някаква дълга история, но и най-дългата история се извъртяваше в съзнанието ми само за няколко минути. Ходих повторно при покровските лисици, извадих пеещ лед от земята, той се стопи веднага, Шамшурич мигновено насече дърва в гората, конете се биха на пасбището не повече от минута, стъпкаха зелето на Ломанко и пренесоха върху гърбовете си Юрка. Юрка потропа на вратата, върнаха го, потропа на друга, приеха го и той си разказа историята и как е дошъл по АЯМ.

Бях се подпрял на една ограда и гледах къщата пред себе си. Чувствах се в тоя момент като Юрка, той също тъй е стоял под дъжда. Да, но аз не съм Юрка, пък и почти не вали, съвсем слаба влага се ощежда от небето и после — няма да стоя сам. Ще пренеса добитъка от западните области на Якутия и ще го разположа по баирите на Иллимах. Добитъкът веднага дойде, поразходи се по баирите и почна да клати глава недоволено. Ами че той нямаше какво да пасе из тая слюда, слюдата не става за паша. Върнах обратно добитъка при пасбищата и си реших, че не можеш така произволно да разместваш света. Вероятно по същия начин Сергей Кузмич е клател глава недоволено, като е караулел нощем из Полша и Чехословакия и краката му са потъвали в разтопения сняг на Европа и в европейските локви. Друго е в Якакит, снегът скърца под краката ти и никъде не ще те подведе с локва. Вероятно и надзирателят тъй мисли и иллимахските слюдени баири не му харесват, както не харесаха и на добитъка, който пренесох мислено. Няма паша за надзирателите в тия райони.

Реката пак увеличаваше шума си: връщах се към нея. Ленокът сега спи — големият в средата, малките по-близо до брега, най-малките са заплетени в тревата, ако посегнеш с ръка, може да ги

изгребеш оттам. Всичко спи сега. Спи ковачът, якакитецът, и ръката му потръпва в съня. Спи Семьон с раните от сачмите. Може би само ловецът Захаров не спи и се приготвява в своята колиба, докато мечката в бърлогата спи. Спи златото в железните камери. Мъча се да си припомня какво ли прави Русия в тая нощ. Аз съм я виждал нощем по гарите и по летищата. Виждал съм как спят бебетата до топлите гърди на майките; и куклите спяха, легнали по гръб до децата, с отворени очи, за да виждат и насън всичко край себе си. Спяха любениците, шарени като узбекистанки, и узбекистанки, шарени като любеници, спяха мъхести пъпеша и младоженци в skutите на невестите си и умората се топеше в съня. Старците спяха, облегли гърбове на стените; спяха протезите, също изправени до стените. И раните спяха — под будното люлеене на балоните, привързани за куфари и чанти. Младите момичета едва удържаха клепките си отворени с надеждата да срещнат още нещо — ако краката болят и не могат повече да ни носят, то тогава ще оставим очите си будни, има други здрави крака, те ще минат оттук, нека сме будни за тях. Виждам още голобради и тънички бродвеевци, които се разхождат между спящите и за по-голяма тежест пушат тютюн. (Сигурно и водка пият!) Свята е гледката на спящите по железопътните гари и по летищата. Какво държат ръцете, та потръпват в съня? Някое земеделско сечиво, гребло на лодка или приклада на пушката. Отпуснете се, ръце, полунощ е!

Бръчки, какво криете в своите гънки, излегнати върху челата? Вие сте винаги там, вие сте върху челата дори на спящите, жилави корени на грижите. Къде ли са сега хората в тая нощ, в своите сънища ли са, натоварени в призрачни влакове. Те се изтърсват внезапно от тия влакове, удрят се в земята и първата грижа от събуждането е грижата за багажа. Къде е любеницата? — пита мургавият с тубетейката и изоставя пъстрата си узбекистанка, топла и дишаща, и тръгва да търси шарената узбекистанска любеница. А? — пита детето, стреснато от гърма на балона. Няма го балона, той е изгърмял от допряната от бродвеевеца цигара. Бродвеевецът гледа в тъмното небе и детето също гледа в тъмното небе с надеждата да види там балона си. Бродвеевецът взема детето на ръце, защото той е големият брат на детето. Далечното пищене на локомотиви увеличава бръчките върху челата, хората се събуждат. Далечният рев на самолети изрязва остро бръчките, очите се

отварят, за да потърсят блещукащите светлини на самолетите и самите самолети, ослепени от прожекторите. Южните влакови области се изтеглиха, локомотивите пръснаха дим и сажди и останаха само летищата на Север и очи, изпълнени с гълъбова мекота и топлина. Северът не е успял да придаде студенина на очите, както е направил с други синеоки раси. Може би защото очите се хранят от соковете на сърцето и гълъбовата мекота се излъчва от звездните гънки на душата. Не зная, никой не е стигнал дотам, па може би и сам човекът не е стигал, макар и да се върти в звездната си вселена.

Пътувам напред и назад между къщите, в тъмното. Пред очите ми преминават големите сибирски летища и огромните тълпи от хора. Машините стоварват непрекъснато пътници, летищата постоянно разширяват и удължават пистите си. Тридесетместният самолет измества „пчеличките“ на Антонов, седемдесетместният самолет измества тридесетместния. Сто пътници вече наведнъж се повдигат от земята и летищата се разрушават, за да приготвят чакални, хотели, столови, хангари и писти за стоместните самолети. Но това тъкмо е извършено, когато в пространството ще се появи четиримоторният турбореактивен самолет със сто и седемдесет пътници. Северът е негостоприемен за самолетите. Времето много често не е удобно за излитане и пътниците прекарват по цяло денонощие на летищата. Те стават триста, петстотин, хиляда, те вече няма къде да спят, те няма къде да насядат, багажът става стол, куфарът става легло, чакалните започват да приличат на кинозалони. Тогава изведнъж времето се прояснява и пет, десет или петнадесет машини увисват във въздуха — за Далечния изток, за крайния Север, за Байкал, към степите или на Запад. От всички летища се вдигат самолетите и това са огромни маси от хора, които висят в пространството.

Представям си тук, в Иллимах, как в тоя миг една част от това човечество е повдигната от земята и се носи на десет хиляди метра височина във въздуха. Колко са те, десет хиляди, петдесет хиляди? Не зная!... И докато те са във въздуха, ако избухне войната?

Не е възможно, казвам си и отхвърлям тая мисъл, за да тръгна отново назад да тропам по дървения тротоар. По-добре е да тропаме тука, както казваше иллимахецът, вместо в китайските оризища; и по-добре е надзирателят да бъде тук пред очите ни, отколкото ние да бъдем пред неговите очи. Той бе казал, че Солженицин е вреден, като е

описал най-мрачно най-щастливия ден на един лагерник. Ами че ако вземеш най-щастливия ден от живота на човека, опиши го най-щастливо, примери имаме за това. Защо държат още на свобода Солженицин, защо трябва да разхвърля товара от себе си, както се разхвърля тор от каруцата върху нивата? Защо е тоя тор и защо от Москва му помагат?

Всъщност то всеки човек си е малко нещо кираджийски кон; той си тегли товара на спомените и на грижите независимо от това, дали копае слюда, злато, сече дърва, или управлява държава. Товарът на всички е тежък и колкото повече живеем по тая земя, толкова по-голям става товарът. Някои разказват за товара си, делят го върху камъка, правят го на бои, за да рисуват с него, други го теглят мълчаливо и когато ще легнат смирено в земята, приятелите им ще разкажат за тоя товар. Без да разхлабва ремъците си, Солженицин е разказал за своя товар и надзирателят го винеше, че е издал държавна тайна. Ремъците трябва да са опънати!

Не опъвай, не опъвай, отпусни! — чувам гласовете на рибарите, които вадят ленока от реката. — Отпусни, ще скъса кордата!... Той не може да я скъса, ами ще я прехапе, мошеникът! Сега опъни!... — И така те следяха битката на рибата и ту отпускаха конеца, ту го притягах, щом рибата се отпуснеше, и я теглех към брега. Плитчините я плашеха, тя почваше да се мята и онези пак си подсказваха да отпуснат, после пак да опънат и тъй, че до края, когато изтощената и надхитрена риба се удари в слюдата на брега.

Навеждам се над реката, започвам да се плискам с вода, като си обещавам друг път да не излизам нощем от къщите. Къщите имат това удобство, че като си лежите в тях на топло, мисълта ви може да скита, където си иска, може да се лута навън под дъжда и пак да се върне при вас суха като барут. А аз тъй много бях накиснат, та ми се струваше, че и мисълта ми е като мокра кокошка. Затуй не завиждах на паметниците, дето стоят нощем прави или седнали и ги пере дъждът, или пък край тях минават всякакви хора, без да им обърнат каквото и да било внимание. Това съм наблюдавал в Москва при стария паметник на Гогол, турен в един старовремски руски двор. Четири жени седяха в двора и си приказваха: Вчера валя съвсем малко. Па и то не е нужно в Москва да вали, нека вали в Молдавия, да растат картофите. Когато се вадят картофите, дъждът е без всякаква полза, на

вятъра ще вали тогава. Гогол седеше над тях зает със свои, гоголевски работи. В двора влезе пеещ руснак, седна и с песента си призоваваше някакъв дъб на някакъв хълм да расте и да се разлиства и все повече засилваше гръмкия си глас, за да бъде по-убедителен пред дъба върху хълма. Жените се запитаха помежду си защо се е развикал тук, ами не иде в къщи да вика. Большой театър, каза една, плаче за гласове, а тоя се погубва по улицата. Да иде в Большой театър! Другите жени се съгласиха, а човекът продължи да призовава дъба, но вместо дъб от тъмнината излезе дружинник и изведе певеца на улицата. Въпреки че го изведоха на улицата, певецът не се отчая, а продължи да убеждава дъба, и то дори с по-голям патос. Ако дъбът го бе чул, сигурно би пораснал и би се разлистил страхотно. И дървото разбира от песен! И как разбира от песен! Забелязали ли сте как се ослушват напролет дърветата в песента на пролетните ветрове? Но паметниците не могат да се ослушват, затуй пък хората се ослушват в паметниците и ги разместват или им казват да отидат другаде, както дружинникът каза на певеца. Гоголевият паметник в Москва също си има своя дружинник и той му казва къде да стои, на булеварда ли, на площада ли да отиде, или да се прибере в стария руски двор. Може би един ден дружинникът ще го изведе от тоя стар двор и пак ще го постави на площада?

Слава богу, почна да се развиделява!

Времето се влоши. Трябваше да прелетим на запад в диамантените области на Якутия, но летенето стана трудно, с големи престои. Върху летищата клечеха гъсти мъгли и нямаха никакво намерение да се разотидат из тайгата. В Мухтуя пет якутки втори ден обикаляха около едно тенекиено самолетче с надеждата, че времето ще се отгърне и те ще могат да отлетят при мъжете си в ловните райони. Навсякъде около нас сребрееше мократа бреза и Геня почна да се възхищава: същинско Подмосковие! Ето този кът например ми спомня една позната дача, същите брези, същите постройките! Каква странна работа, чак на толкова градуса северна ширина да видя Подмосковието! Ами виждаш ли оная ливада с дървената къща до гората? Искаш ли да отидем на нея, там и човек виждам, сече някакво дърво.

Отдохме на ливадата при човека, дето сечеше дървото. Той сечеше дървета за ограда на къщата си. Геня събра трески, избрахме си по една голяма и почнахме да миришем смолата. Човекът продължаваше да сече и ми спомни Шамшурин, когато сечеше гората при езеро Чопо. А самата ливада, извита в дъга и оградена от брезите, ми спомняше за един кът от България и казах на Геня, че това не е никакво Подмосковие, ами е чисто и просто една ливада от берковските планини, пасъл съм добитък на нея и даже зъбите й познавам. Говориш тъй, каза той, защото не си виждал Подмосковието. Ами ти, ако видиш ливадата в нашите планини, сигурно и за нея ще кажеш, че е ливада от Подмосковието. Ако прилича, ще кажа. Знаеш ли, казах му тогава, че много местности от тая земя са ми напомняли по нещо за България, не съм ти го казвал досега, мълчал съм, но щом почнахме спор, сега си признавам. Спомняш ли си, когато гледахме зелето на Ломако в Якакит. То ми спомни всичките наши градини, каквито съм виждал, задръстени със синкаво есенно зеле, и ми спомни детските ми години, когато се лутах из тия градини и белех кочаните. Ето и белег имам от тия кочани. И сега бих ял, ако не ме болеше зъбът. От няколко дни ме ядеше проклет зъб, нямаше никакво спасение от

него. Ако ви боли зъб, недейте се качва на самолет. Самолетът ви издига на седем-осем хиляди метра, после ви спуска надолу седем-осем хиляди метра и болките са ужасни. Особено при излитането. Самолетът все се изкачва нагоре и ми се струва, че зъбът се е забил долу в земята, още на самото летище, и самолетът сега го изтегля и той става висок седем-осем хиляди метра, сякаш целият се превръщаше само в един източен болезнен зъб. Безкрайно неприятна история... И мамонтите са ги болели зъбите, казвам на Геня, но все пак това не е никакво Подмосковие.

Човекът, дето сечеше дървото, каза, че това тук е Мухтуя, наоколо са пасбищата на Мухтуя, по-нататък е тайгата на Мухтуя. Мухтуя се слави с хубавата си бреза. В разговора ни се намеси един непознат, висок и жилест човек с фамилното име Политаев. Той сигурно ни сметна за много глупави, та ни каза, че това си е един чисто молдавски пейзаж, и попита мухтуеца има ли река някъде. Оня му каза, че има река, отгатък дърветата е. Значи, си е съвсем като в Молдавия тогава, поклати глава Политаев. В Молдавия също така са наредени ред ливади, ред гора, после река, после пак ливади, пак гора и прочие.

Така ние се запознахме с молдованеца Политаев, багерист от Чернишевската водноелектрическа централа, най-северната централа на Якутия. Политаев събираше сухи дърва в тайгата, искал да напаля огън. Хайде да ми помогнете, каза той, ще съберем дърва, ще напалим голям огън, ще изпечем месо и картофи. Откъде месо и картофи? Имам при себе си, каза той. Карам цяла свиня от Молдавия и цял чувал с картофи. Аз така мога да премина през целия свят.

Той бил в отпуск в родната си Молдавия и тръгнал оттам преди две седмици. Заклали му цяла свиня и му напълнили чувал с картофи. За тия две седмици Политаев, докато чакал по летищата летателно време, се сприятелявал с непознати, събирали дърва, палели огньовете и печели картофи и месо от свинята. Тя била голямо животно, но за две седмици й видял сметката. Останал бил още един бут и той се надяваше, че с тоя бут ще успее да се добере до Чернишевск, а от картофите може и да му останат, едва половината са изядени. Добре, казваме ние и започваме да събираме дърва из гората на тая Мухтуя, дето никой не може да разбере това България ли е, Подмосковие ли е, или пък Молдавия.

Но до огън не се стигна, якутките превзеха тенекиеното самолетче, то изтърси водата от себе си и подскочи над брезите. Ловците сигурно са си изгледали очите в небето да чакат своите якутки.

По пътя за диамантения град Мирний Политаев се моли дано до Чернишевск летят самолети и още във въздуха разпита кой лети за Чернишевск. Обади се младо момче. Що мълчиш досега? — го пита Политаев. Ами никой не ме е питал, каза момчето. Политаев веднага му каза за остатъка от свинята и за картофите. Ако не летят самолетите за Чернишевск, каза той, ще напалим огън в тайгата зад летището, ще печем картофи и ще правим шашлици. Знаеш ли какво е шашлик? Момчето каза, че знае, а Политаев: „Нищо не знаеш! Кога аз направя шашлик и ядеш, тогава вече ще казваш, че знаеш какво е шашлик!“

Ние не останахме да опитаме Политаевите шашлици. Той и момчето нямаха самолет и тръгнаха да си избират удобно място в тайгата — Политаев не обичаше затворените помещения. Трябва да кажа, че още същата вечер той дойде в хотела в Мирний да види какво правим. Носеше спирт, на летището нямало спирт, та трябвало да вземе спирт от града. Ако сте мъже, каза ни той, ще дойдете сега с мене да ядем шашлици и молдавански картофи. Ние не бяхме мъже и останахме да спим в хотела, защото трябваше да ставаме рано и да видим диамантите.

Град Мирний беше кален и мокър. Оголената лиственица чернееше неприветливо в мокрия въздух. Автомобилите вървяха по улиците като пияни. На неравномерни промеждутъци децата излизаха от училището и се ослушваха в далечни гърмежи. Взривяваха се кимберлитовите тръби, в които спеше диамантът. И тъй като земята е вечно замръзнала, тя не може да омекотява сътресенията при взривовете; далечният взрив сякаш е възпламенен под краката ви или в основите на училището. Затуй децата излизали навън, сградата може някой път да рухне ненадейно.

Градът е заобиколен от открити рудници. Това са големи каменни тръби в диаметър от двеста и петдесет до триста метра. Този камък е кимберлитът и той крие в себе си диамантите. Сякаш колоси са си играли в тайгата и са забивали каменните тръби в земята. Човекът е направил просеки в тях, влязъл е вътре, изгребал е земята от тях и е почнал да разрушава стените им. Двадесет и пет тонни самосвали

отнасят раздробените камъни във фабриките. Огромни топкови мелници дораздробяват тия камъни и по безкрайни отделения, сита, утаители, маслени вани, качвания и слизания най-после диамантите се отделят. Ние изминаваме целия разкалян път от рудниците до залата за диамантите. Малко странно ни изглежда, че в тая кал се търкалят диаманти. Повтаря се същата история, както с алданското злато. Охрана и камери, коридори и стълби, помещения за събличане и помещения за обличане, душове, под които минават работниците, звънци пред затворените врати, двойна охрана и на края влизаме в една зала, дето двайсетина жени работят с малки сита. Те бяха всичките с бели престилки, наведени над дългите маси, сякаш пресяваха леща. Когато човек види толкова много диаманти, струва му се, че нямат никаква стойност. После ни показват цяла колекция — от почти черния диамант до прозрачния. Малките диаманти са безименни. Големите диаманти имат имена. Ето този например е диамантът Валентина Терешкова. Всеки голям диамант получава свое име и с това име пътува по света.

Много ли диаманти има Русия? Едни от най-големите запаси в света. Преди да бъдат открити якутските диаманти (през 1957 г.), диаманти са били обработвани на Урал. Сега в Мирний за три часа се добиват толкова диаманти, колкото в Урал за една година. Работи се на откритите рудници, по реките са пуснати драги, всяка година се увеличава драгажният флот, тайгата се изсича, строят се селища за флотата, строят се пътища, строят се водни баражи, защото за добива на диамантите е необходима много вода. Зверовете отстъпват все по на север, към полярния кръг.

Работниците ни разказват, че в първата година на заселването между бараките на Мирний са се разхождали мечки. Появила се първата улица, после друга улица се кръстосвала с нея, пред бараките горели непрекъснато огньовете, за да плашат зверовете. Ние слизаме по долината на Ирелях и виждаме навсякъде драгите, както ги бяхме видели в алданския край — една, две, петнадесет. Същите животни, същото стържене на чакъла, същият трясък, че трябва да си викаме в ушите един на друг, без да се разбираме, с тая разлика, че пашата на тия животни е диамантена. В тресавищата стоят затънали машини. Един влекач тъй много е потънал, че се вижда само част от кабината му и няколко прешлена от веригата. На едно друго място виждаме как

е затънал фургон, как един трактор е дошъл да изтегли фургона и също тъй е потънал. Машините, попаднали в тресавищата, остават там, те няма как да бъдат спасени.

Пътищата извиват, провират се през гората, заобикалят тресавищата, пътни машини непрекъснато сноват по тях, за да ги поддържат равни. Вали дъжд, всичко е потънало в кал, машините я огребват или я утъпкват, за да поддържат кръвообращението — от селищата към Мирний и от Мирний към селищата. Пътуваме все по долината на Ирелях към селище Елмазно. Пет човека сме, натоварени в една волга. Скоростта на колата е сто и двадесет километра. Сто и двадесет по този път! Къде ли ще се забием? Шофьорът си подсвирква, моите спътници бърбят спокойно — ние няма да се забием никъде с тая кола; по сибирските неясни пътища това е нормалната скорост, а и шофьорите са много добри, повечето от тях са преминали зад кормилата цялата Отечествена война, а през Отечествената война пътищата са били далеч по-лоши, пълни с бомбени ями, неизвестни, непознати далечни пътища. Този път тук, макар и кален, макар и само от изравнена и трамбована земя, е познат, всеки негов завой е познат, всяка гънка, както е позната всяка гънка на дланта ни.

И тъй ние не се изтърсихме никъде, а се забихме направо на брега на едно езеро, там булдозери разкъсваха бреговете, за да пуснат водите му. Ще отбележа само, че за промиването на един тон диамантена руда са необходими петнадесет тона вода, а водата в тия области не достига. Зад булдозерите, между високи насипи от чакъл, се вижда една драга. Целият чакъл бе преработен от нея и тя продължаваше да претърсва дъното на Ирелях.

Тук се запознахме с младия русин Иван Ерофеев, пристигнал преди четири години от материка заедно с жена си и с детето си. Иван Ерофеев ни заведе с лодка да видим неговата драга, показва ни всичко от драгата, върна ни с лодката и ни поведе през мократа гора и планините чакъл. Всичко бе еднакво сиво и мокро, равно в своите цветове, после се показва червен път, в него ботушите затъваха до половината, край червения лъскав път се показваха сиви дървени къщи, мокри от дъжда, като че изоставени от своите жители. Туй бе селище Елмазно, нито мога да го опиша, нито имам с какво да го опиша. На юг селищата и тайгата са по-топли, по-пъстри, някак си есенно весели.

Тук тайгата вече е оголена и чака зимата; светът стои неподвижен в пукнатината между есента и зимата.

Но в Елмазно видях едно дете да стои на прозореца на къщата. То държеше в едната си ръка живо кученце. Кученцето не беше по-голямо от една педя, мустакато, с големи настръхнали вежди, почти черно. Туй е нашата детска играчка, каза Иван Ерофеев, това е моето дете и моята къща. Не искахме да влизаме в къщата му, но Иван Ерофеев каза, че ще нареже гумите на автомобила само ако посмеем да му откажем. Видът му бе такъв, че той наистина можеше да нареже гумите на автомобила, и трябваше да влезем в къщата му и детето веднага се втурна към нас със своето кученце и почна да го показва на всички ни.

То питаше виждали ли сме такава играчка и ние признахме, че не сме. Тогава бащата каза, че нито в Елмазно, нито в Мирний могат да се купят детски играчки, че тук изобщо не се докарват детски играчки и че децата не знаят какво е детска играчка. Аз се захванах да обясня на детето какво е детска играчка, че тя най-напред е мъртва, курдисва се с ключе и става жива, ако е жаба, почва да подскача, ако е кокошка, подскача и снася яйца, ако е палячо, почва да се смее. Да, но не е жива, казваше ми детето. То не знаеше и жаба какво е, тук няма жаби, та трябваше да му обясня. То ошипа кученцето, кученцето изписка и се облиза. Не е жива, съгласих се с детето, макар и да подскача или да снася яйца. По цял свят е пълно с мъртви детски играчки, цели магазини има за тях, но никъде не съм видял магазин за живи играчки. Хубаво, признах си пред детето, че дойдох в Елмазно, та да видя жива играчка. От своя страна то ме попита, ако курдисам една жаба и отида за гъби в тайгата, жабата ще върви ли с мен. Ами, ще върви! Ще подскочи няколко пъти и там ще си остане. А аз като отида, каза детето, моята играчка върви подир мене. Тука всички деца си имат такива играчки и като тръгнат за тайгата, играчките тичат край тях и се премятат презглава, или пък почват да се надбягват или да се борят. Като я извикаш по име, тя веднага тича при тебе — тя се казва Кнопка. Мъртвата играчка жаба има ли име? Има, май че Василиса Прекрасна се казва, но ако я извикаш по име, няма да те чуе. Тя не чува, умее само да подскача. А моята Кнопка, каза детето, може да стои на два крака и като човек.

Детето тури кученцето на масата пред гостите и то се изправи на два крака, като ни оглеждаше поред, но най-много гледаше детето. Иван Ерофеев разбиваше една каса с шампанско и нареди на детето да отнесе играчката си в другата стая. Той ни каза, че веднъж в къщи говорели за играчки и детето все искало играчка, те търсили по околните селища, но никъде не намерили играчка. В такива случаи родителят се мъчи да измисли нещо за детето и им хрумвало да вземат малко кученце, да кажат на детето, че това кученце е една от най-хубавите играчки. Лъжата на възрастните е истина за децата и от лятото насам детето си живее само с тая играчка и спи нощем с нея. Разбира се, когато едно дете не е виждало истинска детска играчка, лесно едно кученце може да мине за детска играчка.

Следващата тема в тая къща беше шампанското. В Елмазно не идват гости. Първите заселници, дошли от материка, надонесли със себе си каси шампанско и решили да ги отворят, когато от материка дойдат други хора. Но четири години никакъв човек нямало от материка и шампанското стои в мазетата. Иван Ерофеев правел всяка година по един съд с гъби и го държал до новите гъби с надеждата, че някой ще дойде. В тия четири години ние сме били първите и сега ще пием шампанското. Не бих разказал за цялата среща в къщата, ще отбележа само, че още трима съседи донесоха каните си с вино и с една част от него почнаха да правят своето прочуто „северно сияние“, без да спират да ни разпитват. Те разпитваха непрекъснато и когато ни изпращаха, също разпитваха, а на раздяла станаха тъжни като деца, на които сте прекъснали играта на най-хубавото място.

По обратния път светлините се лутаха между дърветата, търсейки завоите, и като наблюдавах лутаниците им, си мислех за самотата на тия хора сред диамантените полета на Севера. Предния ден една стара московчанка ни бе поканила на лютивата супа харчо в своя фургон. Тя все разпитваше Геня за Никитската врата, живеела някога край Никитската врата; останала сама от войната и сега живее в тоя фургон. Той нямаше колелета и лежеше на ресорите си върху дървени пънове. Жената работеше в столова и всяка сутрин отивала от фургона до столовата и всяка вечер се връщала от столовата до фургона. Тоя фургон не пътуваше никъде, той никъде не отиваше. Самата съдба бе впрегната в него и тя дремеше лениво в своя впряг като стара кобила с вдървени крака и преживяше старите си мъдрости.

Но щом фургонът не пътува никъде, жената се помъчила да го превърне в спирка, дори тук веднъж се спрял за по-дълго един човек, понякога отивал на лов в тайгата, после един самолет го отнесъл на юг и повече не го видяла. Времето бе оформило част от живота на тая жена върху лицето ѝ, за да му придаде онова чисто руско сияние на самотните и стари жени от войната. Срещал съм много от тях, срещал съм ги навсякъде по пътищата, като разхвърляно ехо из цяла Русия, като застинали диаманти, поръсени по пътищата, в селищата, по кантоните. Иван Ерофеев ми бе казал, че диамантите в кимберлитовите тръби са образувани при много голямо налягане, при някакъв невероятен натиск, за разлика от бисера на мидите, който се образува от постоянната рана и страдание на морското животно. Тази жена от фургона ми напомня бисер, оформен от страдание, и много пъти покъсно нейният фургон се изпречваше на пътя ми и самата тя гледеше тъжно спокойна как с Геня ядем димящото харчò... Безкрайно е потъването и безкрайно е връщането ми от този бит.

Светлините на автомобила са намерили вече светлините на Мирний. Всъщност светят само уличните лампи, целият дървен град е с тъмни прозорци, всички къщи са задръстени със спящите диаманти — от най-черния до най-прозрачния. Утре диамантите ще се търкулнат по калните улици, за да претърсват земята за диаманти.

Видях ги на сутринта още веднъж. Някои събираха багажа си и напускаха, някои се оказваха много трошливи за тия сурови условия. Диамантените области, па и цялата тайга, дето трябва да се добива слюда, злато или да се обработва земята и да се покорява пеещият лед, изискват мъжествени хора. Мъжествени и руси, тези северни хора се впускат в горите, за да ги завоюват, те са заредени със сила и проникват все по-навътре и по-навътре; и пак оттам ще излязат, из тези северни есенни гори и езера, за да търсят сметка или да защитят себе си. Те са далече от удобствата на цивилизована Европа, минават мимоходом край безпорядъка, вгълбени в себе си, сякаш са преместили войната от Европа на Север заедно с цялото мъжество и заедно с дълбоките ѝ рани.

По пътя за летището се спираме пак при фургона, който никъде не пътува, спираме се при училището, дето децата чакат взривовете сред кимберлитовите тръби, после оглеждам дълго мократа гора и

виждам как над нея се издигат малки двуплощници. Мисля си, дано самолетът на Политаев е заминал за Чернишевск.

Но самолетът му още не беше излял.

Политаев бе една от последните ми срещи в тайгата. Виждам го и сега как ни маха засмян до уши и дояжда останките на своята молдованска свиня. Едното ми око гледа Политаев, но другото ми око вече гледа полярната звезда и мъртвите сибирски полета, засипани със сняг.

СНЕЖНАТА ПУСТОШ

Шамшурин ни каза: Бог да ви е на помощ, времето се влошава, криво-ляво ще стигнете в Арктика, но не зная как ще се върнете. Ако попаднете в капана на мъглите, опитайте с корабите по река Лена, за две седмици все ще се дотърпете до Якутск.

Времето наистина се влоши, поднебесната светлина падна върху Якутск, притисната от дъжда, отвсякъде се трупаха облаци, вървяха тромаво, на цели стада, сякаш нямаше вече какво да правят в небесните пасбища, та бяха потърсили паша в тайгата и пътьом оставяха кичури вълна по дърветата. Някои, застанали лениво на брега на Лена, пиеха вода от реката, а други, затънали до гърди, блъскащи се един друг, плуваха към мокрите острови. Корабите, притиснати от небесните стада, си проправяха път с рева на своите сирени; приличаха на автомобили, които си проправят път през голямо стадо добитък, но стадото си люлее спокойно виметата, лишено дори от любопитство.

Ние обаче не се бояхме от времето, защото с Геня си имахме една магия и я правехме винаги, още от самата Москва. Тя е чисто руска магия и ако съдбата в момента ви види, че я правите, ще ви покровителствува. Преди да тръгнете на път, трябва да седнете и да помълчите. Вие може дори да сте несимпатичен на съдбата, дори тя може да ви гледа накриво и неприязнено, но ако направите магията, ще видите, че тя се държи с вас като държавник, който ви потупва по рамото за заслуги, макар и никак да не сте му симпатичен. Аз не зная как се правят магии на държавниците, та да ви потупат по рамото даже и когато не сте им симпатичен, но на съдбата се прави проста магия — седите и мълчите. Опитвали сме го, когато ходихме при покровските лисици, когато слизахме за пеещ лед, както и при зелето на Ломако, както и при лова, при златото или диамантите. Семьон, дето го набиха със сачми в Чурапчанската тайга, сигурно само се е докоснал до стола и веднага е скочил, затуй му се случи тая неприятност. Жената от фургона, дето ни даде харчо, каза, че първият ѝ мъж на тръгване за фронта в суматохата забравил да поседи и да помълчи в къщата и

съдбата не го погалила с нежна ръка. Вторият ѝ мъж седял във фургона, двамата заедно седели и гледали навън през отворената врата и тя много добре си спомняше, че навън впрегнатият в каруцата кон също стоял неподвижно и мислел. Но вторият мъж не се върнал; вероятно съдбата тогава не е била някъде наблизо, за да види, че правят магията.

Много е важно, когато човек прави нещо, да го забележат. Ако съдбата не го забележи, няма да го потупа държавнически по рамото, макар той и много усърдно да прави магията. Виждал съм хора, които се скъсват от усърдие, стават на маймуни от усърдие, но просто нямат щастието да бъдат забелязани... Та като правите магията, голям късмет ще имате, ако в тоя момент съдбата минава някъде наблизо и ви зърне през отворената врата или през прозореца.

Така човек поддържа илюзията си и се търкаля нагоре-надолу, без нищо лошо да му се случи. Човек без илюзии става тъжен и кисел, а това вече е лошо, той е почти като застояла вода, пълна с меланхолия. Виждали ли сте на брега на някое езеро възрастен човек да седи и да гледа апатично водата и самият му образ също тъй седи и го гледа апатично от водата. Тъй седят те двамата, без нито една дума да си продумат. Но сте виждали навярно и деца на брега на някое езеро, те подскачат живо край водата, събират камъчета и ги хвърлят подир водомерките, а камъчетата винаги казват: цамбур, някое сърдито, други заканително, трети малко изплашено. Те хвърлят камъчетата във водата, а отраженията им подскачат също като живи и езерото подвиква: цамбур... цамбур... Възрастният човек никога не ще хвърли камъче, той знае какъв звук ще произведе във водата, никога не ще се запретне да удави във водата онуй дребно насекомо водомерката, дете досега никой не е успял да го удави, защото то стои като тапа на повърхността и дори не си намокря краката, ще речеш, че водомерката си е турила водни кънки и се пързала фигурно по езерото.

Тъй и ние след магията се хлъзнахме по мократа писта, увиснахме във въздуха и се запътихме да се цамбурнем в Ледовития океан. Шест часа се премествахме във въздуха към Тиксй, столицата на Арктика.

Да ви кажа няколко думи за Тиксй, докато сме още във въздуха, защото не зная после дали ще успея да ви ги кажа. Тиксй значи Залив на срещите и се намира на изток от устието на река Лена. Веднъж

годишно в този залив са се срещали ловците и еленовъдите от тундрата, като са карали в кучешките си нарти скъпи кожи и еленово месо. От океана идвали корабите, за да вземат кожата и месото и да оставят барут, захар, чай и тютюн на жителите на тундрата. Сега Тиксї има три хиляди жители и шест слънчеви дни годишно, затуй Шамшурин ни говореше за капана на мъглите. Навигацията на северния морски път е от два до три месеца годишно, останалото време корабите зимуват в Тиксї, сковани от ледове, ледовете се изсичат и пристанището се превръща в леден док за ремонт. В Тиксї се намира също така и авиацията за ледово разузнаване — самолетите следят движението на ледовете и керваните на корабите. Тук в този залив диви елени копаят с копита снега и по делтата на Лена плуват черните лебеди, които прелитат над Лебедовите хълмове в алданските златни области.

Но ето го и Тиксї. Един снежен кръг, сякаш изрязан от мъглите с ножица специално за нас, пропуска самолета. В момента е по-приятливо дори от Якутск, смълчан и мокър в предзимието. В края на летището се вижда океанът, посивял и намръщен. Неговото сиво започва да потъмнява бързо, сякаш се мръщеше, че го гледаме, то стана черно и изглеждаше като че океанът се приближава към нас. В дълга редица лежаха по корем реактивни самолети, загърнати в кожуси, също като какавиди, готови всеки миг да станат хвърковати. Пред пристанищния портал стоеше въоръжена якутка и пушката стигаше чак до петите ѝ. Наблизо войници ритяха топка в разгазения сняг. За пръв път виждах войници в Якутия.

Дървени къщи образуваха широка подкова, обърната към залива. Всички комини димяха усилено — туй не бяха комини на къщи, а по-скоро комини на големи парни машини, монтирани в кораби. Но корабите не тръгваха никъде, просто печките в тия арктически къщи са огромни. Един път минаваше през средата на селището от единия до другия край и повече пътища не се виждаха никъде. Тиксї може да се свързва с материка само по водата или по въздуха, пътища през тундрата няма. Веднага зад къщите почваше тундрата, леко огъната, имитирала е, изглежда, вълнението в океана, но се е уморила и вдървеното ѝ тяло е застинало на тия гънки. Никъде не стърчеше нито едно дърво, само тук и там се подаваше малък хълм, но той бе толкова малък, сякаш се е побоял да се повдигне повечко на пръсти, ами само

си е показал муцуната между гънките, колкото да може да наднича и да бъде свидетел на някое събитие — ако изобщо е възможно тук да се случи някое събитие освен вятъра, който ще му хвърли сняг в лицето.

Черният океан започна да побелява бързо. За първи път в живота си виждах толкова неочаквана промяна в природата. Океанът искаше да ни напомни, че е жив, макар и неподвижен. Той дишаше.

Той дишаше и аз го видях — право насреща ни, към цялото селище, към цялото крайбрежие и парите на неговото дишане покриваха част от сушата. С едно духване само той заличи изрязания слънчев кръг на летището, самолетите, загърнати в кожуси, изчезнаха, мярнаха се само опашките им — остри перки на железни акули. Ако сте виждали зимно време как дишат тичащите коне, изхвърляйки огромни кълба пара от ноздрите си — тъй дишаше и океанът, без да тича, само хълбоците му потрепваха по крайбрежието, ще речеш, че се е доближил, за да се почеше о сушата. Мургавата въоръжена якутка се изгуби заедно с пушката си и започна да надува някаква свирка, за да се знае, че в мъглата има човек. Половината играчи войници пропаднаха и няколко гласа почнаха да питат къде е топката, внимавайте да не отиде във водата. Океанът продължаваше да изхвърля парите си, ще помисли човек, че гигантски кит е доближил брега и хвърля върху сушата преработения въздух. Той продължаваше да диша и да се обгръща в бялата пара и тук и там разкриваше антрацитночерни ивици от себе си като мигновения и това го правеше още по-жив; после тия ивици се потопиха в изпаренията, загубиха се, нямаше вече океан, а само неговото дишане. То скри и другата половина войници; затръби тръба, къщите почнаха да потъват заедно с дима на комините (и самият дим изчезна), те се сриваха безшумно във вълните на белите пари — същинско корабокрушение. От пристанището се заобаждаха корабите с гърлени гласове. Те си подвикваха в невиделицата един на друг, някъде закънтя стомана, удряха някаква плоча. Ниското слънце на юг порозовя и изчезна почти в един и същи миг заедно с цялата тундра. Рра-рра-рра! — се чу някакъв отговор на войниците — навярно бяха строени и поздравяваха.

Океанът дишаше, като насищаше въздуха с влага; влагата се сгъсти, наедря, сетне тук и там мъглата се разкъса. Приличаше на тълпа, която започва да се разкъсва и да се групира в по-малки групи.

Тъй съм виждал манифестациите, когато от площада хората се разклонят по различните улици и образуват по-малки потоци и групи. Така и тук почнаха да се оформят облаци, те бяха на височината на къщите. Оформяха се, сгъстяваха се и се преместваха тромаво и недодялано. Тук и там се показва отделна къща, мярна се офицер, командущ войниците (войниците не се виждаха), после в далечината набъбна едно светло петно, в самия океан слънцето бе намерило някаква пролука и пращаше един много далечен лъч през нея, както фаровете докосват с лъчите си някой кораб в своето въртеливо движение. Заваля сняг. Облаците стояха тъй ниско, че ако подскочиш, ще докоснеш ленивата маса над главата си, дето се движи съвсем бавно и ръси отгоре ти сняг.

Тук няма планини, няма възходящи течения и като тръгват от океана и се търкалят по самата му повърхност, облаците изпълзват на сушата като моржове, изтърсват товара си и се разсейват бавно, малко изненадани, че тъй бързо е свършило всичко. Това са малки облаци, един облак може да се побере в една улица, той върви между къщите, на някоя пресечна улица ще го срещне друг облак, двата ще постоят, ще си кажат нещо, ще си побъбрят и всеки ще продължи в своята посока, за да изчезне в края на улицата, да се стопи като в приказка, оставяйки само бели следи по земята.

Така двама човека биха се срещнали на някоя пресечка да побъбрят и после всеки ще продължи по пътя, отнасяйки празното дъно на панталона си.

Не всички обаче умираха в Тикси. Виждаха се облачни останки как се догонват оттатък селището застигат се една друга, наедряват и образуват нови облаци, почват да пъплят по гънките на вдървената тундра, тук и там скриват някой хълм и когато хълмът се покаже, той е станал по-бял от снега. Тъй, като си подвикват и се събират на поголеми групи, облаците продължават към тундрата. Океанът отново е показал част от себе си, не до самия бряг, а малко по-навътре, една сивосиня остро изсечена линия, прилична на дъга. До нея се появи още една, после още една и още, и още — стана като гладка кожа на риба, оцветена при водна игра.

Тъй той разкри себе си чак до брега, сякаш някакъв невидим метач вървеше и метеше с гигантска метла гърба на това животно, само че метачът малко през пръсти си гледаше работата, защото не

метеше целия гръб, ами някак на откоси — един ред чисто, един ред мъгливо. Тоя невидим метач стигна брега и продължи да мете сушата, почисти потъналите къщи, омете мъглата от въоръжената якутка, омете летището, железните акули изплуваха на повърхността. Отнякъде почна да се сщежда сивосиньо, якутката стана лилава, снегът върху покривите на къщите доби оттенъка на закален метал, дървените стени на къщите посивяха още повече и силуетите на корабите в пристанището омекнаха, както омеква човешкото лице, когато потъва в съня. Настъпваше вечерта с блед мрак и тоя блед мрак щеше да остане неизменен до полунощ, защото Тикси бе още във владението на белите ноци.

Не усетихме как ни бяха измръзнали краката и как целите се бяхме вкочанявали, та трябваше да изпием ведро чай в столовата, преди да изядем по един къс еленово месо. От днес храната ни ще бъде само еленово месо и чай. Флавиан Попов, дето ще ни бъде покровителят, ни казва, че ако може да се намери и малко спирт, то съвсем добре ще се сгрыва кръвта. Но спирт сега трудно се намира, в Тикси последният спирт бил изпит през пролетта на Първи май. Сега е сухият режим и жителите чакали през декември да пристигнат два кораба със спирт. Те били тръгнали вече от Чукотка.

Ние имахме малко спирт, взет от Якутск по съветите на Шамшурин, но го бяхме обявили за неприкосновен запас, към който можем да посегнем едва когато тръгнем през тундрата. След продължителен разговор с погледи с Геня посегнахме към запаса, а после пак излязохме навън и се шляхме до полунощ из улиците на Тикси да гледаме как диша океанът, как облаците вървят по улиците, как безсмислено се върти светлината на фара, без да може да проникне в снежната маса. Тъй и ние се лутахме напред и назад с надеждата, че облаците ще се разсеят и ще можем през някоя пукнатина да зърнем полярната звезда. Знаехме, че тя е тук, някъде над нас, но колкото и да се вирахме, никакъв звезден лъч не идваше от небето. Едно куче се появи отнякъде и известно време ни прави компания, но вероятно сметна, че е безсмислено да отива донякъде втори път, след като веднъж е било, и остана да ни чака пред сградата, дето ще спим.

Там го и намерихме, клечеше и топлеше задницата си на снега.

Базата ни в Тикси бе двуетажна дървена къща. В нея освен няколко стаи за спане се помещаваха и канторите на гражданското

летище и част от флотския състав. Стаята ни беше голяма, заета наполовина от легла и наполовина от работни маси и карти. Над картите заварихме да работи някой си Стручков от ледовото разузнаване. Стручков беше възрастен мъж, розов и рус, с очи на добряк. Той пушеше лула, като я пълнеше постоянно с махорка от една тенекиена кутия марка „Принц Алберт“. „Принц Алберт“, ни каза той, е много хубав тютюн за лула, купих си го от Швеция, но изпуших тютюна, остана само кутията. В нея си турям махорката.

Имах хавански пури и му предложих от тях. Не мога да пуша пури, но ги бях взел със себе си от Москва, като се надявах, че те ще ми заменят липсата на кафе на Север. Пурата обаче не може да замени кафето. Стручков каза, че на Север е най-добре да се пие чай, по възможност повече чай, така и повече захар се поглъща. Северът иска много захар. Геня отвори радиото, опита се да потърси някаква музика, но навсякъде по скалата се чуваха само гласовете на радистите от прелитащите в нощта самолети. Тук еди-кой си, тук еди-кой си, летя на височина шест хиляди... обледяване на крилата. Тук еди-кой си, тук еди-кой си, невъзможно да продължим... (отговаряше му друг мъжки глас). Поискайте Жиганск, кацнете в Жиганск! Гласове от летища и гласове от въздуха се кръстосваха навсякъде. Далече е, каза Стручков, тук няма да уловите нито една радиостанция освен разговорите с летищата.

Мушнахме се в леглата. Бях обърнат към прозореца и гледах навън как една улична лампа намотава непрекъснато бяло кълбо. Геня заспа веднага, той заспиваше веднага, щом усетеше възглавница под главата си. Зад мен Стручков шумеше със своите карти и чертаеше нещо по тях. После започна да трака с някакъв нож. Обърнах се, режеше с нож една пура, нарязва я натънко, изсипа я в „Принц Алберт“ и започна да си пълни лулата. Утре ще му дам и другите пури, а сега да спя.

Уж ще спя, а не мога да спя. Мъча се да мисля за приятелите от тайгата, но щом се докоснах до тях, те веднага се разпръснаха заедно с всичко видено, река Лена се разлюля и пропадна, за да отстъпи мястото си на река Енисей, но и Енисей изчезна и през силуетите на излитащите самолети от Красноярск зърнах кривата на Об, московски силуети и „Василий Блажени“ с шарените шалвари на кубетата си. Той прошумя и отстъпи, самият Дунав се разля под прозореца, а уличната

лампа над него мотаеше бялото си кълбо. Отгатък Дунава беше отечеството ми, но не посмях да мина реката. От едната ми страна лампата мотаеше безкрайното си кълбо от безкрайната бяла прежда и дишаше невидимият океан, а от другата ми страна, забулен в облаци дим, седеше Стручков. Целият Ледовити океан лежеше на масата му и наведен над него, той чертаеше пътищата на ледовете, бележеше керваните на корабите и ветровете. Розата на ветровете, която той рисуваше, бе тъй обрълена, че само един лист се източваше от нея, обърнат на юг, защото ветровете тук духат винаги от север.

Както Стручков се взираше над океана, тъй и аз се взирах в отечеството си, без да го докосвам с ръка от страх да не се разсипе като случаен облак, докоснал се до прозореца. Океанът едва ли подозира, че Стручков седи наведен над него, стискайки нажежената си лула. Тъй и отечествата не подозират, че децата им, облежнати върху твърдите жезла на някое легло, мислят за тях.

В полярната нощ на седемдесет и втори паралел чувствувах отечеството си като пламтяща роза, огнена и избухлива. Тя разтваряше своята пъпка на хоризонта, уголемяваше се постепенно, нарастваше, небето над тундрата започна да става червено, сиянието се разсипа безшумно по белия сняг и видях в далечината как северни кучета теглят жлеbove, натоварени с грозде между златни лозя. В жлеbove седяха децата ми с лепкави бузи, а до розата стоеше майка ми със стомна и ми напомняше, че нощем, преди да пия вода от стомната, трябва да събудя водата — водата също спи нощем в стомните и човек трябва да утолява жаждата си с будна вода. Ще събудя водата, преди да пия от стомната.

Но преди още да я събудя, огнено сияние припламна и изгасна.

Стручков бе довършил своята роза на ветровете и нещо драскаше върху океана. Попитах го знае ли какво е българска роза. Той не знаел какво е българска роза. В багажа си имах няколко флакона най-проста розова вода, та му я показах заедно с богатото, пищно цвете, с много листа, не е като неговата северна роза, тъй оголена от ветровете, че едва крепи един лист край чашката си. Вземете тая вода в къщата си, му казах, дълго време къщата ви ще мирише на българска роза.

Ароматът на хавански тютюн се смеси с аромата на рози. Стручков подуши въздуха, па се засмя. Ако влезе някой, каза той, ще си помисли, че тук е имало я нещо русо, я нещо мургаво. После той се замисли и направи някакъв кръг върху картата.

Какво е това? — попитах го.

Риба — каза ми той.

Трябва ли да се отбелязват и рибите на картата?

Не, рибите не трябва да се отбелязват, па и тая риба не е в океана, тя е на сушата.

Бе надраскал картата с пътища, бе натурял кораби и недалече от корабите на сушата лежеше една риба. Изглежда, че бе мислил за нея, защото няколко пъти бе повторил с молива главата и перките ѝ. Ами има ли тя някакъв таен смисъл в ледовото разузнаване? Няма никакъв

смисъл, просто така съм я нарисувал. Понякога, като дежуря нощем и работя, си припомням нещо от северния морски път. Ето тук например съм нарисувал мечка, то е от дежурството ми през миналата седмица. Той ми показва стара карта и там наистина имаше една нарисувана мечка. Тая риба какво напомня... Някои напомнят тъжни работи, каза Стручков, някои напомнят забавни преживелици. Северният морски път е пълен с преживелици и когато нощем скитам нагоре-надолу по него, си припомням преживелиците. Това са ми събеседниците, както е и лулата.

Стручков напълни лулата си, разпали я, разпалваше я много внимателно и грижливо, сякаш разпалваше печка, и събираше мислите си около извадената на сушата риба.

Тая риба, каза той, ми припомня една история от времето на Отечествената война. Тогава аз служех във флотата и командувах кораб по същия този северен морски път. Виждате ли, рибата е между Лена и Колима, Лена е на запад от нас, Колима е на изток. Веднъж между Колима и Лена попаднахме на невероятни рибни пасажи. Беше тъкмо сезонът на хайвера. Поисках разрешение да спра за три дни в този район, имахме много бурета на кораба си, и получих такова разрешение. Рибата бе много, а моряците ни бяха малко, затуй прибягнах до услугите на един лагер. Лагерът бе от колимските, недалече от океана, и отидохме да водим преговори с началника. Не стана нужда дори от преговори, той ни каза: изберете си хора и ги вземете, само че едва ли някой знае как се вади хайвер и как се налага в бурета, за да узрее... Това е проста работа, тя може да се научи за няколко часа. Тръгнах из лагера да избирам хора, подходящи за работа.

Да сте забелязали мургав човек с права и остра коса? — попита Геня от своето легло. Той се бе събудил и седеше, като се взираше в Стручков и с една ръка търсеше очилата си, защото без тях виждаше трудно.

Какъв мургав? — го попита на свой ред Стручков.

Баща ми е бил в колимските лагери — каза Геня.

Мургави имаше, всякакви имаше — каза Стручков. Аз много подробно не съм ги разглеждал, гледах само кои са по-чистопътни и по-подходящи за такава работа. Разбирате ли, това все пак е хайвер, необходима е известна чистота. Украинците ми се видяха най-чисти. Събрах украинци и те за няколко часа разбраха как трябва да се

приготовлява хайверът. Хранехме се с тях общо, получаваха това, което и моряците получават, цели три дни прекараха заедно с нас на кораба и заедно с нас пиха по една чаша спирт. Бяхме напълнили всички бурета и трябваше да продължим пътя си. Украинците много искаха да останат още един ден с нас, но какво можехме да правим с тях, нали трябваше да ги върнем в лагера. Свалихме ги на сушата и тогава тия мъже се разплакаха. Прегръщат ни и плачат и не искат по никакъв начин да се върнат в лагера.

После почнаха да ни проклинат, че сме ги взели да работят на кораба, предрекоха ни най-страшна съдба — да потънем някъде, да се сблъскаме с ледена планина, да заседнем някъде в ледове и да изпукаме заедно с нашия мръсен хайвер — и отново се разплакаха. Бяха като деца, на които е отказано обещано пътешествие. Не можех да издържам, затуй пратих помощника си да ги върне в лагера. Трудно ми е да ви разкажа всичко, да ви обясня всичко; години наред, щом почна да ям хайвер, виждам как насреща ми стоят украинците и размазват с ръце сълзите си. Всяка година все повече избледняват, като стара фотография са вече, но от време на време пак ги зървам на сушата. Особено когато дежуря и се движа нагоре-надолу по картата. Никак не съм предполагал, че ще им причиним такова голямо страдание с тридневния престой на кораба. Тия три дни за тях са били райски, как тогава от рая да се върнат отново в лагера... Подобни случаи имах и по-късно, пак попаднахме на големи рибни пасажи, но никога вече не прибягнах до услугите на лагерите.

Той разпали загасналата лула и се загледа в рибата. Тя лежеше върху сушата с надебелена глава.

Баща ми не е бил толкова на север — каза Геня, — неговият гроб е по на юг.

Той бе намерил очилата си и ги бършеше бавно с кърпата.

А ние все пак заседнахме в ледове, каза Стручков, проклятието на украинците ни застигна по пътя или по-точно пресече ни пътя и няколко дни трябваше да прекараме сред ледовете. Там се сприятелихме с една бяла мечка. Няколко пъти тя идва до кораба ни, но спазваше почтително разстояние, оглеждаше го и се връщаше отново по ледените късове. Жилището ѝ беше наблизо. Една сутрин я видяхме, че влачи към жилището си един морж. Тя го остави върху леда и се вмъкна вътре, вероятно да спи, защото дълго време не се

показа. Вместо нея се появи втора бяла мечка, разузна наоколо и откри убития морж. Тя много не се колеба, задигна плячката и я изяде недалече от леговището на първата мечка. Моряците на кораба я нарекоха мечка-хулиган. Щом изяде задигнатата плячка, хулиганът много бързо изчезна сред ледовете. Към обед познатата ни мечка излезе от дупката и си потърси моржа. Тя обиколи наоколо, известно време се загуби от погледа и я видяхме неочаквано край самия кораб. Вървеше по леда, спираше се, изправена на задните си крака, и клатеше главата си. Тъй обиколи кораба, после се върна и клекна на задницата си, вероятно е помислила, че ние сме ѝ задигнали моржа. Моряците хвърлиха къс месо на мечката и тя го изяде. Хвърлиха и още един къс, тя изяде и него, но не се насити, а пак почна да обикаля. За първи път виждах бяла мечка да се приближава тъй близко до кораб без всякакъв страх. Казахме ѝ, че повече месо няма да ѝ даваме, ние не сме ѝ взели месото, но тя стоеше изправена и клатеше глава отрицателно. Тогава се обади корабната сирена. Мечката се стъписа, изрева сърдито срещу кораба, обърна се и се отдалечи оскърбено към жилището си. Сигурно е сметнала кораба за някакво лошо животно, каза Геня, и е предпочела да бяга по-далече от него.

Лулата на Стручков, оставена между корабите и изхвърлената на сушата риба, изстиваше, затуй той я взе и започна да я разпалва отново; държеше я с две шепи и я загръвяше, после взе молива и продължи да будува с него над океана. Геня прибра очилата си и легна, обърнат към стената. Оттогава, каза Стручков, сигурно съм изрисувал всички риби, хванати в океана.

Пъхнах се в истиналото легло. Уличната лампа навън продължаваше да мотае бялата си прежда. Помислих си пак за розата и много исках да я видя отново над тундрата, но видението не се повтори. Помислих си за България и исках да си представя жаравата на житата ѝ или гроздоберите ѝ, или знамето ѝ, или пък тоя разбойник Балкана, дето хвърля хайдушки отблясъци върху целия полуостров, но България почна да се смалява, ставаше все по-малка и по-малка, колкото едно птиче топло и дишащо — толкова малко, че можеш да го вземеш в шепата си, както Стручков държи в шепата си своята топла лула. Аз тъй и стиснах птичето и го чувствавах в съня си как пърха и всичките му пера трептят от ударите на сърцето. Да спим сега, казах си, и да се топлим под завивката!

На сутринта птичето бе отлетяло, като бе оставило само малко птича топлина в леглото ми.

Моите деца ми бяха дали талисман — едно кученце, колкото кибритена кутийка. Взех талисмана и отидох да го изкъпя в океана. Той беше малко странен талисман, колкото повече го къпех и се грижех за него, толкова по-мръсен ставаше.

3

Няколко дни не можем да излезем от Тикси. Стручков щеше да ни води на ледово разузнаване до осемдесетия паралел, почти под самия нос на Северния полюс, но времето не беше летателно. Тикси затвори мрачната си врата за всички самолети. Корабите постепенно се прибираха в пристанището. Тундрата лежеше на една крачка от нас, покрита с мъгли и нов сняг. Един хеликоптер трябваше да ни пренесе над нея и да ни остави в стадото на някои еленовъди, но хеликоптер не можеше да лети поради мъглите, в които дремят скритите хълмове. Арктическите ветрове се лутаха някъде из океана, за да съберат повече студ и чак тогава да нахлуят върху сушата и да изметат всички мъгли и да сковат реките.

Единствената просека за пътуване в тия няколко дни бе към полярната станция на остров Муостах, океанът бе тих, тъй че с катер можехме да стигнем до станцията.

Флавиан Попов пристигна с два ботуша; той тъй ги крепеше, сякаш пренасяше светите икони на острова. С него беше и едно младо момче, заето с дълга замръзнала риба. Докато катерът си проправяше път между корабите в залива, Флавиан Попов все търсеше удобно място за своите ботуши и все му се струваше, че там, дето ги е оставил, едва ли ще им бъде удобно, та като помислеше малко, ги местеше отново, за да ги премести пак след това; хич и не подозирах защо толкова много се грижи за тия ботуши.

Пум-пум-пум, носеше ни катерът все по-навътре и по-навътре. С Геня излязохме горе, за да гледаме океана. Всъщност това бе Лаптево море. Както континентите са разделени на държави, тъй и океанът е разделен на морета дотук е еди-кое си море, после еди-кое си море и т.н. Лаптево море бе мътно, крайно неприветливо и съвсем слабо солено. То цялото димеше в пари и тук и там само разкриваше голямата си повърхност. Не мога да кажа, че беше много гостоприемно, излезе насрещен вятър, задвижи мъглите или по-точно започна да ги премества от едно място на друго, надигнаха се вълни и катерът трябваше да почне да се кланя повече, сякаш да спечели

милостта на вълнението. Сушата се скри, остана само неприветливото море, което плискаше вода в очите ни. Трябваше да потърсим завет, затуй слязохме отново долу. Момчето режеше замръзналата риба, а Флавиан Попов се занимаваше със своите свети ботуши. Той измъкна от тях две бутилки спирт и се похвали, че едва ли някой на пристанището се е сетил, че в ботушите има спирт. Момчето с рибата каза, че никой не се е сетил и няма защо да се сеца, тъй като всички пренасят спирта в ботуши. То е нещо като правило през сухия режим и ако видиш, че човек носи два ботуша вместо раница, то знай, че пренася спирт. Тъй е било винаги, каза Флавиан Попов, петнадесет години съм в Арктика, все тъй е било.

Флавиан Попов е бил и във вътрешността, на партийна работа, но напуснал там партийната работа и се върнал отново на Север. Той много обичал футбола и играл ляво крило. Ако сте забелязали крилата, па и цялото нападение, падат винаги повече от защитата и Флавиан често се търкалял по игрището. Но той станал член на бюро и на едно заседание било решено да не участва повече във футболния отбор на града. Какви са били мотивите? Флавиан каза, че мотивите били смешни — не може един член на бюро да тича подир футбола с къси гащета и да пада по игрището. Това е партиен работник, който ръководи, който изнася беседи, той държи речи пред толкова много свят и ето че жителите на града ще отидат на стадиона и ще видят същия Флавиан Попов как тича по къси гащета, рита другите, а и него също така го ритат. Който не е играл топка, той не е ритан. Как тогава жителите на града ще гледат на тоя ръководител. Една година, казва Флавиан, гледах тъжно игрището, после напуснах града и се върнах пак в Тиксї, защото в Тиксї всички са равни.

Ако човек поживее повече на Север, ще разбере как всяка граница между хората е изличена. Представям си, ако съм във вътрешността и мина по улицата с два ботуша и една риба под мишница, целият ми авторитет ще отиде по дяволите. Вътрешността много държи на тия работи, а тука никой не ти гледа, защото всички носят ботуши, всички чистят преспи, всички работят, всички търсят изчезналите през зимните бури. Флавиан Попов е председател на района, а районът на Тиксї е голям колкото България. Ако човек изчезне на сушата през полярните нощи, Флавиан организира експедиции за спасението му, както и ако някой изчезне в океана. През

една нощ буря откъснала някаква баржа. На баржата имало двама човека и те били отнесени в океана. Флавиан взел един специалист да изчисли скоростта на вятъра, скоростта на морските течения, силата на бурята и да определи в кой квадрат се намират отнесените. Специалистът изчислил всичко това и определил квадрата. Оставало само летците да излетят с хеликоптера и да приберат отнесените. Верен ли е квадратът? — попитал Флавиан. Верен е, казал специалистът. Щом е верен, казал му Флавиан, тогава ще тръгнеш и ти с летците. Ако не намерите баржата в този квадрат, ще бъде най-хубаво да скочите в океана и да не се връщате на сушата. Ще скоча, казал човекът и се качил на хеликоптера. Хората били намерени и прибрани.

Човек не може да се загуби в океана.

Лодка! Лодка! — извика момчето със замръзналата риба.

Излязохме отново горе, за да видим лодката. Какво може да прави една лодка толкова далече от сушата? Това бе един тронав, недосялан съд. Двама човека гребяха неравномерно, движеха се пред нас, но щом ни зърнаха сред мъглата, обърнаха лодката си и почнаха да се отдалечават от нашия курс. Контрабандисти ли са, защо бягат от нас? — попита Геня. Не са контрабандисти, каза Флавиан, макар че са малко контрабандисти.

Мъглата ги скри от нашите погледи. Момчето със замръзналата риба каза, че те ще почака в мъглата да отминем и после отново ще продължат да гребат подире ни. Те също отивали на полярната станция, защото работят там. Но нали е далече, как с лодка ще отидат дотам? Не е чак толкова далече, за един ден ще стигнат. Един ден от острова до сушата и един ден от сушата до острова, бая гребане пада, ще си скъсаш жилите от гребане, но си струва да преминеш този път, особено на идване.

Това са момчета полярници, които прескачат тайно на сушата. На сушата се намират момичета, те идват да потърсят женската топлина и да съберат топлина за дългата полярна нощ. Тогава вече няма как да се идва и на острова се живее с разкази и възпоминания, а щом ледовете се отдръпнат и слънцето подобно блудния син се завърне отново на небето, то тронавата лодка пак започва своя рейс, като върви бързо към сушата, тласкана от нетърпеливи желания, и върви бавно към острова, претоварена от преживелици.

Винаги щом стане дума за полярници и за полярни станции, съм си представял като на кино как свири виелица, премества планини от сняг, а полярникът върви право срещу виелицата, за да стигне до полярната апаратура, преглежда я, взема необходимите сведения, записва си, макар че виелицата отвсякъде го блъска и хвърля сняг в очите му, и тръгва отново, за да предаде необходимите сведения... И помен нямаше от тия представи.

Преваля слаб сняг, почти лапавица, мъглите се поразместиха, за да ни покажат дървения фар на острова. Островът беше съвсем малка чертичка и крепеше върху себе си фара и две къщи. Муостах е дълъг сто и петдесет метра и е широк тридесет — наистина педя земя. Върху тая педя земя живееха девет полярници, началникът на станцията с жена си и седем млади момчета. Две от момчетата ние задминахме по пътя си, останалите бяха на острова и ни чакаха, за да ни покажат къде трябва да спрем катера. Никакво пристанище, никакъв кей, само пясък и канари. Върху пясъка бе изтеглена една малка лодка. Нашият катер спря далече от брега, момчетата нагазиха във водата да ни посрещнат и доста дълго стояхме до колене във водата, докато се сетим, че можем да говорим и на сушата.

Бяха все брадати момчета. Светли, с едри бради, и самите те едри, сякаш са били подбирани за гвардейци. Пазете се от прегръдките им, защото костите ви ще почнат да пукат! Те се заканиха, че ще изтеглят нашия катер на пясъка, ще му разбият витлото и ще ни оставят при себе си да ядем прочутата им оха. Оха ли? — пита Геня. Оха, оха! Един от полярниците вдигна малката лодка и я пусна във водата. Наблизо беше опъната мрежа и лодката трябваше да я прибере или по-точно да прибере от нея рибата.

Лодката бе тъй малка, че изглеждаше като паница. Геня веднага поиска да се качи заедно с полярника, но всички казаха, че лодката едва ще издържи един човек, камо ли двама. Геня винаги искаше да опитва от всичко, качи се и той в лодката — всъщност едната му половина беше в лодката, а другата му половина се мокреше в океана. Ще потънете! — викаха полярниците. Няма да потънем — викаха от лодката и почнаха да събират мрежата. Мрежата натежа и през бордовете почна да плиска вода. Геня се заоглежда към сушата, но полярникът не обърна никакво внимание на тревогите му и продължи да събира мрежата. Криво-ляво двамата се добраха до брега и докараха

риба, посрещнати от нашия международен възглас: суха задница риба не яде!

Тръгнахме към по-голямата къща. Пясъкът се смени с камъни и между камъните видях цветя. Виреят ли тука цветя? Виреят, разбира се, вижте колко много цветя имаме. Откъснах едно. То бе голямо колкото лайкучка (всички бяха толкова големи и съвсем бели), но твърдо, без всякакъв мирис, сякаш бе направено от млечно стъкло. И стъблото бе също тъй твърдо и гладко. Цветето е като човека — щом някъде открие земя, макар и най-дива, то пониква на нея, пръска семената си, други семена поникват от тях. Откъснах няколко цветя да си ги имам за спомен, но по-късно ги погубих по пътищата. От България също тъй си бях взел някои работи, както и от Москва, за да ги закопавам на тайни места из Сибир, но всичко разтрих по пътищата и никъде нищо не успях да скрия; цветята на Муостах също затрих.

Преди да влезем в къщата, домакините поискаха да разгледаме острова им. Виждате ли фара? Той целият е построен от дърво и всичкото дърво е взето от острова. Но нали на острова не расте никаква гора! Гора не расте, но тя идва, носена от морските течения, и се събира тук на брега. С тази гора те се и отопляват. От северозападната страна се виждаше струпан дървен материал, вълнението го блъскаше в брега и се мъчеше да го изхвърли на сушата. Тия дървета бяха пътешествували дълго, бяха се лутали из океана, докато най-сетне стигнат до острова и оставаха скупчени край него... А този камък е най-големият на острова, тука е най-високата му точка, а вижте тук как леко е наклонен... те ни показаха наистина всичко от сухия си двор, ограден от вода.

Къщата, в която влязохме, бе ниска, едноетажна, с голяма дневна. Геня отиде веднага в кухнята, за да разпита как ще се приготви охата, и после надникна в апаратната и пипна всички апарати. Аз лично не разбирам нищо от апаратура и благоговей пред всичко, което мига, звъни, щрака равномерно или рисува с писеца си тайнствени криволици. Благоговейно разгледах апаратурата, тя все си мигаше, щракаше или рисуваше криволици, без да ни обръща никакво внимание. В Якутск в един научен център тъй стояхме пред някаква въртяща се машина за изучаване йоносферата и Северното сияние и бяхме учудени, че тя се върти все тъй от 1930 година, без да спре нито за миг, и от 1930 година натрупва в стоманената си памет живота на

далечните небеса. В полярната станция апаратите следяха по петите движението на ветровете, тяхната скорост, влажността на въздуха, количеството на валежите, станцията държеше под око един голям къс от Арктика, Свързваше се с други станции, предаваше на арктическите центрове своите донесения, изготвяха се прогнози, карти, схеми, по които по-късно се изготвяха маршрути на корабните кервани, гадаеше се времето, пускаха се или се спираха самолетите, корабите се викаха в пристанищата.

Северният живот от пръв поглед изглежда разпокъсан и хаотичен, разпръснат в големите пространства, но човек постепенно започва да свързва нишките на човешките усилия, открива постепенно единството на това съществуване; полярниците ще пратят своите донесения на сушата, за да ги ползват мореплавателите, авиацията за ледово разузнаване ще излети на север, за да търси керваните на корабите и керваните на ледените грамади, да определи скорост и посока на движение и да предотврати тяхното сблъскване. Стручков ще разпалва старата си лула и ще чертае върху картата, за да направи невидимото видимо. Присъствието на полярната станция прави също тъй видим за човешките очи и този къс от света.

Полярниците имат една много голяма дневна. Маса за храна, бiliarдна маса, печка и книги. Една от най-ценните библиотеки, каквито съм виждал някога, бе тази полярна библиотека. Ако тук живееха робинзоновци, те биха се трудили от сутрин до вечер, както се е трудил първобитният човек или както се труди животното сред природата, като едва му остава време за сън. Но полярниците не са робинзоновци, не отглеждат добитък и растителност, не избиват дивеч и не си шият дрехи, не измислят отдавна измислената игла, нито отдавна измислената брадва. Времето тук тече най-хубаво сред книгите и може би тъкмо тук може най-добре да се оцени стойността на книгата. Възможно е от тия момчета да излязат прочути инженери, философи, мислители. В тъмнината на дългите полярни нощи сред скования от ледове океан те се ровят в прашната памет на книгите, пътуват на юг с тях, ровят се в другия свят, дето хората са тъй много натъпкани един до друг, че постоянно се блъскат един друг или постоянно се застъпват един друг и непрекъснато един на друг се извиняват. Цивилизованият свят е направил големите си библиотеки, но тия библиотеки стоят като храмове. Храм на книгата, храм на

иконите, дето сред празните стени витаят религиите, храм на речите, храм на питиетата. Те съответно имат и своите имена: библиотека, църква, парламент, кръчма. Една книга на острова е и библиотеката, и църквата, и парламентът, и кръчмата. Полярниците ни казват, че животът тук е немислим без книгите и без билиардната маса. Билиардната маса за тях е като разходка по улица „Горки“ в Москва, дето очакваш нещо хубаво да ти се случи, дето стоиш край зеленото сукно и гониш топките пред себе си, те потръпват от допира и се разпръсват, като всяка от тях търси да се скрие в дупката; но ние ще я извадим пак и пак ще я поставим върху сукното, за да я подгоним с щеката.

Полярниците играят много съсредоточено и мълчаливо. В стойката им има нещо, което ми напомня московски бродвеевци — виждал съм ги тия момчета да стоят подпрени тук или там и да ви пропуснат да минете под височината на погледа им. Може би за тях ние сме същите тия малки търкалящи се топки. Брадите се навеждат над масата, брадите се смеят, брадите гледат недоволно топките или се замислят за дълго, тъй дълго, че и Флавиановото лице също става замислено.

Рибята чорба е готова и докато ядем прочутата полярна оха, разговаряме за работата. Полярниците сключват договори за три години. Те са обикновено от вътрешността на Русия, завършват институт и идват в Арктика, мамени от романтика и приключения. Храната и облеклото тук са безплатни, затова те оставят спестовните си книжки в Москва и заплатата им за три години се натрупва в тоя заветен град. Подир три години те получават шест месеца отпуск и безплатен билет за пътуване, в която точка на страната поискат. След три години работа и размисъл на Север започва един чуден живот, който стига чак на юг до Крим и после на север до Ленинград, и после пак в Москва, в Москва, та докато угоената спестовна книжка стане тъй мършава, че стопанинът и някоя сутрин, преуморен от светски живот, сам той, изтощен и измършавял като спестовната си книжка, ще вземе отново романтичното решение да се върне в Арктика. Почти всички са се връщали повторно в тоя студен, негостоприемнен и пустинен Север. Разбира се, човек трябва да е роден за Север, казва Флавиан Попов. Северът обича мъжествения човек; той нарича южните хора женски човеци. Женският човек обича да седи на

зиданата печка и да размишлява шест месеца в годината, както само един русин, покачен върху зидана печка, може да размишлява. А за какво той размишлява, това и сам бог не знае, дори самият русин едва ли подозира за какво размишлява в топлата унесеност на печката.

Те още не знаят дали ще се върнат отново. Магнетизмът на материка е силен, понякога, разбира се, човек може да се откопчи, да се търкулне на север, да се полута вътре в себе си и един ден, без да усети, да се види отново залепнал върху големия магнит на материка. Това ни казват брадатите, застанали неподвижно над изстиващата полярна оха.

Те ни изпратиха в тъмното и дълго ги виждахме след туй как ги залива светлината на фара. Имах чувството, че сме били на свиждане при войници, часът на свиждането е минал, ние се връщаме в цивилния залив, а войниците отново застават на поста си сред невидимия арктически хаос, за да го направят видим за нас, за нашите кораби и за нашите самолети. Ако ние няма да летим, предупреждението идва от тия най-първи постове срещу времето, те са открили нещо, което ще пресече пътя ни, затуй трябва да го изчакаме да отmine и едва тогава да излезем в чистите небеса. Тези хора се занимават с летящото време и ни предупреждават кога трябва да плаваме или да летим в летящото време.

Ако тръгнем с хеликоптер, той може да се разбие в първия скрит в мъглите хълм, затуй се отказваме от него и след няколко дни умуване решаваме да проникнем в тундрата с всъдеход, защото в Тикси няма нито кучета, нито елени. Водач ще ни бъде един евенк, наричам го Зоо, негов помощник Данилович, също евенк, много дребен човек и голоблад. Зоо беше едър и силен за расата си, по-късно го наблюдавах как повалише хванатите с ласото елени, без да мръдне от мястото си, сякаш беше забит в земята. Всъдеходът се управляваше от едно двадесет и три годишно момче, русин, току-що отслужило войник и останало на работа в Арктика. Казваше се Петро и през цялото пътуване из тундрата го виждах все с една детска усмивка — ту свенлива, ту виновна, ту малко горда в зависимост от това в какво положение изпадахме. Всъдеходът беше руска верижна машина, тя можеше да се катери и да се спуска при наклони от четиридесет и пет градуса, да преминава през тресавища и да плува през реките и езерата, без да търси брод или да ги заобикаля. Резервоарите на машината бяха напълнени, макар че имаше почти цяла работилница за поправки из пътя, те ни стигнаха за връщане. Освен горивото в машината имаше дълги прътове с железни куки на края, за да може, ако закъсаме в някое езеро, да тласкаме машината като сал.

Натоварихме продукти, брадви, дърва, евенките туриха няколко еленови кожи, взехме неприкосновения запас спирт, аз навлякох всичките пуловери, плетени от майка ми, преди да тръгна за Сибир, и се похвалих на евенките. Евенките се посмяха и ни откараха в една база, там с Геня оставихме нашите дрехи, те щяха да бъдат удобни през зимата в Москва, но не и в тундрата. Обухме меки панталони, върху тях нахлузихме памуклийки, ватата им бе дебела може би два пръста, после увихме много дебело нозете си с мъхесто зебло, после обухме високи ботуши. Палтата ни бяха също памуклиени и върху тях облякохме по един огромен кожух, който може да служи нощем и за завивка. Времето не беше чак толкова студено, бе началото на арктическата зима, но за всеки случай трябваше да бъдем добре

екипирани, можеше да ни се наложи да спим на открито. Всъдеходът беше отворен отвсякъде, за да се вижда на всички страни. Един подвижен, допълнителен прожектор щеше да ни подпомага при нощните преходи. Скоростта на машината бе двадесет и пет километра в час. Освен всичко това всеки от нас носеше по две пушки, едната двуцевка, другата малокалибрена карабина за вълци.

И тъй с двадесет и пет километра в час петима човека напуснахме Тикси. Тръгнахме рано, в шест часа сутринта. Зад нас остана Стручков, който ни махаше с димящата си лула, зад нас остана още съненото селище, потънало в сумрака на арктическото разсъмване. Обърнах се напред: бяхме почнали да изкачваме едно възвишение, машината се изкатери с ръмжене, коригира пътя си по платото и продължи по него на запад. Вляво се мяркаха стоманени кули и един привързан балон, който дремеше неподвижно над тях; бе някакъв бивак, построен във връзка с международната геофизична година. Данилович каза, че колкото пъти минавал по платото и гледал балона, толкова пъти му се искало да гръмне насреща му с пушката. Откакто минала геофизичната година, той все тъй си стоял привързан над кулите.

Платото се наклони, стана жълто, от тази страна върху него нямаше сняг, облаците, изглежда, още не бяха успели да наръсят навсякъде тундрата, та тя малко изглеждаше шарена — острови сняг, острови жълт мъх, черни острови. Черните острови бяха езерата, но те се мяркаха все встрани от пътя ни. Тук тундрата не беше равна. Хълм до хълм се редяха и долина до долина, ние ту се катерехме, ту се спускахме в долините и после пак се катерехме и пак се спускахме и при едно от тия спускания пътят ни бе преграден от голямо езеро. Стой, извика Данилович, и скочи, щом машината спря. Той се сниши и почна да тича из снега, като правеше голяма дъга, и малко издалече се приближаваше към езерото, дето стърчеха високи скали. Но преди да стигне още скалите, Данилович се плесна с длан по ботуша и прехвърли пушката на рамото си.

Все още не виждах нищо. Погледнах Зоо, той местеше погледа си по повърхността на езерото. Гъски, каза евенкът и посочи с ръка. С мъка видях птиците. Те бяха черни и летяха ниско като черна черта върху черните води на езерото. Докато гледахме тях, Зоо подскочи и извика нещо на Данилович, но онзи не го разбра, защото Зоо си взе

пушката и почна да се прицелва. Тогава Данилович се обърна и видя, че иззад скалите лети второ ято гъски. Те бяха по-близко до нас, летяха над езерото и се открояваха ярко на белия фон. Данилович си свали пушката, но отказа да стреля, птиците заминаха много напред. Тогава той отиде да обходи скалите и ни каза, че даже гагарка няма наоколо. Машината се спусна по склона, разплиска водата в езерото и почна да плува по нея. Тя беше тежка, почти като танк, но плуваше леко, веригите ѝ се движеха като гребните колела на старите паровози. Водата в езерото бе черна. Всички езера, през които плувахме по-късно, бяха само от черна вода. Чашите на тия езера са от черен камък и той дава цвета на водата. Бреговете са изсечени остро, пропадат отведнъж, без всякакъв наклон. Изкатерихме се от другата страна и вървахме дълго по една долина. Вляво от нас хълмовете бяха бели, покрити със сняг, вдясно ни гледаха мрачно черни каменни възвишения. Те се издигаха все по-високо и по-високо и върховете им почнаха да побеляват. После възвихме на юг, каменните грамади се отдалечиха, засенчиха ги облаци, но облаците не стигнаха до нас. Машината изкачваше стръмен склон, като се движеше малко диагонално по хълбока му. Това изкачване продължи много дълго и Зоо определяше посоката на око, като коригираше Петро. Всъдеходът е страшно шумна машина, изключено е да се разговаря в нея, трябва да си съдерете гърлото от викане, за да кажете нещо. В известен смисъл това е удобство, защото човек не се занимава с приказки, а може спокойно да разглежда тундрата.

Пред нас бе девствен сняг, още много тънък, та тук и там стърчеха кичури треви, зад нас тъмнееше широката диря на машината. Колкото повече се изкачвахме, толкова по-широка гледка се откриваше пред очите. Тундрата стана по-светла, на юг през облаците прозираше светло кълбо, което ту се удължаваше, ту добиваше формата на бърбек, ту се свиваше, като пулсираше постоянно. Там някъде зад блуждаещите облаци бе слънцето, но още не можеше да надделее и да освети тундрата. То ни освети малко по-късно, когато вече бяхме стигнали на билото и Зоо търсеше място, където да спрем за закуска.

Спряхме, преди да почнем спускането от другата страна. Бяхме се изкатерили много високо, нашият хълм стърчеше над всички останали — снежни купи, струпани една до друга, за да си пазят завет. Пред погледа се спускаше остра стръмнина, долу бе вече равно и

жълто — там не бе паднал сняг. Възвишенията вдясно се смаляваха, заглаждаха постепенно кривите си и изчезваха в равнината. Много далече напред блестяха ярко остро изрязани върхове, същински приказки. Това бяха Верхоянските хребети. Никога през живота си не съм виждал толкова далече; в разрежения въздух погледът стигаше до безумно далечни гледки и дори зад Верхоянските ледени хребети съзираше синкавите гърбици на други групи. Това бяха мигновения, разкрити скъпернически от облаците — те ту ги скриваха, ту отново ни ги показваха. Долу през равнината един облак се луташе и макар че вятърът духаше от север, той вървеше пряко вятъра, защото нашият хълм му пазеше завет. Облакът стигна до нашия хълм, опипа го и продължи да върви покрай него. Той беше под нас и ние всички гледахме как изсипва снега от себе си. Товарът му олекваше постепенно, той се повдигаше постепенно, изравни се заедно с нас, сякаш щеше да дойде на закуската ни, но вятърът го грабна, уви го като дюшек и го понесе над равнината. Всички облаци, които срещаме по-късно, вървяха все на юг, защото в тундрата духа само един вятър.

Казвам, че гледката беше безумна поради мащабите си. В южните области или в тайгата облаците стояха много високо (толкова високи облаци в България не съм виждал) и по този начин създават илюзията, че небето е много високо. Българското небе е по-приглушено. Тук нямаше високи облаци, но небето изглеждаше фантастично, защото слънцето, дето прозираше, не бе огнено кълбо, а самият купол на вселената. Слънцето стоеше на небосвода, като изтегляше от далечините си своята светлина, и всеки лъч стоеше като колона. Посредством тия светли колони то се крепеше върху земята и цялата гледка напомняше небесна юрта, а самото слънце стоеше горе като таван на юртата или като неин отвор, през който би трябвало да ни гледа шаманският бог.

По-късно, като разглеждах юртите със също такъв светъл отвор отгоре и с тънки ребра, които започват от отвора и стигат до земята, ми се струваше, че човекът тъкмо от тая небесна гледка се е подсетил, за да направи по същия начин и жилището си. Тази небесна юрта много пъти се разруши по пътя ни и много пъти се съгради отново, в зависимост от напора на северния вятър. Дълго време не можех да свикна с гледката, защото в България нашият пейзаж е по-интимен,

изпълнен с много гънки, по-близък до очите, по-затворен и това естествено се е отразило и на мисленето ни. Тук почувствах как мисълта стига само донякъде, като търси да бъде спряна от някаква преграда, но преградата там я няма и тя ще трябва да се хлъзне още напред, да се гмурне в облачните пояси и да се покатери по сребърните, пълни с ослепителен блясък върхове, после да продължи още нататък и да почне да се катери по слънчевите колони — от ръждясалата земя, та чак до самото слънце. Зная, че човешката глава е тясна и малка за жестовете на мисълта; жестовете на мисълта в тундрата ми изглеждат като детски усилия да се обгърне тая необхватност. Добре, че вятърът разруши всичко и намали гледката, ние попаднахме пак в един по-затворен кръг, но мислите ми останаха разпръснати, та не знаех как да ги събера отново около себе си, да са ми подръка. Мислите на човека са неговите слуги, ще ги прати тук или там да огледат нещо, да научат нещо, да чуят или да видят и да се върнат веднага, запъхтени от тичане, за да докладват; тук, в тундрата, те си остават загубени и кой знае колко ще има да се лутат, докато се върнат при нас! Затуй в България ми е по-стабилно, па и на всички ни е по-стабилно в малките долини, дето ще надникнем предпазливо и ще пратим слугите да видят какви ветрове духат, и ще гадаем ще задухат ли нови ветрове, особено както гадае изплашената от себе си интелигенция, която, кажи-речи, само в това изразходва цялата си енергия. А пък то безветрие, безветрие... Сега вятърът ще ни духа все в гърба, каза Данилович, и ще вървим все в посоката на дивите гъски. Питам спътниците си за колко време можем да стигнем до далечните ледени върхове. За две денонощия, ми казва Зоо. Ако пък пътуваме с елени, за една седмица. Днес ние все ще пътуваме и планините все там ще си бъдат, а когато стигнем Кунга, ще видите, че те малко ще се отдръпнат и ще отидат по-далече. Там земята тъй е нагъната, че изглеждат по-далече.

Половин чаша спирт на всекиго и отново на път. Всъдеходът се спусна по стръмнината, но не можа да слезе направо по нея, имаше опасност да се хлъзнем като шейна, Петро го върна назад, тръгна диагонално на хълма, но почвата беше податлива и се свличаше — трябваше дълго да криволичим и да избираме по-стабилните места, докато слезем в низината. В низината Петро остави лостовете на мира и ние тръгнахме все в права посока, пряко тресавищата. Веригите

разкъсваха тънката кафява кожа на тундрата, това бе много продължително и по едно време ми се стори, че не пътуваме, а стоим в една бучаща машина, на едно и също място — толкова еднакво бе всичко около нас, а и някакъв сив пръстен затвори в обръча си остатъка от тундрата и никакво възвишение вече не прозираше. Зоо се ориентираше по летенето на гъските и ни предупреди, че скоро ще стигнем някаква река, където преди месец е имало еленови стада.

Досега не бяхме видели нито един елен. Данилович казва, че елените не пасат из тия места. Мъхът, с който се храни еленът, расте за двадесет и пет години. Там, където стадата са минали веднъж, ще минат втори път едва след двадесет и пет години, за да пасат отново; тъй че евенките не водят стадата подире си, а вървят подир стадата, защото елените много по-добре от човека разбират къде да търсят паша... Как бързо никнат тревите у нас и колко мъченически, за четвърт век, никне кафявият мъх на тундрата! И то не е никнене, ами е бавно натрупване на ръжда.

Стигнахме безименната река, минахме я и едва бяхме излезли на другия бряг, когато Петро спря машината. Той стреля, подпрял пушката на защитното стъкло. Данилович вече бе стъпил на веригата и също гръмна, а Геня се заплете в двете пушки, като не знаеше коя от тях да вземе — двуцевката или другата, за вълците. С вълчата пушка той също скочи от машината подир Зоо.

Над нас се завъртя някаква голяма птица — северен коршун. Крее, крее, викаше коршунът и шумеше с крилата си над машината. Но никой не му обърна внимание, защото всички бяха заети с едно ято северни яребици. Яребиците бяха на десетина крачки от машината. Когато Петро застреля първата птица и тя се обърна по гръб, другите се отместиха две-три крачки и почнаха да гледат застреляната яребица, учудени, че вече не се движи. Пушките изгърмяха пак и три яребици останаха неподвижни. Живите се отместиха още няколко крачки, но не хвъркнаха, а почнаха да гледат учудено хората, които ги стреляха. Слязох с пушката си, но не стрелях. Няколко яребици се повдигнаха от земята и прелетяха ниско над нея, хвърчеха като кокошки и пак кацнаха, за да не могат да литнат вече никога. Коршунът се спусна ниско и Данилович го прогони, като измъкна почти изпод носа му една убита яребица. Коршунът се завъртя, пак слезе ниско до Данилович, като не спираше да крещи. Данилович се ядоса, замахна и го удари с

убитата яребица. Птицата извика: крее, крее, завали се във въздуха, докосна земята с крила и полетя над реката. Защо не го застреля? — попитах Данилов. Ами че за какво ми е да го стрелям! — каза Данилович и продължи да събира избитите яребици.

Това бяха все летошни пилета, вероятно никога не са виждали човек през живота си и никога не са чували пушечни изстрели. Те тъй загинаха, до една, и бяха нахвърляни върху дървата, които карахме със себе си за огън. Това бе втората ни среща след гъските. Северната яребица има окраската на тундрата и е много трудно да бъде забелязана, само опитното око може да я открие. Зоо каза, че ги ловят най-много през зимата, когато падне по-дебел сняг. Ловят ги с мрежи, както се лови риба, като ги гонят по снега. Яребицата лети ниско, на метър височина от земята, тя повече тича по тундрата, като използва всички гънки и прикрития, и тъй, незабележима за окото на хищника, преминава големи разстояния. Ако тя се вдигне във въздуха, коршунът ще я настигне веднага. Затуй птицата повече време се гуши върху земята, разчитайки на сляпата случайност да не бъде забелязана, и чак когато може да я настъпите с крак, ще се отмести и ще издаде присъствието си.

Сега вече голата тундра не ми изглеждаше тъй пуста — само мъх и езера.

След лова на яребиците трябваше да спрем някъде, да напалим огън и да запарим чай. Зоо помисли и каза, че е най-добре да обядваме подир един час, като стигнем някакво езеро, там вероятно ще намерим патици, ще направим лов и ще имаме и повече птиче месо. Няма да е лошо, ако заедно с яребиците изпечем и малко гагарки. Според него гагарките още не са почнали да прелитат на юг към тайгата и колкото повече навътре отиваме, толкова по-голяма е вероятността да намерим в езерата тия патици.

Продължихме по пътя и стигнахме едно езеро. Слънцето се опита да построи небесната си юрта, даже изправи няколко светли колони в небесата, но не можа да ги закрепим и те се сгромолясаха безшумно върху тундрата. Заваля сняг. Данилович цепеше дърва край всъдехода, за да запали огън. Петро и Зоо отидоха от другата страна на езерото, където се бяха струпали гагарки, и почнаха да ги стрелят. Гагарките не се вдигнаха във въздуха, а след всеки изстрел се гмуркаха във водата и доста дълго време прекарваха там, преди да се появят на

най-неочаквано място. Геня отиде при една издатина навътре в езерото и тъкмо гръмна, иззад него подскочи някакво животно. То бе наполовината сиво, наполовината бяло. Данилович размаха брадвата и завика подир животното.

Беше писец. Тичаше много бързо с криволичения и тялото му бе огънато като лък. Напомняше донейде лисица. С настъпването на зимата писецът побелява (през лятото той е сив) и тогава започва неговият лов. Събрахме се всички там, дето се бе крил писецът. То бе няколко кичура блатна трева, той си бе направил леговище в тоя малък нос от суша и оттам е дебнел гагарките, за да ги улавя. В леговището му имаше много перушина от гагарки, но нито една кост. Значи, край езерото имаше и други любители на гагарки. Геня бе стъпил само на една крачка от писеца, без да го забележи, там личеше следата от ботуша му и чак когато, обърнат с гръб, е стрелял, животното е решило да бяга. Защо си е избрало тъкмо тази връзана в езерото суша?

Докато стояхме край леговището на писеца, видяхме, че убитите патици плуваха бавно към нас. Вятърът все тъй духаше от север и правеше малки вълни по езерото. Повърхността на водата се движеше на юг и носеше към нас убитите патици. Вероятно нощем, когато птиците заспят в езерото, вятърът ги носи в съня им към тази издатина и писецът дебне търпеливо кога плячката ще се доближи... Гагарките стигнаха до леговището, Петро донесе един от прътите с кука на края и ги измъкна на сушата. Продължихме да стреляме по езерото, докато на края останаха само няколко живи гагарки и те се гмуркаха непрекъснато под водата, та бе трудно да се избият. Данилович вече бе разпалил огъня и предлагаше да спрем стрелбата. Геня бе минал от източната страна и стреляше, обърнат към нас, а куршумите рикошираха с плясък от водата и свистяха над огъня. Зоо му каза да престане да стреля от тая страна.

Щяхме да се съберем вече край оскъдния огън, дето се топлеше чаят, но Петро забеляза, че няколко патици бяха останали в средата на езерото. Там имаше малко растителност, избитите птици се бяха заключили в тая растителност и се полюляваха. Бяха четири или пет. Петро каза, че ще отиде да ги вземе.

Той запали всъдехода, избра място, за да влезе в езерото, и стигна много бързо при патиците. Там спря, с един от прътите събра гагарките и без да обръща машината, се опита да се върне на сушата

заднишком. Машината обаче се завъртя и направи един кръг. Петро ни погледна с детската си усмивка, сега тя бе малко неловка, и обърна лостовете. Сега машината тръгна напред, но повтори същия кръг в обратна посока. Той помисли известно време, раздвижи всички лостове, но машината продължи да прави едни и същи движения, сякаш беше омагьосана. Момчето изгаси мотора и ни каза, че едната верига е блокирала. То взе един прът и се опита да натисне с него, та дано помести машината, но сам човек бе невъзможно да тласка машина, която тежи колкото танк. Петро прибра пръта си и остана да мисли в средата на езерото. За първи път видях усмивката да се изтрива от лицето му. За нас и да не говорим — отдавна бяхме престанали да се усмихваме.

Зоо каза, че носи отговорност за нас пред всички жители на Тикси и пред всички жители на тундрата. Данилович забеляза, че е много хубаво, когато човек не може нищо друго да направи, да носи отговорност за другите. Колко ти струва тая отговорност? — питаше го той. Нищо не ти струва, затова носиш отговорност. Не мога да кажа, че с Геня бяхме тъй мрачни, както мрачни ставаха евенките. Напротив, като че бяхме на ръба на някакво приключение и то ни гъделичкаше с неизвестността си. Разбрахме се, че тук никой за никого не отговаря, а отговаряме взаимно за всичко, каквото може да се случи.

Като изпод земята се появи пак писецът, край една могила, прави нещо около нея, гледа ни дълго, сякаш ни се смееше, и понеже стояхме неподвижно, той малко ни доближи. Ядосан, Данилович му гръмна, но звярът си развя опашката и избяга, произнасяйки някакви звуци, прилични на цвъртене. Виждате ли, каза Зоо, писецът се смее на Данилович, вика му: глупакът Данилович, ще ми хване опашката. Ами, не се съгласи Данилович, той вика: глупак Зоо, иска да носи отговорност в тундрата. После те разговаряха малко на своя евенски език и пак млъкнаха. Писецът си показа отново муцуната, този път отдалече — изглежда, че не беше доволен, гдето сме го прогонили, и че толкова голям шум вдигнахме край леговището му. Данилович се разходи край езерото, попита Петро има ли си цигари, Петро каза, че има; а кибрит има ли? Петро каза, че има и кибрит, и Данилович го посъветва да изпусне една цигара.

Петро се възползува от съвета му и почна да дими във всъдехода.

Данилович напсува писеца, напсува гагарките, дето се бяха закачили в средата на езерото, и на края попита какво да правим. Какво можехме да направим ние, четирима човеци на сушата? Всъдеходът ни лежеше в средата на езерото като мъртва гагарка. Вали сняг, никъде жива душа не се вижда, никакъв шум отникъде не се чува. Лицата на евенките застинаха, добиха такъв израз, че по този израз нищо не можех да разбера. За първи път срещях толкова нечетливи лица. Срещал съм всякакви лица, най-невероятни, по-невероятни от всякаква книга, но замисленото лице на евенк срещях за първи път. В него нищо не трепваше и в очите нищо не трепваше, бръчките стояха вкаменени.

Геня разказа как аз съм останал на сала в езеро Чопо в тайгата, а евенките казаха: със сал е лесно, всъдеходът не е сал, за да гребе Петро с ръце и да стигне брега. Сетих се тогава за една приказка — за неволята, дето синовете отишли в гората, счупила им се колата и те викали: Невольо! Невольо! — а като не дошла Неволята, седнали и си поправили колата. Може би и ние трябва да повикаме Неволята.

Невольо! Невольо!!!... Никаква ти Неволя отникъде, ами само писецът пак щръкна нахално и Данилович ходи да го гони и го гони много далече. Но това, че Данилович гонеше и ругаеше писеца, никак не ни помогна и ние се смълчахме, сякаш не стояхме на брега на езерото, а като че бяхме паднали ненадейно в дъното на безизходицата.

Петро ни посъветва да прием чая, огънят загасваше и чайт щеше да изстине. Но можехме ли ние да прием чай на сушата, а Петро да седи във водата и да ни гледа оттам как сърбаме чая? Не се тревожете за мене, успокой ни Петро. Всички запаси от храната са тук, аз ще ям суха храна, а вие пийте там чая. Това беше добре и ние почнахме да прием чай и спирт на брега, а другата ни половина — Петро — ядеше студено месо, кашкавал, риба и хляб в средата на езерото. За първи път виждах подобен обед — затъналият във водата да се нахрани царски, а ние, от сушата, да сърбаме само голия чай. Добре, че спиртът бе останал на сушата, та няколко глътки събудиха отново духа ни.

В тундрата няма ни сервизни служби, ни телефони, ни „Бърза помощ“, няма изоставени колиби, дето ще можете да се подслоните, няма гора, за да можете да насечете дърва и да си напалите огън. Пресмятаме, че Тикси е зад нас на сто и четиридесет, сто и петдесет километра. Да чакаме да минат ловци или еленовъди, за да ни помогнат, е безнадеждно — Данилович казва, че всичко сега се пренася на юг, за да може в големите студове да навлезе в лесотундрата, където еленовите стада намират завет и пастирите имат достатъчно дърва за огрев. В тундрата няма дори пещера, та да може човек поне в пещерни условия да си направи някакъв бивак.

В тундрата има само сняг, безшумен, мек, който се сипе върху нас, и едно безнадеждно езеро, дето машината ни мълчи. Петро няколко пъти се опита да я разговори, но тя все повтаряше своите въртеливи движения и отказа да тръгне към сушата. Вятърът се усили и изгаси оскъдното ни огнище — нямахме вече и бърбенето на огъня. Ако имахме въже, можехме да опитаме с него да теглим всъдехода от брега, макар че нямаше големи надежди да го изтеглим с въже, но въже липсваше. Макар и да си подхвърляхме по някоя безсмислена дума, бяхме се доста окумили, когато Петро внезапно извика: движи се! Той се изправи в машината с ръце на кръста и върху лицето му се появи пак славянската детска усмивка. Как тъй се движи? — попита Зоо. Сам се движи, каза Петро, вятърът го движи.

Лекото вълнение по езерото, което бе докарало избитите гагарки до леговището на писеца, сега движеше съвсем бавно тежката машина, като я насочваше към познатото леговище. Петро извади пръта и почна с него да подпомага всъдехода. Ние всички се оживихме. Минахме от другата страна, за да сме по-близо до него, говорехме си колко е хитър писецът, като точно тук си е направил скривалище, а машината все повече и повече приближаваше брега. Петро я въртеше тъй, че здравата верига да бъде откъм сушата и само с нея да изтегли всъдехода на брега, докато другата верига остане да виси свободно във водата. Ама, разбира се, викахме ние, то е съвсем проста история, ей

сега ще стане всичко, има си хас да останем в това езеро. Когато една работа тръгне, на човек му се струва, че няма нищо по-лесно от нея, и дори се учудва, че се е тревожил по-рано за работата. Петро ни нахвърля прътите с железни куки на края и ние закачихме с тях всъдехода, почвахме да го издърпваме към нас и дори да си подвикваме шеговито: Ей ухнем! Той запали мотора, машината се поде ребром и стъпи на брега, като се завъртя, сякаш за да се огледа.

Едната верига бе блокирала, имаше изкривен съединителен лост. Трябваше да я свалим и сменим лоста. Петро почна да си подсвирква и се залови за работа, а ние с каквото можехме, му помагахме, но като че най-много му помагахме с приказки и с погледи. Данилович разпали огъня, стопли чая, донесе ни по чаша спирт и всички вкупом взехме да вдигаме тежката верига, за да я съединим. Петро тури нов лост, качи се във всъдехода, направи няколко маневри с него и влезе пак в езерото, за да го преплува. Той мина по прекия път до огъня, ние избиколихме езерото и стигнахме огъня, когато Петро вече си наливаше чай.

Обядвахме под нетърпеливия караул на писеца, той ту се появяваше, ту изчезваше в тундрата, като че отиваше някъде да разузнае и се връщаше да ни успокои, че наоколо няма нищо. А може би с това искаше да ни подсказе в коя посока да вървим и да освободим неговото леговище.

Освободихме го и продължихме на юг. Подир час снегът спря да вали и далечните снежни върхове се показаха пак. Слънцето построи отново небесната си юрта, този път тя беше наклонена, защото небесното светило бе паднало ниско. Една северна яребица ни спря по пътя, но, изглежда, че не бе тъй любопитна към хората, защото притичваше и търсеше прикрития. Петро и Данилович отидоха да я гонят и се загубиха от погледите ни, като стреляха непрекъснато. Най-после се зададоха отново без яребицата. Казаха и двамата, че яребицата била в краката им, те я застреляли, но тя тъй се укрила на една педя място, че не можали да я намерят. Възможно е, каза усмихнат Зоо — той не вярваше, че са убили яребицата. Знам, че не вярваш, каза му Данилович и извади убитата яребица изпод кожуха си. Той се смя много на наивността на Зоо и Зоо малко нещо се обиди, та дълго време по пътя не го поглеждаше и седеше мрачно до Петро. От дясната ни страна се показаха светли извивки вода.

Беше реката Кунга̀. Кунга̀ на езика на евенките значи дете. Тук за първи път видях рога на северен елен върху снега. Те бяха почти двуметрови и стояха като храст върху голата тундра. Преди още да доближим Кунга̀, видяхме още няколко такива рога и Зоо ни каза, че това е било стан на пастири. Той нареди да се спре машината и отиде да донесе един чифт рога. Стари са, каза евенкът, отпреди четири или пет години. Евенките не вземат рогата на животните и при продължително пътуване пътешественикът ще види как цялата тундра е осеяна с тия рога, единствените белези, по които може да се съди, че са минавали хора.

По-нататък няколко пъти пресякохме реката Кунга̀, без да се отделяме от нея. Зоо смяташе, че като вървим по реката, ще стигнем някъде до пастири, защото елените обичали много вода и пастирите строят лагерите си край големите реки. На едно място Зоо извика: Човек! Петро спря всъдехода. Зоо се изправи и почна да се взира вдясно. Той гръмна с пушката си и пак почна да гледа натам, дето бе видял човека. Двама човека, каза евенкът. Човек и елен.

Човек и елен! Ние не ги виждахме. Ние не ги виждахме, колкото и да се напругахме, и макар че тръгнахме към невидимия човек, казахме на Зоо, че нищо не се вижда. Може би са попаднали в падина, каза нашият водач. Ще ги видим.

Въпреки че дълго време пътувахме все в тази посока, никакъв човек и никакъв елен не се виждаха. Най-после върху пустинната ивица се показва човек, качен върху елен; той водеше със себе си още един елен. Те израснаха като че от земята, вероятно се изкачваха насреща ни по някакъв склон. Бяха толкова близко, че можеше да се различи дори тоягата на човека.

Беше първият човек и първите елени, които срещаме в тундрата. Той скочи от животното леко, като си помогна с тоягата. Беше ловец. Ездачите на елени винаги се подпират с тояга. Ако животното затъне случайно в тресавище, ездачът посредством тоягата ще успее да отскочи назад, а еленът, чийто товар е олекнал, вече се измъква от тресавището. Тая тояга спасява в подобни случаи двама. Втория елен ловецът водеше със себе си вместо суха храна.

Той бил излязъл за десет дни от своя лагер, за да приготвя капани за писци, и сега се връщал.

Къде е лагерът им? Лагерът не бил далече оттук. Те са само двама ловци в него, от два месеца живеят в тоя лагер и приготвят капани за писците. Писецът вече сменя кожата си и след един месец ще започне ловът. Ловецът ни се похвали, че той имал щастие десет дни, имал добър лов и затова връща втория елен. Трябвало да заколи по пътя втория елен, но никъде не го настигнал глад и сега животното носеше част от багажа му. Зоо го попита дали е срещал някъде пастири в района, дето е залагал капаните си, но евенкът ни каза, че не е срещал, той залагал капаните в по-високите области, а елените сега вървят в ниското край Кунгà. Ако ние минем през лагера, може би другият ловец да знае нещо.

Техният лагер бе на левия бряг на Кунгà, на големия завой. Зоо знаеше големия завой на Кунга и ние тръгнахме с всъдехода, а ловецът остана със своите животни след нас. Скоро го изгубихме от погледа си, защото машината ни вървеше далеч по-бързо от елена.

Кунгà завиваше под прав ъгъл и ако досега вървеше все на юг, тръгваше право на запад, чак до самия хоризонт. Този именно завой ловецът наричаше големия завой. Но на големия завой нямаше никакъв лагер, само тази равна и побеляла тундра, разделена надве от черната река. Ние вече щяхме да подминем завоя, когато изведнъж пред нас се показа лагерът.

Лагерът бе построен в една падина с диаметър от около четиридесет-петдесет метра, един вдлъбнат и защитен от ветровете полог. В средата на тая долина се издигаше малка кожена юрта. Пред юртата гореше огън и няколко кучета лежах на снега. Зад кучетата се виждаха няколко леки шейни, някои от тях бяха с товара си. Понататък петнайсетина налягали елена се надигаха, за да ни посрещнат. Те бяха все сури елени, но иззад юртата се показва още един елен, съвършено бял, приказан в своята белота. Той понесе царствено рогата си и се присъедини към стадото, за да ни наблюдава оттам. Кучетата се раздвижиха и щом спряхме и слязохме на земята, дойдоха с размахани опашки, помиришаха непознатата ни миризма и пак се върнаха при юртата, дето припламваше огънят. Край огъня имаше разхвърляни кожи на непознати животни, една шейна, която човекът вероятно е поправял, защото кожените й ремъци стояха развързани и се белееше дялкано дърво. Брадвата стоеше нагоре с острието си, ловецът вероятно я е захвърлил.

Петро веднага се излегна край огъня и кучетата се поотместиха, за да се разположи по-удобно.

Не се виждаше човек никъде. Данилович гръмна с пушката си и извика нещо на своя евенкски език. От реката се обади човек. Отидохме на брега на реката, тук защитената падина свършваше отведнъж, подяждана от водата, и на дъното на стръмния бряг видяхме малка лодка. Ловецът беше в лодката и гребеше срещу течението. Неговата лодка бе толкова тясна, че той едва се побираше с нея. Две къси гребла удължаваха ръцете му. Ловецът гребеше много изкусно и много изкусно тласкаше лодката си срещу течението, сякаш тя бе част от неговото тяло, ще речеш, че се чувствува там като риба във вода. На дъното на лодката лежеше убита гъска. Зоо каза, че евенките са много добри гребци и си служат великолепно с лодка по Кунга, но ако лодката се обърне, то те веднага потъват, защото нито един евенк не умее да плува. Водната баня в тундрата не е позната.

Ловецът стигна до брега и Геня отиде да му помогне да изтеглят лодката. Геня винаги се втурваше на помощ независимо от това, каква работа трябва да се свърши, и любопитството му беше безкрайно. Той веднъж кара дори автомобил, не се обърнахме само по някакво чудо и по-късно се чудеше защо, като натиснал спирачката, скоростта се увеличавала и защо движенията на кормилото били обратни, та вместо наляво, сме отишли надясно и трябваше да подскачаме в една нива, вместо да вървим по пътя. Ловецът вдигна лодката и я изнесе до лагера си, а Геня пренесе греблата. Зоо обясни какви сме и що сме, каза, че сме видели другаря на ловеца и че той идва след нас. Попита го дали е виждал пастири и ловецът каза, че стадото на Чиряев, три хиляди глави добитък, е минало оттук преди една седмица и че когато дойде другарят му, той ще тръгне с нас, за да стигнем до Чиряев.

Той оскуба дивата гъска и започна да я пече на огъня. От другата страна на реката се появи писец, обиколи една издатина и застана на нея. Постоя, постоя и си отиде. Показа се пак на друга издатина, постоя и на нея и отново продължи по пътя си. Той тичаше много чевръсто, но почти при всяка по-голяма могила се спираше, стоеше изправен и оглеждаше околността. Ловецът продължи да пече гъската, Петро лежеше по гръб, Геня и Данилович отидоха да бият гагарки в Кунга, като взаимно се поздравяваха за добри изстрели от брега на реката. Ловецът печеше гъската и по едно време почна да тананика. Какво тананика? — попитах Зоо.

Съчинява си песен, ми каза Зоо. Евенките са големи съчинители на песни. Каква песен? Ами за гъската. А каква точно е песента?... Ето каква беше песента: Гъско, дете хвърчеше и ме гледаше с едно око, аз също те гледах с едно око, нищо, че дялках с брадвата. Гмурни се, като хвърчиш, лодката ми е здрава и ще те измъкне от пазвата на детето (Кунга), за да те изпека на огъня. Зачерви се хубаво, без да си състаряваш кожата, а аз ще бдя над хубавия ти мирис. Май че е време да те махна от огъня... Той наистина я махна от огъня, тя беше готова. Попитах Зоо дали ловецът може да съчини друга песен. Може, разбира се, само да видим за какво. Ами, да кажем, за тундрата. Зоо каза на ловеца, че искаме да чуем една песен за тундрата. Ето я песента: Майко, аз израснах в твоя бял скут, тук се събудих и тук заспивам, след като тичах толкова време с кучетата, без да замръзна, и изстискавах мляко от твърдите вимета на елените. Това беше цялата песен. Туй

била песен, съчинена от бащата на ловеца. Баща му съчинявал много хубави песни, най-хубавите песни съчинявал за нартите, имал хубави кучета, хубави нарти и кучетата малко странно тичали, та затуй и песните на баща му били малко странни. Самият ловец не можел да съчинява чак такива странни песни, защото малко карал нарти, повече яздел елени и каквото му подсказел еленът, това съчинявал.

Жителят на тундрата съчинява прости песни и всеки жител умее да съчинява. Според ловеца, Чиряев например може да съчини песен за копитото или за рога на елена. Жителят на тундрата взема ритъма от походката на елена и нарежда своята песен. Походката на елена е предпазлива и гъвкава, за да не потъне в тресавището — той едновременно върви и опипва с копитата си земята. И песента на евенка е предпазлива и гъвкава, стиховете се хлъзгат меко по мъхестата земя, станала бяла от снеговете. Песента е спътник на човека, тя е по стъпките му, той я чува с острия си слух и превежда гласно думите ѝ, за да не бъде сам. Жителят на тундрата е ловец от детството си, откърмено от песните на бащите, после заедно с бащите по белите арктически пустини. Ловецът е сам в самотата на тундрата, заобиколен от своето оръжие, впрегнатите елени, нартите и кучетата. В цялата пустош е само той, разпръснал клопките си за дивеча — и дивечът, разпръснат между клопките му.

Ловецът ни предложи своята гъска, зачервена от огъня, а аз попитах дали може да съчини една песен за онзи писец, дето стърчи от другата страна на реката и наблюдава как Геня и Данилович стрелят глупавите гагарки. Той гледа мене, каза ловецът, той не гледа тях. Ела, звяр, в моя капан, дървото съм донесъл чак от тайгата, хубаво и тежко дърво, изгладено, за да не разваля кожата ти, ела, за теб в капана съм сложил сушена риба, уловена още от лятото. Твоята кожа няма да се развали от хубавата риба и от гладкото дърво, писецо, тя сияе като северно сияние и ще я пратя да сияе върху шията на едно южно момиче — ловецът се обърна към южното момиче: — Южно момиче, ти сияеш на брега до моя капан, усмихваш се и чакаш северно сияние за шията си. Аз ще ти пратя северното сияние, а ти ми прати вратовръзка... Краят на песента малко ме изненада. Ловецът обясни, че на юг има един град Москва. Техен евенк бил ходил преди години в тоя град, ходил по делегация, и там дал на едно момиче кожа от писец, а момичето му дало червена вратовръзка. Евенкът и досега пази

вратовръзката в юртата си, тая вратовръзка се връзва на шията. Тундрата е пълна с писци, тя гъмжи от писци, но няма нито една вратовръзка, ако не се смята московската. Ловците изпращат кожи в Москва, а Москва праща стоки — тютюн, захар, брашно, ще прати и вратовръзки.

После ловецът ни заведе да видим един от капаните му. Сега едва разбрах защо елените стояха почитателно и смирено — те бяха спънати, за да не избягат, ако ги нападнат нощем вълци и се изплашат. Половината от елените бяха еднороги. Защо са еднороги? Защото това са впрегатни елени. Ако не се отреже по един рог, то рогата се заплитат и елените не могат да теглят шейната. Вътрешните рога се отрязват. Останалите животни бяха двуроги, те са елените за храна. Ловците ги колят, за да разнообразяват дивечовото месо, и до края на ловния сезон в лагера им ще останат само впрегатните елени. Белият елен също ли ще отиде за храна? Не, белият елен ще остане, защото ловецът бил свързан с него отдавна. Белият елен е неговият талисман. Аз казах на ловеца, че също имам талисман, даден от децата ми, за да ме пази от всякакви беди, но моят талисман е малък, мога да го скрия навсякъде. Да водиш цял елен със себе си като талисман е малко трудно. Може би талисманите в тундрата имат друга стойност. Един талисман е колкото един живот, ми каза ловецът.

Той вече ни бе извел от другата страна на лагера, дето върху една издатина се виждаше дървено съоръжение, прилично на черешов топ. Беше капан за писци. Това е една клопка, основата е издълбана като улей, над улея е надвесена смъртоносната греда, за която пъ ловецът. В капана се поставя сушена риба, писецът много обича риба, както и кучетата (северните кучета не ядат месо, само риба и ловците карат за тях огромни провизии). Писецът обича много рибата, но няма как да я подуши от голямо разстояние, затуй ловците изправят едно дърво, за да може писецът да забележи капана отдалече. Очите стигат винаги подалече от обонянието на звяра. Северните ловци използват един навик на писеца и с това го привличат към капаните си. Писецът пикае само там, където има нещо издигнато, могилка или някоя туфа, или парче камък. Понякога звярът може да извърви километри, та дори да му се спуска мехурът, но не си върши оная работа, преди да намери нещо, което стърчи. Капаните са разположени така, че писецът винаги да ги вижда по време на скитането си. Щом му се прииска да си върши

работата, той открива изправените дървета и отива при тях. Там вече писецът подушва сушената риба и влиза в капана, за да се храни. Щом докосне рибата, нишките от еленови сухожилия се откачат и тежката греда го похлупва в улея. Ловците обикалят капаните си, събират вкочанените писци и ги отнасят в лагера, където ги размразяват и дерат кожата им. Тази работа продължава до началото на полярната нощ.

В началото на полярната нощ ловците товарят кожата на шейните, впрягат елените и кучетата и тръгват на юг, към лесотундрата, за да дочакат там идването на следващия ловен сезон. Ловецът откачи капана и дървото изгърмя тежко в улея. На място ли ги убива? — попита Геня. На място, каза ловецът. Ако в капана влезе човек, и човек може да убие. Геня изучи всички тънкости на капана и каза, че много хитро бил измислен и че няма да е лошо да пренесем един такъв капан на Арбат в Москва, но нямаше как да мъкнем капана със себе си. Дори рога нямаше как да мъкнем и съжалявахме, като ги гледахме разхвърляни по тундрата. Една двойка рога не може да влезе във вратите на самолета, па и може би еленовите рога много по-добре стоят тук, пръснати по снега, вместо да висят безсмислено на стената в някоя къща.

Пред нас изникна стадо диви кокошки, пет или шест броя, с мъхести крака. Те вървяха ситно, във верига, поспряха се пред капана и аз се учудих защо ловецът не ги стреля. Той единствен бе излязъл до капана с пушка, нашето оръжие бе във всъдехода или до огъня. Ловецът обаче не свали пушката си, каза, че имал достатъчно месо, сега не му трябва птици. Когато му се прииска, той ще убие дива кокошка и ще я изпече в огнището. Дивите кокошки са тук, подръка са му, и той си взема от тундрата само когато има нужда, никога не прахосва и не разточителствува. Човекът обикновено има страст да избива всичко, което се движи около него, за да прояви по този начин властта си над животинския свят. В тундрата това е непознато и ако сравним този ловец с ловците в тайгата, те нямат нищо общо помежду си. Ловците на тайгата правят поголовна сеч, а този ловец търсеше само писеца и пътъом си набавяше по малко храна от тундрата, без да бъде алчен. Забелязал съм наши селяни, когато отиват в лозето си, как оглеждат гроздето и си откъсват само по една чепка, колкото да опитат, без да са се нахранили. Помня веднъж как вълк бе нападнал стадо овце и бе издушил всичките животни, като отнесе със себе си само едно

шиле. Човекът донейде прилича на този вълк, ние поне донейде приличахме на него, защото гърмяхме подир всичко, което се опитваше да се движи около нас или да хвърчи около нас.

Казах на ловеца и за гроздето, и за вълка („Има ли вълци в България? — попита ловецът... — Щом и там ги има, значи, тая гад е много лоша. Ние мислим, че само в тундрата ги има.“), и за нашето желание да изтребим всичко, а той каза, че то не може да се изтреби. В другия свят хората живеят човек до човек, та и помежду си даже се изтребват, а в тундрата може да избиваш денонощно хиляда години, и пак не можеш да избиеш тундрата. Човек лесно се убеждава. Когато бил малък, баща му го взел на лов и го пуснал подир едно стадо диви кокошки. Момчето ги гонело, искало да хване дива кокошка с голи ръце, а баща му вървял подир него с кучетата и го насърчавал. По едно време той извикал и му посочил друго ято диви кокошки и момчето се спуснало да ги гони. Така дълго време старият ловец пращал детето си ту към едно, ту към друго стадо диви кокошки, на края застрелял една и я дал на момчето. Като опекли кокошката, момчето яло и не можало да я изяде цялата. Баща му казал тогава, че ловецът трябва да ловува само това, което може да изяде, защото все едно той нито може да избие всички кокошки, нито може да ги изяде. Тук се избива в повече само това, което може да се продаде — писецът, — и ако някога падне, и някой тарбаган. Но тарбагани се намират трудно. Чиряев, като минал с елените си оттука, му показал един убит тарбаган, одрал го и го дал на жена си да почисти мазнината от кожата с тесто. Чиряев е не само голям ловец, той е и голям бригадир и всяка година превежда стадото си чак до Ледовития океан и знае много добре къде се крие тарбаганът. А тарбаганът се крие, както никое друго животно, и във водата, и на сушата и се гмурка не по-лошо от патица в езерата.

Връщахме се към лагера и видях там отново белия елен. Бе излязъл от падината, за да ни срещне. Ловецът приглади с ръка брадата му и еленът тръгна подир него. Да си имам и аз един такъв талисман, казах си, та като се върна с него в България, да го водя със себе си. Най-напред всички ще си умрат от завист, като ме гледат как яздя тоя бял елен по улиците на града, а после ще кажат, че само се фукам, и от злоба ще наредят милицията да натуря улични знаци, с които да забрани минаването с елени, каквито знаци вече има за конете, защото главните улици в моя столичен град са забранени за това благородно

животно. Пияни свине съм виждал по главната улица на София, но между тях не може да мине един благороден кон и конски тропот вече не се разнася по паважа. Конският тропот остана само в историческите романи. Попитах Геня защо на Червения площад в Москва не караулят вече конници с будьоновки, ами пешаци и той не можа да ми обясни. Всеки случай Червеният площад губеше много от отсъствието на конниците.

Край огъня ловецът разказа историята с талисмана. Те били на лов, имали голям лагер — четирима човека. Една нощ вълци нападнали елените им, половината от животните избягали и пропаднали в тундрата. Ловците, колкото и добри ловци да са, не могат да прекарат дълго без еленово месо, основна храна на евенка. Ловецът бил най-млад, взел белия елен със себе си, една пушка, дълго ласо и с тоягата тръгнал да търси избягалите елени. Другите ловци останали при капаните. Той търсил избягалите елени три летни денонощия. Разбрал, че са изминали три летни денонощия, защото успял да си разкаже целия евенкски епос, а този епос от началото до края трае тъкмо три летни денонощия. Времето било снежно, но тихо, никаква виелица не го срещнала по пътя и той можал да намери отлъчените елени. На връщане ловецът дочул някакъв шум край себе си и се огледал да разбере откъде идва този шум, но не видял нищо. Времето си било все така тихо, безветрено, само като че станало малко по-светло. Елените се разбързали и белият елен няколко пъти разлюлял главата си, както правел, когато предусещал нещо тревожно. Другите елени още повече се разбързали и взели преднина, та ловецът изостанал от тях.

И тогава в тундрата, в това тихо и безветрено време, го застигнал пълзящият студ. Този пълзящ студ сякаш се спуска по въздуха някъде от много високо, чак от самото небе може би; някои казват, че в началото се чува съвсем лек шум, за да извести за идването му, а после става съвсем тихо, защото тундрата се смълчава. Понякога само за половин час температурата може да спадне до четиридесет или петдесет градуса под нулата и човек дори да не усети, че е станал толкова студено, само получава леко главозамайване и му се спи. Ловецът наистина позадрямал върху гърба на елена, но продължавал да стиска тоягата и около ръката си бил намотал кожения ремък, та ако случайно заспи, да не може да падне. По едно време усетил, че пада,

но в нещо меко, като че пада в съня си, право върху меката заешка кожа. Но кожата не го стоплила, затуй се помъчил да се обърне и както бил сънен, видял, че стои на колене сам в бялата тундра и до него стои еленът, почти до лицето му, и диша в лицето му, като че се е надвесил над ведро с вряла вода, и от парата му станало топло, и ловецът пак легнал върху заешката кожа.

Но едва легнал и едва се стоплил, усетил, че някой го тегли с ремък и като отворил очи, видял, че пред кожената колиба стои един елен и се мъчи да го измъкне с ремъка от юртата. Няма да ме измъкнеш, казал ловецът и си запънал краката в стените на юртата, защото в юртата му било хубаво и той виждал как огънят изнася душата си през отвора на покрива и чувал как скимтят навън замръзналите кучета, а елените бият земята с копита. Диви кокошки влезли в юртата, заплели мъхестите си крака в заешката кожа и останали да лежат при него и да писукат. Хубаво, казал си ловецът, че не излязох в тоя студ навън, щях да замръзна, виж как елените бият с копитата — и той потънал в съня. Само по едно време му се мярнали неговите деца, те всичките били с бели коси и с бели бради (това, че имат бради, го учудило). Те стоели на колене, надвесени над него, и пушели лулите си, като разговаряли тихо, че е заспал много дълбоко...

Това прекарал той с белия елен веднъж, когато глупави вълци нападнали глупавите елени, та трябвало да се трепе из снежната пустош и едва не си загинал.

Неговата история доразказа другарят му. Другият ловец, когото видяхме в тундрата, пристигна, за да изслуша края на разказа. Ето какво ни разказа той по-нататък.

Щом видели, че елените пристигат, а го няма другаря им, те взели една кучешка нарта и заминали в посоката, откъдето се били върнали елените. Заминали двама, третият останал в лагера. Постарият от тях казал, че идва пълзящ студ и другарят им може да заспи, ако този студ го настигне. Евенките не употребяват понятието бяла смърт, а казват: да заспи. Тундрата иска да те приспи и те дебне непрекъснато, за да те приспи, но човекът е по-хитър от тундрата и не заспива, защото знае, че няма да се събуди. Младият ловец не знаел това, за първи път му се случвало. Двамата вървели доста дълго време все по дирите на елените и видели в далечината глутница вълци върху един хълм, но елен никъде не видели, само на едно място, недалече от

хищниците, зърнали два еленови рога. Но еленови рога в тундрата много, от различни години, затуй те никъде не се отбивали, макар и да виждали и други рога. Едни рога по едно време се раздвижили, поклатили се и пак застанали неподвижно. Ловците препуснали с кучетата и забелязали с приближаването, че в снега лежи белият елен и до него, заспал дълбоко, почти недишащ, техният другар. Еленът бил легнал тъй близко до ловеца, че го топлел с хълбока си и дишал в лицето му. Може би той дишал в лицето му, защото ловецът бил намотал ремъка съвсем късо на ръката си и животното не е можело да се отдалечи. Те разтрили своя другар, върнали го към живота или поточно събудили го, преди да заспи толкова дълбоко, че да не му се иска никога да се събужда, защото мъртвите спят най-много и заспиват с много грозна прозявка, та живите трябва да им скрият озъбената прозявка, преди ония да си отидат от тях, да се наредят пред шаманския бог и бог да седне да се грижи за съня им. Шаманският бог, според еленовъдите, бди само над спящите, будният човек бди сам над себе си. Той затова е и бог.

Оттогава този бял елен е талисман на ловеца.

Но той много остаря, каза ловецът. Да го заколим, месото му е жиливо. От кожата му не ще станат мокасини, защото цялата е на дупки. Той има под кожата си червей, червясал е целият и кожата му е на решето. Ловецът отиде и доведе елена и ни показа издатините под кожата на животното. Целият му гръб беше покрит с подпухналости, сякаш имаше циреи. Във всяка от тия подпухналости имаше по един червей, който се храни с еленово месо, затуй и месото няма да е хубаво за ядене. Да го впрягат — еленът трудно може да тегли натоварена шейна, затуй, като не може да върши никаква друга работа и като не става за нищо, решили да си го имат за талисман.

Това обяснение малко ме разочарова. Моят талисман е друг, казах и отидох да изкъпя кучето в Кунга, макар че докато го къпех, си помислих, че и от него нищо не става и за никаква работа не го бива, затова ми е талисман. Просто да ми напомня за нещо, както и белият елен се върти из лагера без всякакъв смисъл, само за да напомня за нещо.

Гризеше ни любопитство и с Геня искахме ловците да ни разкажат и някои други истории, интересни, съвсем северни, дето не могат да се видят например в Москва или в България. Зоо предаде

нашето желание и новодошлият ловец помисли, помисли и каза, че ще ни разкаже нещо, дето не може да се види другаде. Като се връщал към лагера — това било вчера, — той видял един писец, дето се държи много странно, намира някоя вдлъбнатинка и престоява известно време в нея. Звярът няколко пъти кръстосал пътя на човека и все се въвирал пред очите му, на края евенкът решил да го издебне и да открие какво прави. Той го издебнал до един поток, пак в някаква вдлъбнатина, на двайсетина крачки. Какво било учудването на ловеца, когато разбрал, че звярът пикае. Тоя писец не търсел нещо да стърчи в тундрата, та да отиде при него и да си свърши работата, а търсел все вдлъбнати места. Той бил женски писец и не вдигал крак. Вдигането на крак е чисто мъжка работа и това, що стърчи из тундрата и вдига крак, е все мъжки писец... Това другаде не може да се види освен в тундрата.

Евенките толкова много се смяха, че им потекоха сълзи и покрай тях и ние се вдетинихме и почнахме да се смеем, макар и малко да бяхме разочаровани, както ни разочарова и белият талисман на ловеца, дето не става за никаква работа.

С Геня побъбрахме върху житие-битието на ловците и ги попитахме за самотата — не им ли тежи самотата, но този въпрос остана неразбран, евенките само повдигнаха рамене и ни отговориха с мълчание, както с мълчание би ни отвърнала рибата, ако я попитаме не ѝ ли е много водата в океана или в реката Кунга. По този повод Данилович каза, че един евенк бил доведен от тундрата направо от стадото, без да е живял в някакво селище, и останал да работи известно време в Тикси. Той бил женен, дали му квартира и евенкът много добре работел, но не пускал никого в къщата си и все повтарял, че трябва да се върне в тундрата. Веднъж отишли в квартирата му, него го нямало, отворило детето му и като влезли вътре, видели, че в средата на стаята била построена кожена юрта и през отвора на юртата влизала електрическата крушка, та да свети право отгоре. Вътре в юртата били постлани кожи, това било нещо като спалня на евенка. Извън спалнята били печката, масата, гардеробът, чешмата, както си е във всяка стая, и евенкът ползувал всички тия удобства, но нощем цялото семейство спяло в юртата. Какъв е този евенк? — попитах. Бил комсомолски секретар на един от районите.

Ловците никак не се учудиха, че един истински евенк е отказал да спи в стая, а е предпочел юртата. Ако се отиде към селищата в лесотундрата, ни казаха ловците, ще се види как там стари евенки си строят юрти пред държавните къщи и спят в тях. Особено през лятото, когато никакво отопление не ти е нужно; и през цялото лято никой не влиза в къщата си. Евенкът без юрта е като елена без вода.

Вечеряхме по светло с ловците и евенкът, който заварихме в лагера, ни предложи да ни стане водач, докато намерим стадото на бригадира Чиряев. Той познавал пътя по-добре от Зоо и Зоо се съгласи да отстъпи водачеството. Петро изкара машината от падината, ние гръмнахме с пушките си и оставихме това заветно място, без да се сбогуваме, защото по-късно пак щяхме да се върнем в лагера, тази божия звезда, закрепена в арктическата пустош, която не изгасваше, тъй както и звездите, закрепени в небето, не изгасват.

Мислех си по пътя — какво ли е необходимо на човека, за да се задържи на тоя свят, за да не се търкулне като просено зърно и да пропадне в безкрая. Водещият заседнал живот се стреми да пусне корени, в това е надеждата му, да се задържи и да не пропадне. Номадите се стремят да се движат непрекъснато, като забиват временно станове си върху площ от една педя, колкото да могат да напалят огън, и след това изоставят студените си огнища. Те се задържат върху земята, като непрекъснато се търкалят по нея с меките си еленови ботуши, без тя да изпитва болка от настъпването им. Стручков се задържа в своето ледово разузнаване, като лети над ледените грамади в океана и топли ръцете си в своята димяща лула. Петро е сигурен, когато е в машината си, на земята той е дори потромав от нея. Молдованецът Политаев навсякъде е сигурен, та даже ако земята потъне в небесните бездни, виждам го как той ще остане да седи в пространството или да събира из вселената сухи съчки за огъня си и ще върти своите шашлици на жаравата, без да му мигне окото, че е пропаднала земята; все някой ден някак си ще се добере до друга звезда, толкова много молдовански картофи са му останали в чувала, че може и да му артисат, и като пристигне на новата звезда, ще види там ред гора, ред ливади, после пак гора, зад гората река — досущ като в Молдавия. Ломако държи живия корен на живата зелка: това е също тъй сигурно за него... Ние с Геня как да се задържим? Посредством осъзнатата мисъл, както често се шегувахме! Но това е все едно да се

задържаш като онази там птица, коршуна, която виси във въздуха, без да трепка с крилата си. Геня изгърмя с пушката, коршунът трепна и падна. Ловецът го погледна и се усмихна, сякаш го винеше за напразно похабения патрон... А може би човек трябва да си измисли две точки в пространството — едната, към която да отива, и другата, към която да се връща — и по тоя начин, като снове напред и назад, ще успее някак си да се задържи.

Мислите ми посивяваха, свиваха се, стесняваха кръга. Тундрата също посивяваше и се струпваше по-близо до нас, предусещайки настъпването на здрача. От дясната ни страна навяваше сняг и беше студено. От лявата ни страна се нижеха нерадостно изсечени брегове — ту ги изкачвахме, ту слизахме по тях, за да повървим по коритото на Кунга, после я изоставяхме в търсенето на по-преки пътища? Реката наистина вървеше като дете, сякаш дете беше проправило пътя ѝ към океана, и това дете се е спирало пред всичко, което е събудило любопитството му, а детското любопитство е безкрайно. После, за да виждаме по-добре, бяха запалени фаровете и от време на време Петро включваше въртящия се фар, за да оглежда със светлината му околността. Ловецът ни увери, че светлината ще ни изведе точно където трябва. И тъй — светлината напред, ние подир нея — се затътрахме по-нататък.

Снежната пустош няма ехо.

Колкото пъти спирахме, за да стреляме в нощта, гърмежите ни веднага се разсипваха без никакъв отзвук. В степите гърмежите се връщат отново при нас, там те се отразяват в плътните облаци, надвесени над степта; в тундрата един изстрел или човешки вик веднага се стопяват, сякаш ги попива пълзящата мъгла. Тази мъгла обаче има едно преимущество, тя е добър проводник на звуковете, своеобразен усилвател, и ако ви повикат от много далече, ще ви се струва, че ви викат от един хвърлей място. Питам евенките кога се чува по-добре: те ми казват — когато има повече влага в мъглата. При по-суха мъгла звукът не може да отиде много далече. Вероятно това е някакво наелектризиране, което подпомага звуковете. Ловецът твърдеше, че при много гъста и плътна мъгла, ако извикате, викът ви ще пътува много далече, може да стигне чак до хребетите, да ги обиколи и да ви срещне отново някъде, но много по-късно, когато вече сте забравили, че сте викали. Така понякога може и да се заблудите, ако повярвате, че някой ви вика, и напразно ще се лутате да го търсите. В такива случаи е най-добре да се върви мълчаливо из тундрата и да се изпраща само по някой и друг гърмеж срещу воя на вълците. При гъста мъгла евенкът има чувство, че вълците вървят по петите му и стягат обръча си от всички страни. То е, защото мъглата не позволява на никакъв звук да отлети към небето и всичко се стрелка, пълзи или се носи по повърхността на самата земя. Нещо подобно съм наблюдавал и у нас. На няколко километра от моето село минава влак. При слънчево време влакът не се чува. При силна мъгла, когато вече не можете да видите къщата на съседа, минаващият на няколко километра влак тъй силно се чува, че долавяте даже тракането на колелетата по железопътната линия. Същото е и с кучетата от овчарските колиби, разположени по съседните баири, и с кучетата на съседните села — техният лай се чува много добре. Разтревожени от чисто свои, кучешки тревоги, кучетата водят извънредно интересен диалог и понякога посредством тоя лай човек дори може да определи характера

на селата. Лаят на гаганишките кучета е мрачен и достига до моето село, сякаш се е родил в тъмни подземия. Гаганица е село на философи, златотърсачи, самоубийци, село, оградено от каменоломни и бели димящи варници, притиснато под голата мишница на един хълм, наречен Кръстове. В това село преобладават черните кучета и от него най-често излизат побеснелите кучета. Когато гаганишките животни вият за побеснялото куче, кучетата на съседните села млъкват. Кучетата на Бистрилица, дето се е родила майка ми, са повечето сури, рунтави вълкодави с железни нашийници. Лаят им е гърлен, немногословен, те малко изтежко и по чорбаджийски съобщават това, което тревожи селото. Майка ми много се гордееше с лая на своето село. Нашите кучета бяха смесица, един чисто кучешки панаир, дето преобладаваха гаврошите. Независимо от това, какво ще се случи, те вдигаха еднакво голям шум. Не зная дали кучетата на съседните села можеха да се ориентират по лая на нашите панаирджии, но нашите във всички случаи се ориентираха по лая на съседните села. Като прибавим към тях лая на Живовци, който винаги ми е напомнял Баскервилското куче и страхливия лай на Горна Камена Рикса (тия кучета лаят тъй, че по гласовете им веднага можете да разберете колко силно треперят и едва ли не ще им се пръснат сърцата от страх), та като си представим целия този кучешки диалог в една бяла и плътна мъгла, можем да сметнем колко много звуци при слънчево време се разнасят из пространството, без да стигнат до ухото ни. Може би Конан Дойл е наблюдавал същото явление, за да се реши да пуска Баскервилското куче през блатата и тресавищата, когато земята дими и мъглата усилва и приближава звуковете. Тук няма никакъв мистицизъм, просто една игра на природата, която винаги се повтаря, понякога тъжна, понякога весела. По-стари хора са ми разправяли, че в мъгливи нощи чували как край селото преминавали самодивски сватби, чували те подвикванията на самодивите и самодивската духовна музика. Вярвам, че са чували, но това са били сватбари от съседни села и невидимият свят на една сватба оттатък баира, дето окото не може да проникне, прониква чрез звука. Но тук, в тундрата, няма до какво да проникнем. Когато спирахме и изстрелвахме по някой патрон и се разтърквахме около всъдехода, нищо не ни отговаряше. Тундрата млъчеше, обгърната от млечен мрак. За да тече времето по-бързо, започнах да мисля за моите села и за

моите кучета, опитах се да чуя тракация влак и да зърна някъде димящите варници.

Светлините продължаваха да ни водят и ние пъплехме по белия гръб на тая земя, подобно бръмбар, ту забързан, ту спрял се в колебание, за да опипа с дългите си мустаци по-нататъшния път. Тъй и ние ту бързахме, ту спирахме и светлините опипваха наоколо, търсейки посоката. На едно място до брега на реката ловецът слезе да разгледа няколко чифта еленови рога, потърси около тях някакви следи, или пък белези, само нему известни, и насочи машината надясно. Преминахме Кунга, излязохме на другия бряг и оставихме реката зад себе си. По-нататък ние вече не спирахме, Зоо каза: сега, сега! Беше вече много късно, едва се държахме в трещящата машина.

Наближаваше полунощ, мракът почна да се сгъстява. Пътувахме по много равно място без прорези и падини, съвсем леко изгърбено. Фаровете изтръгнаха от нощта ниска гора, безлистна, гората се раздвижи, повдигна се и увисна във въздуха. Това бяха елени. Първите отстъпиха и ни погледнаха със сънените си очи. Зад тях засипаното със сняг стадо стана от студените си легла, раздвои се и ни направи шпалир, за да мине по него машината. В дъното се виждаше тъмна купа — жилището на пастирите. Отникъде никаква светлина не прозираше, еленовъдите спяха. Няколко кучета тичаха към нас, за да задоволят любопитството си, видяха ни и ни поведоха обратно към юртата.

В юртата светна квадратен отвор и там се показва човек. Нашите светлини изгаснаха, машината млъкна, евенките от всъдехода наскочаха и почнаха да се тупат взаимно с евенка от юртата. Този евенк бе бригадирът Чиряев, възрастен мъж с много дълбоко изрязани бръчки, лицето изглеждаше непроницаемо, неподвижно, сякаш вкаменено веднъж завинаги. Това бе първото впечатление, по-късно лицето се раздвижи и разтопи своята вкамененост. Като разбра какви сме и що сме, Чиряев застана тържествено и съчини една песен с приветствени думи и с тая песен ни покани да влезем в тордохата (евенките наричат юртата тордоха). Едно дете надникна от отвора, както мишле наднича от дупката, и се скри.

Влязохме в тордохата през един отвор, повдигнат на капак, колкото да се вмъкне човек вътре. Вътре имаше още четирима мъже, насядали на постелите, една жена, жената на Чиряев, и едно

момиченце на пет години на име Шура. Дванадесет човека можехме да разрушим коженото жилище, ако стояхме прави, затуй насядахме край стените, само жената шеташе права и разпалваше огъня. Детето се бе свило зад една купчина кожи, малко изплашено от чуждото присъствие.

Тордохата беше широка, но ниска. Ако човек е по-висок, би могъл дори да надникне през връхния отвор. От горе до долу тя бе цялата обкичена с дивечови кожи, почистени от мазнината и окачени вътре да съхнат. Парафинова свещ и огънят бяха единствената светлина. Димът и искрите на огъня отиваха право в широкия отвор и се смесваха горе с падащия сняг. До вратата, отделено с платно, бе леглото от кожа на Чиряевото семейство. В краката на семейството имаше сандъци с провизии и канчета, до тях бе кожата, върху която спи Шура. Нататък кръгът продължаваше с прострените кожи на другите пастири. Всяко легло се състоеше от няколко еленови кожи, върху еленовите кожи бяха съшити заешки. Постилката и завивката са от заешки кожи, защото тази кожа е мека и човек може да се увие хубаво в нея и да се топли. Върху завивката се хвърлят още някоя и друга еленова кожа за тежест. Пастирите спят полусъблечени. Ние спяхме, тъй както сме навлечени с дрехите, с ушанките, и тъй се отрупвахме с кожи, че едва дишахме.

Тържествено разпоредителен, Чиряев прати навън хора за дърва, за месо, за кожи. Той изпя още една приветствена песен, в която ни убеди, че тордохата е широка и че в нея има топлина за всички ни. Тордохата наистина бе много топла, макар че снегът я затрупваше и се мъчеше да надникне и да влезе отгоре през дупката. Огънят топеше падащия сняг и не позволяваше на студения въздух да се спусне в жилището. Човекът, дето излезе за месо, се върна и докато режеше едрите късове, за да ги туря в димящото ведро, ни съчини една песен горе-долу със следното съдържание: Аз отидох да донеса еленово месо и сега го режа на големи късове, за да се нахранят гостите. Ето че цялото месо е вече във ведрото...

Шура излезе иззад своето прикритие (ако това изобщо беше прикритие) и в очите ѝ сега се четеше повече любопитство, отколкото страх. Тя развиваше донесените от нас бонбони, като ги трупаше на купчина върху леглото си, а пъстрите книжки нареждаше една до друга и понеже нейното легло не стигна за книжките, се прехвърли върху

съседното. Един час по-късно Шура вече подскачаше свободно пред краката ни и си разреши да поседи на непознати колене. Шура е сираче, осиновено от Чиряеви. През пролетта пастирите тръгнаха от своето селище Хараулах — много стада и много пастири: Хараулах има двадесет и седем хиляди глави добитък. Чиряеви взели самотното дете със себе си, стигнали до брега на океана и сега се спускаха по обратния път на юг. Те ни предложиха да тръгнем с тях, след три седмици ще бъдем в селището, а от селището вече много лесно ще се промъкнем на юг през тайгата, там има много богати ловни области, има големи параходи, които ще ни пренасят извънредно бързо от едно място на друго. Казваме на пастирите, че е много хубаво да пътуваме така, но ще ни трябва цяла година, защото ние ще трябва да минем през Байкалските и Алтайските степи и да стигнем чак до планините Алтай, дето има южни елени марали, тибетски якове, и е възможно да срещнем и прочутия снежен човек. Евенките поклатиха глави и казаха, че няма да срещнем човека. Днес съжалявам, че не послушахме пастирите да тръгнем с тях и да пътуваме цяла година на юг, чак до монголската граница, ами трябваше да се пренасяме из въздуха и по тоя начин останаха непрочетени много страници от голямата северна книга.

Снежен човек няма, каза Чиряев, има само скитащи хора. Той ходи шестдесет години по тая земя и е срещал само скитащи хора. Геня каза, че снежният човек също скита по снеговете. Е, тогава той е също скитащ човек, му каза Чиряев, и ни покани да прием чай с еленово мляко. Чае пихме от панички, подслаждахме го с една-две лъжици еленово мляко. Еленовото мляко е гъсто и много сладко. Евенките ни разказаха, че това мляко се дава на децата, разрежено с вода, то е много силно мляко и ако човек изяде повече от него, може да умре, затуй се разрежда с вода. Освен еленово мляко евенките дават на децата да смучат еленовите рога. През лятото, когато има слънце и рогата на елена растат, животното натрупва в тия рога витамини. Те са нещо като резервоар, еленът напълва резервоара си и през зимата се подхранва от рогата. Затуй рогата на северните елени са големи — в тях той си носи летните запаси (както камилите, да кажем, пренасят вода през пустините в своите природни резервоари). Пастирите секат рогата на елените и дават на децата да смучат сок от тях. Така децата се предпазват от рахит и от скорбут.

Както тундрата носи върху гърба си живия свят, тъй еленът носи върху гърба си човека. За евенките еленът е всичко. Той е неговата храна — пастирите ядат изключително еленово месо, дивечът много рядко е гост на трапезата им, — той е неговото впрегатно животно и тегли нартите — направени от еленова кожа — през тундрата, като премества жилището му; той е неговият кон, с който пастирът върви подир стадата или ходи на лов; той му дава своето силно мляко, дете може да убие човек, той дава на евенка кожените мокасини, шапката, той го облича, той е неговото легло и неговата завивка, той е самото му жилище, издигнато върху снежната пустош. Еленът дава ремъците за кучешките впрягове, от еленова кожа е ласото, с което се хваща еленът, и най-после от еленови сухожилия са вървите, с които се шият мокасините.

Това животно ще ви нахрани сега, макар и да е късно, защото евенкът не ще ви позволи да си легнете, преди да изядете един килограм варено месо и да пиете канче бульон за възстановяване на силите. Питам колко месо дневно изядда един пастир. Полагат се три килограма. Евенките почти не ядат хляб. Чиряевата жена изпече две съвсем миниатюрни питки без всякакъв квас, но и тези питки не бяха изядени. Ние всички ядохме само димящото месо на млад елен. С Геня много се затруднихме, защото ножът бе единственото оръжие за хранене. Евенките улавяха варения къс и започваха с много бързи движения на ножа отдолу нагоре да го режат на тънки ивици. Те работеха непрекъснато и докато ние се оглеждахме откъде и как да почнем, няколко ребра вече бяха оголени. Чаках всеки миг нечий отрязан нос да се търкулне към огъня, но подобно нещо не се случи. Като се помъчихме да подражаваме на пастирите, с Геня се отказахме и си припомнихме как се е хранил първият човек — с ръце и със зъби.

Да не пропусна едно свещенодействие: Чиряев с тържествена песен започна да смесва спирта с вода, вдигаше стъклата срещу огъня, оглеждаше ги, доливаше пак, пак ги гледаше срещу огъня, като всичко това се описваше в неговата песен. Той ни благослови, че с идването си ще припомним на евенките вкуса на спирта, невкусван толкова отдавна. Мъжете отпиваха със свенлива радост питието и вкаменените им лица и бръчките им омекваха постепенно и те тъй се разнежиха, че ми напомниха цвете, отворило свенливо чашката си пред някой блед лъч в полумрака на своето съществуване.

Те се опиваха тихо, облегнати на кожената стена на тордохата, и Чиряев наливаше пак и при всяко наливане поглеждаше дупката на върха на коженото жилище, за да го зърнат оттам очите на шаманския бог. След спирта Чиряев ни разказва, че най-големият грях е човек да се затвори някъде или да се скрие някъде. Човекът трябва да живее открито, както открито живее цялата твар в тундрата. И дори когато трябва да се защити от студовете, ще остави открит тавана на тордохата си, за да може, като минава по пътя, шаманският бог да надникне в жилището и да поседи горе на дупката, загледан в хората. Понякога на човек може да му хрумне да направи нещо лошо, дето би се срамувал от него. Когато човек ще извърши някаква срамотия или нещо ужасно, той ще се помъчи да се скрие — в дупката, в пещера, на тъмно, без никой да го види, сам шаманският бог да не може да го открие. И понеже тая работа хората я вършат най-много в къщите, то за да се предпазят от грехове, остават тавана открит за божиите очи и божиите очи винаги могат да погледнат как живееш в своята тордохата.

Ние не знаем кога шаманският бог ще прелети над тордохата и кога неговите очи ни наблюдават. Всеки случай той най-много седи горе през нощта, за да бди над спящите. Нощем над спящите бди бог, а пред вратата на спящите бдят кучетата. Нощем всички са равни в съня си, както звездите са равни на небосвода — само полярната звезда е единствена в своята неподвижност и стои на върха на звездния свят, винаги будна, същински звезден бог.

Чиряев засилваше тържествеността на песните си след всяка изпита чаша спирт, после отстъпи, за да могат другите да покажат изкуството си, и мнозина от тях пяха за полярната звезда, за рога на елена, а един изпя песен за мокасините си, дето му топлят краката. Те пееха поединично, хоровите песни са непознати за евенките и всеки сам си съчиняваше песента — прости песни с прости думи, почти като разговор. Един от пастирите няколко пъти излиза навън, за да нагледа елените и да види не ще ли се проясни небето и няма ли да се покаже полярната звезда над нас. Елените спяха, звездата я нямаше. Евенките заизваждаха кожи, да ни ги подаряват, и Чиряев, като възпя тарбагана, извади неговата кожа и ми я даде за спомен: нека моята жена си направи шапка, най-хубавите шапки са тарбагановите, защото тарбаганът е едно от най-хубавите животни, коремът му е като старото злато, носът му е черен, украсен с черни мустаци, и гърбът му напомня

стадо елени, пръснато на паша из тундрата... Тази кожа пазя и до днес, тя е събрала в себе си всички цветове на тундрата. Докато децата ми бяха по-малки, се плашеха от тарбагана, но мисля, че сега вече тарбаганът трябва да се бои от тях, защото почна да става нещо като домашно животно, което всички мачкат и си вземат от него косми за талисмани.

Звездата, звездата! — извика евенкът, дете беше навън, и ние всички излязохме да видим полярната звезда.

Тя беше над нас. С Геня стояхме пред тордохата, вдигнали глави нагоре, сякаш за първи път виждахме звезда. Малко странно изглеждаше, че не я виждаме там, където сме свикнали да я виждаме винаги, и Малката мечка стоеше, привързана почти в средата на небето. Евенките пък гледаха нас, малко странни сме им се сторили вероятно, че тъй дълго зяпаме полярната звезда, и ни казаха, че трябва да бъдем тук, когато се появи Северното сияние — като голяма луна то залива цялото небе, осветлява цялата тундра и се вижда как светлината му се движи по снега и шуми, шуми. Наистина ли шуми? — попитах, като си спомних думите на Шамшуурин в Чурапчанската тайга. Разсипва се и шуми, казаха евенките. Шуми, защото голямата луна ходи по снега, а всичко, което ходи по снега, вдига шум; и самият сняг шуми. Питам ги дали е истина, че евенките били семе, посято от Северното сияние. Те не знаят дали е истина, може би това е било отдавна, във времена, които никой не помни. Евенките са монголоиден тип, но силно мургави — представете си смесица между жълтата и черната раса, направете от тая смесица дребен човек със скъсени крака, и ще получите един приблизителен евенк. Може пък наистина да са посетили от Северното сияние в много далечни времена и като са падали на краката си в тундрата, краката им от високия скок са станали по-къси. На евените например краката са по-дълги. (В съседство с евенките живеят евените, до евените — ненците.) Сега евенка го посяват в тордохата.

Пастирите почнаха да мятат кожените си ласа върху гората от еленови рога. Хванатият елен се втурваше сред стадото, като търсеше сред другите животни прикритие, а пастирът стискаше здраво ласото и се хлъзгаше по корем по снега. С Геня също опитахме да хващаме елени с ласо, защото Геня обичаше да опитва всичко, и беше много хубаво за зашеметените от спирта и от умората глави да ни блъска

снегът и да се носим по заснежената тундра. После измъкнахме Шура от тордохата, турихме я на една кучешка нарта и почнахме да обикаляме коженото жилище, като се мъчехме да я обърнем. Шура много се смя, че хора трябва да теглят нартата, след като наоколо клечат толкова кучета и има толкова много елени за впрягане. Не успяхме да я обърнем, затуй вдигнахме нартата във въздуха, но Шура пак си остана там, сякаш беше пришита за кожата. Евенките приклякваха от смях и се тупаха с длани по еленовите ботуши.

Петро вече не можеше да гледа от умора, изнесе кожи от юртата и каза, че ще отиде да спи във всъдехода, ще легне до мотора, моторът тъй бил загрял, че ще го топли чак до сутринта. Другите ни спътници също един по един се набутаха в тордохата, а ние с Геня и Чиряев обиколихме цялото еленово стадо, животните се надигаха лениво и щом отминавахме, пак лягаха в снега. Край нас вървяха кучетата и от време на време попоглеждаха Чиряев в очите, но Чиряев нищо не им казваше; те вероятно чакаха някакви заповеди. Когато се върнахме към смълчаната тордохата, видяхме отново Петро — той се измъкваше с кожата си от всъдехода, моторът на машината бил изстинал и зъбите му почнали да тракат от студ върху студеното желязо.

Вмъкнахме се тихо в тордохата. Свещта бе духната, само слабата жаравана на огъня осветляваше спящи хора, ръце, подложени за възглаве. Зоо спеше по гръб, протегнал едната си ръка към огъня да я топли и я беше забравил протегната; Данилович бе свит, забил главата си в кожената стена. Другите евенки спяха все в едно и също положение — в дъга, както в дъга е самото жилище. Шура спеше при майка си. Геня щеше да спи при Данилович, а ние с Чиряев се разположихме на леглото на Шура, Чиряев ме набута от външната страна, до стената, той легна от вътрешната страна, до огъня. Зоо спеше, нямаше кой да ни превежда, та само се гледахме в очите и се усмихвахме, после си кимнахме за лека нощ и Чиряев веднага заспа.

Завих се презглава и чувах отвъд тънката стена как скимтят или се прозяват кучетата, чувах ударите на еленови рога, докоснати в просъница. Магнах заешките кожи от лицето си, понадигнах се на лакътя си, за да огледам пак тордохата. Жаравата все повече посивяваше и жилището почна да става по-тъмно, само долу се виждаха разхвърляни хора сред кожата, тук и там се подаваше крак, тук и там ръка, някъде част от лице или част от нечий тил. Ловецът,

дето ни доведе, правеше понякога движение с ръка, сякаш отпъждаше нещо от лицето си.

Мисля си — ето че в една от нощите на моя живот аз лежа в тордохà под самата полярна звезда. Заешките и еленовите кожи ме топят, до себе си чувствавам непознатия гръб на Чиряев, през отвора — гдето човек трябва да гледа звездите и слънцето — сега вали сняг. Снегът загаси постепенно огъня, спящото, разхвърляно под кожата човечество избледня и аз видях горе шаманския бог; той седеше в дупката и люлееше краката си, загледан разсеяно в спящите. Буден ли си? — попита ме той.

Буден съм! — казах му. Един буден е достатъчен, каза ми той, тогава аз ще вървя. Той каза това и се плъзна по полегатите стени на жилището. Кучетата го изпратиха с прозявка. Навън се чува удари от еленови копита, вероятно животните почваха да стават от краткия си сън и да разравят с копита снега, за да търсят под него ръждивия мъх. Мислех си за самотния ловец, дето остана в малкото кожено жилище в онзи вдлъбнат полог при завоя на Кунгà. Вероятно шаманският бог вече седи на върха на тордохата му и гледа ту него, ту спящите северни кокошки, прибрали нозете си в перушината, за да ги топят; ту примъкващия се към спящите кокошки писец. Бог не ще ги събуди, бог никога не се намесва в работата на природата, бог само наблюдава. Да спори или да се съревновава с природата е работа единствено на човека.

Нашата тордохà, догарящият огън, разхвърляните тела на спящите, будуващите кучета и елените навън са също тъй малък спор и съревнование с природата. Снежната пустош се стреми да спре всякакво движение и да скове всичко в студ. Тя успява да скове дори голямата река Кунгà, дори океанът замира под ледовете, а ето че човекът пъпле по нея, пали огъня си върху снега и сънува откъслеци от своя живот, увит в топлите кожи. Ръката на Чиряев търси насън смъкнатата заешка кожа и се мъчи с нея да ме завие презглава, той и насън носи със себе си грижата за непознатия човек, дошъл в неговата тордохà. Кучетата навън скимтят и се мъчат да стоплят снега под себе си, но снегът е неподатлив. Замръзващият сняг излъчва топлина; топящият се сняг отделя студа от себе си, затова кучетата се местят край жилището, като с гърба си се облягат на кожата, а с корема си лежат върху изпускащия топлина сняг. Но щом снегът почне да се топи

под животните и става по-студено, те се преместват отново, скимтейки от недоволство.

Скимтенето се отдалечава. В този миг не ми трябва нищо друго освен един приятелски, топъл гръб. Разбира се, друго беше в Чурапчанската тайга, там огънят стигаше до небето, можеш да се изпечеш целият на него; той бе толкова силен огън, че ако го хвърлехме в езерото, щеше да го изпари в същия миг и пак нямаше да изгасне. Тук в тордохата огънят е оскъден, дървата са малко, те се карат от много далече и са стигнали с шейните чак до океана и се връщат пак, за да дават топлина из пътя. Спомням си ботушите на якутеца, дете ги намерих сутринта вместо възглавница под главата си, после видях кръстосани еленови рога, върху които се покачи енергично един червен петел и започна да кукурига... Ами че това беше нашият петел! Когато бях малък, той ме гонеше и ме биеше из двора, а като пораснах, аз почнах да го гоня и да го бия из двора, за да му го върна. Сега опърничавият петел стоеше в тордохата и кукуригаше.

На сутринта, разбира се, нямаше никакъв петел. Имаше кръгъл отвор към небето — през него небето сипеше вътре сняг, — имаше увиснали кожи, разпънати с пръчици, имаше голямо бяло огнище, студено и снежно, и половината от хората бяха засипани със сняг, заедно с моя Чиряев. Тогава разбрах защо той не ме остави до огъня, ами ме натика до кожената стена, дете отвън кучетата търсеха малко топлина от човешкото жилище и също тъй се притискаха. Един по един хората наставаха. Нямаше го само Петро. Той влезе, за да ни каже, че като го навалял снегът и станало студено, се върнал пак в студения всъдеход, там поне сняг нямало. Чиряевата жена почна да мете бялото студено огнище, а аз казах на Шура, че съм чул как е дошъл един червен петел от моята земя и е кавал кукуригу, за да може да се съмне в тундрата. Защото, ако тази птица не каже кукуригу, изобщо няма да съмне. Ни Шура, ни евенките повярваха, че в нашата земя има птица, дете събужда сутрин хората, и че хората могат чак толкова много да се доверяват на птицата! Няма такава птица, казаха евенките!

Има такава птица!... България ще ми прости, че я пренасям заедно с един червен петел толкова много на север; изтърсих петела в снега, той почна да пляска с пламтящите си крила и да кукурига. Там, дето стоеше петелът, снегът се топеше от огнената му червенина, земята се стопли, набъбна, стана зелена и евенките се помъчиха да надникнат в тоя зелен остров с невярващите си очи. Не облякох България със слава, нито можех да я впрегна и да прелетя със звън и свистене с нея през тундрата, ами сам се впрегнах в нея и каквото можех, теглех подире си.

Сигурно е много лошо да се живее в свят без елени и тундра, ме питат евенките. Вероятно ние живеем много тежко в нашия свят? За да не ме упрекне някой патриотичен читател, ще си позволя да изложа тук част от онова, което нарисувах в снега пред тордохата, върху малкия зелен остров, дето петелът кукуригаше гордо. Щом петелът си свърши работата и прати кокошките в полозите да снесат яйцата си, турих една виместа крава и до кравата човек с ведро; човекът тъй дълго дои кравата и толкова много мляко надои, че очите на евенките се разшириха от учудване. Те хванаха един елен, Чиряев държеше рогата му, а един от неговите хора почна да търси под корема, намери каквото му трябваше и с много големи усилия надои мляко — с туй мляко можеше да се напълни един турски филджан. Еленът има дребно виме, мъхесто, почти скрито, за да се защитава от студовете. Ако той се пресели върху нашите топли ливади, ще се задуши от тяхната дъхавост. Ако евенките се преселят върху нашите зелени ливади, ще онемеят пред тяхната пищност, пред гледката на пламтящите жита, пред вида на прасковите и ябълките, розови като бузи. Но какво е розова буза?

Розова буза ли? Евенките са мургави, лицата им са прегорени от студовете, нарязани дълбоко, дори подобие на бузите не ще откриете върху лицата им, камо ли пък при това и розови. Залових се да обяснявам какво са бузите. Има хора с много големи бузи, като го гледаш, ще речеш, че тоя човек само това му е работата, да гледа

бузите си; има други хора, дето поддържат върху лицата си млади бузи, свежи, цялото им здраве и самочувствие е изписано върху тях, ще се пръснат от здраве и самочувствие. Има притежатели на свенливи бузи, на уморени бузи, има бледобузи хора, а у някого изобщо не ще откриеш никаква буза, просто едно равно лице, без всякакви изпъкналости. Най-хубави са бузите у децата — изпънати, набъбнали, покрити с лек мъх, та когато ги освети слънчев лъч, започват да искрят. Те са като плодовете на нашата земя. Тогава ми хрумна, че ако смесим кръвта на елена с еленовото мляко, ще получиме розовия цвят... Смесихме и получихме. Съжалявах много, че не си запазих от ябълките, които носех от България, бях ги раздал из тайгата. Една южна ябълка щеше да стои много добре в тордохата на евенките.

Но да продължа нататък. Човекът издои кравата и аз пратих на зелената ливада една жаба. Геня ми помогна да квакаме за най-голямо удоволствие на Шура, после турих до жабата един щъркел и щъркелът хвана това крякащо скандално животно, за да го отнесе на комина на къщата. Така постепенно строях България, турих лозя по баирите, тук и там пръснах кошери и бели кости, останали от историята ни, костите на деди и прадеди; Чиряевата жена изтри сълзите си, може би тя най-добре разбираше защо майките ни седат понякога привечер на праговете, загледани към горите. Червени къщи и покриви, пътища, нажежени от слънце, че като стъпите бос, краката ви парят и в далечината въздухът трепти, стопен, от зноя, и се стича по топлата земя, за да не слънчасат скакалците се гмуркат из въздуха да се разхладят и задъханите пчели едва пренасят събрания мед. Но възможно ли е да е толкова топло? Разбира се, казвам на евенките, тъй топло е, че ако човек се съблече, пак трябва да търси сянката на някое дърво. Те обаче не вярват. Тогава аз им показах една снимка на децата ми. Те стояха голички на брега на морето и гледаха намръщено. Чиряев и Шура най-много се смяха на тая снимка. Чиряев ме помоли да им я оставя за спомен в тордохата и я окачи между дивечовите кожи. Децата гледаха отгоре намръщено, залети със слънце; бяха като малък отвор към един непознат и далечен свят. (Виждам ги и сега как зъзнат голички там, в кожената тордоха, и будуват над спящите пастири и гледат как Шура им се усмихва насън.) По-нататък един запъхтян влак премина, за да ни хвърли дим в очите, и непознати пътници ни помахаха с ръце от прозорците. После заличих зеления остров,

посипах го със сняг и направихме един снежен човек пред тордохата. На Север снежният човек не е познат, кой би седнал да прави снежен човек сред големите снегове, дето затрупват цели жилища.

А на лов вашите ходят ли? — ме пита ловецът. Нашият човек също ходи на лов. Той взема пушката и едно куче и отива да убие заека. Кучето гледа да насочи заека към човека, заекът гледа да бяга подалече от човека и цял ден се надхитрят в гората. Човекът стои на някой кръстопът, докато измръзне хубаво и повика най-после кучето от гората. Кучето го приближава гузно, не смее даже да го погледне в очите, защото измръзналият човек го ругае, както му дойде, с най-груби думи, та чак докато се прибере в селището си. Виновното куче мълчи из целия път, зъб не смее да обели, защото разгневеният човек може и да го ритне в слабините. Нашият ловец рядко донася лов, затова пък много разказва за разлика от северния ловец, който непрекъснато мъкне лов, но нищо никому не разказва.

Горе-долу това успях да пренеса от България пред тордохата и много се затруднявах, защото почти всяка втора дума трябваше да бъде разяснявана на евенките. Мисля си, че нашият свят остана неразбран за тях или най-малкото им се стори свят, който не е добър за живеене, защото всичко в него е непознато и защото няма най-главното — елени и тундра. А вижте колко хубаво нещо е тундрата и колко хубаво нещо са елените!

Елените се бяха пръснали далече, далече на запад. Стадото се свиваше или разпускаше бавно, накъсваше се, събираше се отново и пощеше през снега ситния мъх. Чиряев повика кучетата, те се струпаха до краката му и той им говори нещо на своя език и им посочи с ръка стадото. Кучетата веднага се втурнаха с квичене край стадото и стигнаха чак до другия му край. Там те вдигнаха много голям шум, скачаха наляво и надясно, хвърляха се върху елените и животните отначало неохотно, а след туй вече с лек тръс тръгнаха към тордохата. Кучетата все тичаха и квичаха и възвръщаха стадото, после го обиколиха отвсякъде, кръжеха непрекъснато около него и направиха жива ограда. Тия кучета бяха нещо като момчета за поръчки и вместо пастирите да си трошат краката и да възвръщат стадото, пращаха кучетата си. Посредством тях пастирите също тъй могат да задържат скупчени елените, да ги издоят, или пък да ги излавят, за да започне клането им. Те почнаха да ги доят и Зоо се намеси, за да хвърля ласото.

Зоо беше най-якият от евенките. Хванатият елен се опитваше да го повлече подире си, но Зоо забиваше крака в земята и не помръдваше. Еленът също забиваше крака в земята и беше невъзможно да го отместите. Тогава Зоо тръгваше по ремъка към животното и улавяше здраво рогата му. Един от пастирите притичваше с канчето и клякаше, за да го дои.

Около петдесет-шестдесет елена се бяха отдалечили много, пастирите пратиха част от кучетата да ги върнат, но елените не послушаха кучетата и си останаха на мястото. Кучетата се върнаха и със скимтене се оплакаха, че елените не искат да се приберат. Данилович и един пастир впрегнаха една шейна и последвани от кучетата, заминаха да приберат стадото.

Те едва бяха тръгнали, когато един елен пресече пътя им и галопирайки, продължи да бяга през тундрата. Пастирите завикаха подир него, кучетата се помъчиха да го настигнат, но той бързо увеличаваше разстоянието между себе си и преследвачите. Еленът бягаше към далечните хребети, те бяха огрети от слънцето и блестяха ослепително в далечината. При нас времето бе сиво, там малко светлина бе паднала и примамваше очите. Животното пропадна в падина, появи се пак като някаква точка и изчезна. Чиряев каза, че еленът няма да се върне. Може би е усетил присъствието на друго стадо? Няма други стада тук, каза Чиряев. Нашето стадо е последното, което отива към лесотундрата. Този елен избяга с главата си, нещо е станало с главата му.

Пастирите ни разказаха, че понякога от стадото се отделя някой елен, сякаш нещо в далечината го зове, и повече не се връща. Това са самотни елени, най-често те стават плячка на вълците. Евенките се мъчат да предугадят кога някое животно се кани да избяга от стадото и да се запилее само из снежната пустош. Ако забележат предварително, те колят животното, но не винаги успяват да открият кой се готви да стане беглец. Това не е умопомрачение, а може би някакъв вик, останал от времето, когато стадата са се разхождали без човека. Обикновено бягащите животни са едни от най-добрите елени в стадата, в повечето случаи едногодишните елени. Старите елени не бягат никога. Евенките имали случай, когато такъв елен увлича подире си по двеста или триста глави добитък. Тогава настъпват трудни денонощия за пастирите, те се пръскат из тундрата и започва гонитба на дивото. Още

по-лошо е, ако се появи виелица и ако е започнала полярната нощ. Чиряев би ни разказал за търсенето на безумни елени, но — нека влезем в тордохата да прием чай и да ядем димящо месо.

Огънят пламтеше в тордохата, Шура седеше в скута на майка си и ние отново насядахме върху кожите, за да чуем разказа на Чиряев за безумните елени. Чиряев работеше бързо с ножа, загледан в отвора на жилището си, дето се изцеждаше димът.

Те тогава също тъй седели, вечеряли в тордохата и огънят също тъй горял, когато чули навън пищенето на кучетата и удари на еленови рога. Сред стадото настъпила паника, било нападнато от вълци. Елените се бранели, защото северният елен има отлично оръжие, но вълците също тъй нападали стръвно, защото били гладни. Те успели да разпръснат стадото и отделили част от животните. В паниката еленът обезумява и страхът вече носи гибел за него, защото вълкът тогава е по петите му, а оръжието на елена е на челото му и хълбоците остават незащитени.

Навън във виелицата пастирите едва не били стъпкани от обезумелите елени. Понякога просветвала луна и се скривала, като прожектор, само колкото да подсили ужасната гледка. Евенките почнали да гърмят във въздуха, почнали да викат и да пращат кучетата в различни посоки и с това още повече объркали кучетата, та те само се въртели край тордохата и скимтели безпомощно. Тогава пастирите взели своите ласа, всеки хванал по два елена и с по два елена всеки тръгнал в различна посока да търси избягалите животни. Чиряев вървял много тогава, като пътьом се прехвърлял от единия елен на другия, все срещу виелицата. Снегът се движел по земята като река, не се задържал на едно място. Отначало евенкът чувал гърмежите на другите пастири и им отговарял с гърмежи — така те се ориентирали и поддържали някаква връзка помежду си. Но после той престанал да чува гърмежите и също тъй престанал да гърми.

Вървял дълго и по умората на елените разбрал, че трябва де се върне отново в лагера. Той се върнал назад, но виелицата пак го посрещнала в лицето. Обърнал се на другата страна, за да подложи гръб на вятъра, но вятърът отново хвърлил сняг в лицето му. Умореният Чиряев сметнал, че изобщо не се е обръщал, а само си е помислил да се връща назад, затова обърнал елените и тръгнал. Сега вече вятърът го биел в гърба, значи, той се връща в обратна посока.

Минало доста време, докато той съгледа някаква светлина във виелицата. Препуснал с елените и се чудел защо така неохотно животните вървят към светлината, която сигурно е лагерът им. Но тази светлина не била лагерът им, бил някакъв каменен стълб, с ледена шапка на върха. Тази ледена шапка просветвала и бляскала студено. Чиряев я отминал, като продължил да си мисли за лагера, и понякога само се спирал, за да гръмне във въздуха, но никакъв отзвук нямало от неговите изстрели. Чиряев не се безпокоел, само бил много изморен. Той знаел, че е вървял срещу виелицата и сега тя го бие все в гръб — значи, той се връща в същата посока и ще излезе на лагера.

Може би той е вярвал много в неговата близост, защото го видял още веднъж в тази нощ. Когато вярваме в нещо продължително, то става осезаемо за нас. Ако вие мислите настойчиво за някаква каруца, дори чувате трополенето на колелетата ѝ, или пък ако мислите настойчиво за локомотив, то вие ще дочуете неговата свирка. Тъй и Чиряев, като мислел напрегнато за лагера, го видял за втори път, само че сега лагерът висял във въздуха, на височината на неговите очи.

Чиряев се изплашил: той разбрал, че халюцинира. Северните халюцинации са едни от най-страшните. С Геня се намесваме в разказа, за да припомним историята с техника на един всъдеход, загубен край Тикси. Тази история ни разказа Флавиан Попов на път за полярната станция, той сам ръководел акцията за спасяването на техника, били пратени много всъдеходи и доброволци летци излетели със самолети, за да търсят из околността. Стручков от ледовото разузнаване ни бе казал тогава, че приземяването на тия самолети на доброволците представлявало страшна гледка за очите: те се приземявали на пистата ребром, изправили едното крило срещу вятъра и опирали земята само с едно колело. Но техникът не бил намерен. Той се върнал след шест денонощия сам и разказал, че се въртял все край Тикси, съвсем близко, но че се бил лутал из снега, защото се доверил на вятъра, надявал се, че посоката на вятъра е една и съща, все от север на юг. При северните виелици движението на вятъра е въртеливо, лъкатушно, внезапно, неустойчиво. Техникът на няколко пъти зървал Тикси, но все не успявал да стигне до него. После той видял Москва с високите ѝ здания и тогава едва разбрал, че халюцинира. Спасил го океанът. Човекът стигнал брега, тръгнал все край брега и брегът го извел в Тикси. Той видял складовете на електрическата централа,

попипал стените с ръце, стените били истински; видял къщата, дето ние спяхме, попипал стените и с ръце и стените били истински; и хората, които го срещнали, били познати и истински. Тъй се спасил тогава техникът. Флавиан Попов го прегърнал и костите на техника изпращели истински — значи, това бил той.

Чиряев разказваше, че видял лагера във въздуха, но като преминал още малко напред, лагерът пропаднал долу, под краката му, в някаква падина и той още повече повярвал, че вече се завръща, защото лагерът им наистина бил в падина, за да се защитава от вятъра, и до него се отивало по един склон. Склонът бил същият и пастирът се спуснал по него, но намерил в дъното само голям леден къс — някакво замръзнало езеро, изметено от снега, блестящо. Над него била северната звезда, далечна, студена и мигаща, тя прозирала едва-едва през виелицата. Но тук не можеш да се ориентираш по звездата, тя е точно над главата ти, тук светът няма посоки, а само човекът има своята посока. Аз си представях как тая северна Мона Лиза е гледала Чиряев и двата елена, забита горе високо в северните небеса, представях си и Чиряев, който напразно е търсел посоката сред виелицата, като се е опирал на изменчивия и непостоянен вятър. Но как тогава да запомниш пътя, изминат от тебе, и как тогава можеш да го възстановиш, като избикаляш преспите, внезапните прорези, като се катериш по хълмовете. Като вървиш, казва Чиряев, като вървиш, ще стигнеш!

Той тръгнал отново и вървял, без да слуша вятъра, а слушал вътрешния си глас. Вятърът обикалял отвсякъде, опитвал се да го спре, побутвал го отзад, удрял го отстрани, мъчел се да го обърка, студен, противен, някакво чудовище кой знае в какви тъмни утробы родено и пуснато на свобода в полярната нощ! Но Чиряев не слушал чудовището, а само вътрешния си глас и тоя глас го отвел при един бензинов бивак, строен в тундрата преди няколко години. Преди няколко години Русия разхвърляла из северните области бензинови запаси, та когато всъдеходите или хеликоптерите останат без гориво, да търсят тия биваци и да вземат храна за моторите си. Чиряев ударил един варел и варелът казал: бум-бум! Ударил друг варел и другият казал: бам-бам! Той обходил всички варели и голямата шейна, с която те били докарани, и всичко било истинско. Той познавал този бивак и по него се ориентирал за посоката. Чиряев бил отишел много далече от

лагера, всъщност през цялото време той само се бил отдалечавал. Едва тук разбрал колко е уморен и колко е гладен. Той нямал никаква храна в себе си, затова отсякъл рога на единия елен и се подкрепил със сока от този рог, а после потеглил пак на път. Вятърът се помъчил отново да го обърка, северната звезда прозирала понякога и го гледала с мистичното си око, тя била единствената свидетелка на лутаниците му.

Вятърът обаче не успял да го заблуди втори път, защото Чиряев повече не му вярвал. То е също като променливия и неустойчив хаос на света, където се добирате до целта само ако изоставите хаоса и не се облягате на изменчивата му посока. В противен случай целта е само халюцинация, която човек разрушава с приближаването си. Когато тундрата обезумее, каза Чиряев, тя се сърди, ако някой върви право и иска да стигне някъде. Безумната тундра не обича никакво движение, иска само тя да се движи. Но Чиряев се движел из този безумен мозък и стигнал някакъв хълм, където отсякъл единия рог и на втория елен, подкрепил се с него и гърмял няколко пъти. Вместо изстрели той чул лай на кучета и скоро елените навели муцуните си, за да подушат топлите кучешки муцуни, и всички заедно се спуснали в лагера; макар че лагерът не бил там, а пак една лъжлива падина. Туй били кучета, преследвали вълците, пръснати из тундрата, и пресекли случайно пътя на Чиряев. Но с кучетата му било по-лесно, те много по-добре от човека се ориентирали и воден от тях, евенкът се завърнал в коженото си жилище, където другите вече размразявали избитите вълци, за да дерат кожата им.

Ето как човек може да се полута из снежната пустош, докато ние доим кравата, косим дъхавата трева, жумим на горещото слънце, или пък правим снежен човек пред червената тухлена тордохà, а петелът се разхожда важно около снежния човек и го гледа с кръглото си око, и пчелите спят зимния си сън. Ето как два еленови рога могат да ни спасят от глад, докато в нашия южен свят ние трупаме цели купища зимнина и се ослушваме зад баирите да видим откъде духа вятърът, та дори за тая цел сме натуряли ветропоказатели в големите градски тордохì. И най-последно, ето как тоя разказ на Чиряев ще подсети Петро за бензина и ние ще тръгнем да търсим бензиновия бивак и след половин ден ще се доберем до него и ще напълним всички резервоари на машината от тая пуста бензинова станция. Това бе най-странната бензинова станция, каквато съм виждал през живота си. Една огромна

шейна, теглена от два всъдехода, е преминала много път и е оставена в пустотията, за да може някога някой нуждаещ се да продължи по-нататък пътя си посредством нея. Хората от тундрата са горди с тия бензинови станции, доволни са просто от гледката им, за тях това е присъствието на цивилизацията. Самите руси са горди и сам Петро вярваше, че тук след години всичко ще бъде кръстосано и много лесно ще се преминава от единия до другия край на тундрата, както на времето с конски впрягове са преминавали из Южен Сибир пощенските коли и заточениците.

Чиряев потупва варелите, подритва тежките плазове на шейната, за него това е цяла Русия, застанала неподвижно и тежко върху северната земя. Яж и пий! — казва той на машината и машината яде и пи и ни понесе отново през тундрата, през снеговете ѝ през Кунга, за да настигне пастирите, които връщаха отлъченото си стадо, и подтичващите кучета... И най-после да стигне пак нашата тордоха!

Ние с Геня казахме вече: нашата тордоха. И като се отдалечавахме от нея и едва я забелязвахме в снега, пак казвахме нашата тордоха, и нашия Чиряев, и нашия ловец. Нашата Шура се премятеше в снега, дребна като северна бреза, една педя човече, и се мъчеше да ни помогне да видим на кой хълм точно живее онзи старец, дето южните деца го наричат дядо Мраз, и ми се струваше, че това дете почти повярва, че северните елени ще стигнат до нас, чак до България, впрегнати в шейната на дядо Мраз, за да донесат подаръци за децата и детинщини за възрастните... Шура се научи да казва кукуруигу и като подскачаше в снега, казваше кукуруигу на глупавите кучета, които я гледаха глупаво в очите.

Наоколо тундрата беше приветлива, жива, подвижна, постоянно изменяща се, ту хвърляше сняг, ту блясваше в слънце, също като човешко око — тъй жива и хубава. Време само за лов, каза ловецът. Време да стреляме гагарки, казахме ние.

Гагарки ли? — питат учудени ловецът и Чиряев. Гагарки, казваме ние, и някоя северна кокошка, ако можем да я открием къде се е сгушила или ни излезе късметът да попаднем на ято. Те почнаха да се смеят, че се стягаме за езерата, дето се гмуркат гагарките. Сериозните ловци не ги бият, не си струвало да се хабят патроните за тези дребни птици, пък и месото им ужасно много мирише на риба, то дори мирише повече на риба, отколкото самата риба. Но ние с Геня тъй

много бяхме навити, че и оръдие да имахме, щяхме да го теглим на ръце през тундрата, както на ръце са теглили оръдията Суворовите войници, и пак щяхме да гърмим и да докажем на тоя северен свят, че сме единствените му господари.

Но докато приготвявахме патроните и елените около жилището стояха обърнати към нас, сякаш за да ни покажат красотата и величието на своите рога, се появиха черни гъски. Те летяха ниско, полетът им бе плавен, сякаш съчиняваха някаква песен и я пренасяха с гъвкавата си верига на юг. Ловецът клекна между елените и стреля. Първата птица се блъсна в невидимата преграда на изстрела, другите веднага възвиха с викове: оу! оу! оу! — а кучетата се втурнаха с квичене подире им. Любопитен елен пристъпи към убитата птица, подуши я и се обърна, загледан към нас — защо тази небесна троха се отрони, за да остане между гърбиците на тундрата!... Ловецът взе гъската и я привърза на колана си.

Птицата лети сама към ловеца, казва ни той. Истинският ловец никога не гони птицата, той само я чака. Седнете пред тордохата и до довечера ще имате купища птици. Чиряев му даде един от своите елени, за да замине с него към лагера си. Той отказа да върви с нас, по пътя щял да преглежда капаните за писци. С елен по-леко пътувал, нашата гърмяща машина не му се харесваше особено, той се притесняваше в нея.

Попитах го кога ще пристигне в лагера си. Утре щял да бъде вече там. И в тъмнината сам ли ще пътува? Че какво значение има тъмнината! Мракът не може никога да влезе в човешките очи, за да се боим от него, еленът е млад и пъргав, а и тундрата е хубава, спокойна, тя е като въздишка. Той беше истински номад и ако останеше някъде повече от един ден, се боеше да не израснат корени на нозете му и да не може повече да се движи. Премествай се и се търкаляй — каза ни ловецът на сбогуване... По-късно ние го срещнахме още веднъж, той все така се преместваше и се търкаляше из тундрата, за да не пусне корени.

Все пак ние с Геня продължихме да се разпалваме, че по едно време словата ни почнаха да приличат на Стефенсонови локомотиви и отвсякъде се вдигаше пара от надуване. Всичко щеше да бъде много добре и щяхме да покажем властта си над тундрата, ако на Данилович не му бе хрумнало да ни припомни как си стояхме на мокрия сняг край

езерото и пиехме голия чай, а всъдеходът ни дремеше заедно с Петро във водата и как писецът няколко пъти идва да ни се смее, че ако Данилович не бе ходил да го гони с пушката си, кой знае какви оскърбителни думи щеше да произнесе по наш адрес. Надутите ни слова поспаднаха, но ние не се отказахме от намерението си, а се спуснахме към Кунга да бием гагарки. Чиряев остана. Няколко елена се бяха струпали край него и гледаха как разсича със сатър един елен върху снега и как Шура пренася насечените късове в тордохата.

Като препрочитам написаното дотук, виждам, че само съм се плъзнал по повърхността на тоя северен свят, че думите са криволичели, криволичели, пъхайки навсякъде муцуните си, помирисвали са всичко в слепотата на своя път, а Северът е останал далече от тях, чужд за сетивата им. Мигар това е Арктика! Мигар с тия криволици и стада от думи може да бъде поразено нечие въображение! Бели мечки плават върху ледени късове, загледани в сушата; сури елени вървят през тундрата, люлеейки царствените рога; мургави евенки, налякали пред тордохите, се ослушват с големите си уши и търсят в пространството познати само на тях звуци; на изток бродят чукчи, на запад ненци кръстосват древната си земя, а Югът лежи отделен от големите ледени планини, които стават ту златни, ту сребърни под светлината на слънцето. Тук, из тия пространства, облечен в еленови кожи, броди северният златен идол.

Някога царска Русия нахлула на Север, за да вземе идола на номадите. Един полк влязъл в следите му и когато опустошил селището, не намерил в него никакъв златен идол. Номадите казали, че може би той се е преоблякъл в еленови кожи и тъй се е промъкнал сред враговете си, макар че те не знаели за такъв идол. Полкът, дето повярвал в легендата и се бил за нея, заминал, като отнесъл със себе си само рани. По обратния път войниците преглеждали всеки срещнат номад да не би в него да се крие идолът. Може би той и сега броди някъде в тундрата, облечен в еленови кожи, може би той се плъзга някъде с леката си шейна и подвиква на кучетата или пече на огъня своята дива гъска и съчинява песен за бягството си. Мислите ми отново се пръснаха, отидоха, видяха, върнаха се запъхтени, но нищо не ми казаха. Не е ли ловецът, който води със себе си оня червив елен? Не е той идолът, той е ловец от Хараулах. Мислите подскачат услужливо наоколо ми, изтичват напред за да ми посочат гагарка, клякат в снега и ме гледат благоговейно — подмазват се. Марш — казвам им и те се прибраха вътре в мене, свиха се малко виновно; наоколо опустя. Пляк, пляк! — каза пушката на Геня и гагарката остана със забита човка във

водата. Ние се отдалечавахме все повече от тордохата и странно бе, че Чиряев, дето разсичаше елена, наедряваше; едрееше и малкото чиряевче, и старата майка, застанала молитвено, оградена от елени и кучета. Защото ние се отдалечаваме а Чиряев все повече наедрява и размахва сатъра над поваления елен. Не е ли той златният идол на Севера, за когото е водил сражения руският полк, не е ли той тайнственото съкровище, прикрило себе си с еленови кожи, с шапка от тарбаган, приютило при себе си сирачето Шура, за да го топли на своя оскъден огън, да сече еленовите рога за него и да го носи в скута си, когато шейните тръгват на път?

Не, не е той златният идол, Чиряев е пастир от Хараулах, нали нощес слушах как диша спящото му тяло и долавях ударите на неговото сърце, когато спяхме под обща завивка. А може би е ловецът от Кунга, дето гребеше с лодката и внимаваше да не я обърне, защото веднага ще отиде на дъното — случайно ли е, че евенкът не може да се задържи на повърхността на водата! А може би е Данилович, дето подтичва чевръсто с късите си нозе и псува писеца, надникнал любопитно иззад бялата гърбица?... Видях Стручков от ледовото разузнаване: той димеше с лулата си, загледан в тундрата, дето лежеше една мъртва риба. Пляк! пляк! — каза пушката на Данилович. Пляк! пляк! — го настигаше Геня. Ррррр! — изръмжа пушката на Зоо и една гъска се откъсна от ятото.

Зоо беше по-далече от нас, той пръв бе видял ятото. Ние веднага се спуснахме към него и почнахме да гърмим, но птиците нямаха никакво намерение да висят на едно място във въздуха и недоволни, че тука много се гърми, отлетяха по пътя си. Седнах в снега, повече не ми се гърмеше. Ако някоя глупава птица, казах си, реши да прелети над главата ми, ще й гръмна. Моите спътници се пръснаха наоколо. В далечината се показаха хора и елени — евенките прибираха отлъчено стадо. Помъчих се да седя неподвижно и да се ослушвам с повредените си уши в тундрата, както това правят номадите. Предай се, дребно човече! — ми каза тундрата.

Предай се, дребно човече! Замри в моята бяла постеля! Това е постоянният вик, който бие с тишината в ушите ти; той удря студено и безстрастно очите, плъзнали се по снежната безкрайност. Предай се, казва човекът на птицата и праща въртящия се куршум на своята пушка, за да пречупи крилото на птицата. Човекът не се предава на

тази пустош. Тя чувства неговата непокореност в неговото движение, само по себе си оскърбително за околната неподвижност. Ако светът стои, движението е оскърбление; ако светът се движи, застоят е оскърбление и предизвикателство. Реката отнася плоската лодка по течението, но ръцете на човека, удължени с две гребла, я задържат и тя тръгва нагоре бавно и мъчително и тежки капки пот тропат върху дъсченото ѝ дъно, докато човекът се бори с бързеите, водовъртежите и собствения си страх от водата. Гребни, гребни, гребни! Само мисъл тука е недостатъчна; към мисълта трябва и мускул! Гребни! Гребни!... Птиците гребат с тежките си крила въздуха, тъй много разреден, че едва се задържат в него. Човекът гълта жадно въздуха, тъй много разреден, че едва храни дробовете му. Гребни! Гребни! Ще почиваме на брега, когато видим отражението си във водата заедно с цялата тундра и с цялото небе. Тъй са се оглеждали и дедите ни, седнали на спокойната суша, а Кунга е отнасяла отраженията им в Ледовития океан, и те и сега плават там, спокойни и замислени сред отразените елени. Гребни! Гребни! — казва с всеки размах птицата.

Земята, излегната по гръб, гледа безстрастно нейния полет. Един ден тя ще падне в страха си върху нея, простряла крила и обхваната от безразличие, меко ще падне върху нея, земята е сигурна, затуй не проявява никаква нетърпеливост. Аз също тъй съм сигурен, че ако погледна сега в слънцето, негов лъч ще падне върху очите му. Слънчевият лъч падна, Данилович подтичваше, да си прибере птицата. В очите ми се завъртяха виолетови кръгове от светлината, затворих ги... Как се е изхитрил човекът да удължи себе си посредством пушката, помислих, като гледах Данилович. И ако аз преследвам Даниловича за нещо, мога отгук да намеря сърцето му. Човек може да уголемява и да разширява себе си безкрайно, чак до звездите и да удари чело в тавана им, а после да се спусне пак по невидимата спирала и да почне да се събира в себе си, в своята малка кожа. Когато огромната работа на мисълта замре, тогава ние отваряме собствените си врати, за да навлезе и ни залее наносът на света, тъй дълго обработван и обръщан, че нищо златно в него вече не е останало.

Южните познания нямат никаква стойност на Север, този южен ботуш още от сутринта ме убива, затуй ще го събуя и ще пренавия зеблата, както пренавиваме мислите си, когато много почнат да ни убиват. Чудесно свърших работата, без всякакво бързане, даже

подскачих няколко пъти в снега и потичах напред и назад, за да се убедя колко е меко сега на крака и колко е хубаво и леко на душата, когато никъде нищо не ви убива и никъде не ви стяга. Като нямаше кой да ме похвали, сам похвалих себе си и си казах, че в тоя миг аз нося бремето само на своята собствена отговорност — обществото не е отговорно за мене, аз не съм отговорен за обществото и душата ми се изпълва с лекота. Не мога да си обясня само как едно странно цвете на доверчивост поникна внезапно още с първата среща с евенките и аз виждам това цвете все повече и повече да се уголемява, изстисквайки червен сок от чашката си. Как се поражда взаимното доверие между хората? Някаква сила ли, дето още не и знаем името, действа тука! Бях много пъти свидетел в своето пътешествие как се посяваше и никнеше това изключително цвете и нито веднъж не видях цветето на враждата.

Не мога да нарека това любов, защото не се познаваме, но мога да го нарека човечен мост, легнал върху двата бряга на една и съща река. Как се ражда тогава омразата? Где пониква тоя душевен рак?

Тундрата мълчи.

Тих вятър върви на пръсти през нея, купчина пера се мъчат да се докоснат до вятъра, но не успяват да заминат с него, нито да се повдигнат отново. В далечината Чиряев продължава да работи със сатъра, обърнат гърбом към мене; от другата страна Геня изтрива запотените си очила и три птици минаха под носа му, без да ги види с късогледите си очи. Тръгнах бавно към тордохата, ботушът, дето ме стискаше, сега изглеждаше по-лек от другия, пушката лежеше мирно на рамото ми, мирен дим се седеше през божия отвор на коженото жилище. Снежната пустош ми се стори подредена като песен, би трябвало само да намеря нейния ритъм, но словото ми не достига за песен. За да изпея песен за тундрата, за ловеца, за евенка, качен върху елена, или за кучешкия впряг, би трябвало да я построя с лекотата на тордохата от тънки словесни ребра, да я покрия със слънчева кожа и да туря вместо отвор самото пламтящо слънце. Но това би значело да построя сам със слова цялата тундра заедно с живия и с мъртвия й свят. Защото всичко тук е тундра и това, що се движи, и това, дето стои, построено от безплатния труд на природата. Неподвижният свят е неподвижен само за да можем по него да измерваме собственото си движение. Той не ни плаши, макар че би могъл, и ние също тъй не го

плашим, макар че не бихме могли. Всъщност, колко е просто всичко в тоя момент!... Геня ме догони, за да ме попита, като ме гледаше право в очите — за какво мисля. Ами... там, позапънах се, ами там мигли, които се движат и се люлеят като небе и земя, носейки в мрежата си магията на погледа, както в мрежата се мятат и бляска уловената риба. Женски очи, ако си чувал! Той бил чувал! Нозе, пълни със съзвучие — ако си чувал, — дето се отдалечават към тордохата под лепкавите ни очи. През лепкавия сняг, казва Геня, дето залепва на очилата ми.

Геня бе много изненадан и поразен от Севера. Макар и скитник по душа, той бе запазил в себе си цялата домашност на Москва, не бе подозирал Севера и представите му се разрушиха още първия ден. Един русин никога не може да бъде сачисан от размаха на природата или на света, по-скоро сам той сачисва и поразява нашето въображение; но Геня бе изненадан и академическите му думи бяха бледи, за да изразят вълненията му. Като го гледах до себе си да бърбе за тундрата, мислех колко е голям недостатъкът на малките страни, защото те много бързо опознават себе си, и колко е голям недостатъкът на големите страни, защото те почти никога не опознават себе си и всяка националност пази ревниво от чуждия поглед свои, неосветени места, както всеки човек, и се лута пипнешком в тъмното, а ако вие се докоснете, той потръпва подобно билиардна топка и търси по сукното път към заветната дупка, за да избегне повторния допир. Цивилизованият свят винаги пази някаква тайна в себе си; северният свят не знае какво пази и едва ли би могъл да пази свои тайни сред откритата борба с природата, в своя суров и мъжествен живот. Там, дето има мъжество, всичко е открито. Само слабият човек е заграден с повече тайни, които се мъчи да прикрие с дрипавите си усилия... Може би тия номади пазят в себе си тайно златния идол и ние не можем да прескочим високите стени на тяхното мълчание.

Но ако стените не могат да се прескочат, трябва да се потърси пролука, дето човек ще се промъкне или ще надникне. Понякога хората сами пробиват такава пролука и вие можете да надникнете в тях. Спомняш ли си, питам Геня, онуй младо момче от Якутск, дето издаде тайната, която бе определена като тайна на нацията. Понякога човек може да издаде държавна тайна, без дори да се усети.

Една вечер в Якутск две млади момчета ни поканиха на своята маса в ресторант „Северний“. Масата постепенно се уголеми, набъбна

от хора, Геня винаги се стремеше на масата да има много хора, хората са обикновено бърбиви, а пък тия млади момчета бяха повече от бърбиви, изпълнени с възторженост, особено едното от тях, което ни описа чудесиите на Якутия, майсторите на мамонтова кост и майсторите на танци, показа ни как само изрязало фигура от мамонтова кост, определена за дамата му. Гърмеше музика, тържествени официантки разнасяха тържествени блюда с пържено конско ребро, цялото заведение бе шумно и бърбиво. По едно време нашият човек погледна към вратата и стана веднага; побави се известно време навън, пак се върна, беше малко нещо замислен. Помисли на масата, пи отново молдованско вино и отново излезе навън. Неговият приятел каза: той си има дама, дамата е навън пред вратата и го вика. Тя все го вика, но не иска да влезе тука. Защо не иска да влезе? — пита Геня. Защото са женени, казва момчето. Те са женени и тя му извива носа. Не го бие, а го хваща за носа и го извива. Мъже и жени — цялата компания — се намесиха в разговора и почна спор, дали му извива носа, или му извива ушите. Жените казваха, че е по-удобно да се извиват ушите, по-удобни са за хващане, и т.н., но момчето казваше, че му извива носа, защото жената няма да потърси това, което е удобно, а ще избере неудобното, и изобщо ние не можем никога да разберем дамите, то си било друг свят.

Момчето се върна пак, спорът бе прекъснат. То повече не излезе, но не беше вече същото момче, дамата му развали настроението. С Геня оставихме масата и излязохме на въздух, поскитахме по пустите улици, а на връщане към хотела видяхме двама човека, които се караха настървено на улицата. Бяха нашите момчета. Инквизираното от своята дама заплашваше другото момче, че ще го предаде в комитета и че то ще бъде наказано, защото пред чужденци е издало държавна тайна. Другото не се съгласяваше, че носът му е чак държавна тайна, а първото настояваше, че е държавна тайна и че целият свят сега ще знае, че в Якутия жените извиват носовете на мъжете си. Геня се намеси уж да потуши караницата, но само повече я разпали и на края помоли обидения да тръгне с нас и чак до хотела го поучаваше и искаше да му внуши, че това е само една шега. Той обаче държеше на своето и на сбогуване ни каза, че щял да направи изложение в комитета. По-късно ние помолихме Шамшурин да се намеси в тази наистина смешна история, за да не би да сметнат някои, че един нос

може да бъде държавна тайна, па бил той и якутски... Ето на каква тайна се бяхме натъкнали по пътя. В подобни тайни много пъти надниквахме след това, дори научихме как Флавиян Попов пренася спирта в ботушите, защо Стручков рисува риби, защо АЯМ яде свине и хора, защо Кнопка е детска играчка и т.н., и т.н. Тук, в тундрата, не можахме да надникнем в ничия тайна, защото всичко е разположено под открито небе и дори самото жилище е отворено за очите на бога.

Пред тордохата лежеше еленовата глава. Снегът валеше върху отворените ѝ очи, без да се топи. Рогата бяха къси и животното бе легнало под ножа на пастира, защото никоя женска не ще го потърси с тия къси рога. На Север женската сама си избира елена, боят между мъжките е непознат. Женската си избира елена по големината на неговите рога. Като си спомня само как ние, хората, се свиваме, подтиснати и изпълнени с подозрителност, също както и еленът с къси рога се притиска и свива в костената гора на истинските мъжкарни, мисля, че ножът е извадил от стадото точно това, което трябва да бъде извадено. Но наред с туй една отсечена еленова глава напомня донейде и човешка глава, та в себе си я сравнявам с отрязаната глава на Йоан Кръстител, поднесена върху бялото блюдо на тундрата.

Чиряев бе свършил работата и навиваше кръгообразно ласото, за да го хвърли върху стадото. Той щеше да избере сега един елен за нас, да го имаме по пътя за храна. Животното, чиито рога закачи, бе белезникаво, Чиряев го опипа, но не го одобри и почна да навива отново ласото си. Той хвана това, което му трябваше, и извади ножа от колана си. Не мога да гледам как колят тия животни, затова се обърнах с гръб; чух само, че нещо изсумтя и падна тежко в снега.

За да покажем с Геня, че все пак и ние можем да вършим нещо, почнахме да запрягаме една шейна, но слонове да бяха елените, полесно май щяхме да ги запрегнем. Все пак криво-ляво поовързахме ремъците и взехме с нас Шура да я повозим, а след туй отидохме да възвърнем стадото по-близо до тордохата, подвиквахме на животните, те ни гледаха учудено и продължаваха да ровят снега — никак не ни разбираха. Полутахме се и пак се върнахме. Стоим в снега вече и не бърбем помежду си. Приличахме на двама непознати, застанали на автобусна спирка, чакат да дойде автобусът, за да замине всеки по работата си.

Да разговаряш прав в тундрата е малко смешно: да влезеш в къща и да се разположиш удобно за разговор, няма къде — тордохата събира хората за храна и за сън. Да цепим дърва за огъня, дървата са отдавна нацепени, още от тайгата, преди да е започнал дългият поход. Да усукваме еленови сухожилия или да почистваме дивечовите кожи от мазнина също тъй не умеем. Остава ни само да стоим като пънове в снега и да гледаме как Чиряев и един евенк дерат елена. Добре, че храната вече беше готова, та Чиряевата жена ни събра отново край ведрото и с песни започна разреждането на спирта. Тордохата сега ми изглеждаше още по-уютна, защото от стената ме гледаха моите деца, замижали на слънцето, и знаех, че златният идол е тук, облечен в еленови кожи и шапка от тарбаган, че ме гледа в очите и че ще го отнесе невредим със себе си заедно с тарбагановата му кожа, която има цвета на тундрата.

Спомням си от онова време, че евенките ме гледаха малко учудено как изписвам белите листа на моите Сибирски тетрадки и хабя напразно светлия пламък на свещта, че записвам песните им, след като всеки може да съчини песен, че тичаме с Геня навън, ако облаците са се разпръснали, за да гледаме полярната звезда, дала име на пространствата отвъд полярния кръг. Човек с въображение би застанал в центъра на света и би го завъртял около себе си, както полярната звезда върти около себе си звездния мир.

Понякога си мислех, че всеки човек всъщност е полярна звезда и върти неизменно около себе си своя живот, своето време, своите спомени, цялото си житие-битие, населява го с нови звезди, някои от старите падат — едни с блясък, други в тъмнина и безшумно; колко падащи звезди има в небосвода на всеки от нас, за които ние не тъжим, и в такива случаи чувствуваме как небосводът ни олеква и се повдига нагоре, колко лъжливи приятели мигат на небето ни и посивяват постепенно, без да са ни сгрели и без да тъгуваме за тях, колко фалшиви опашати звезди са преминали край нас — тия блуждаещи тела на човечеството, колко фалшиви чувства, мъгляви Андромеди и прашни Млечни пътища са ни прорязвали и колко звезди, напуснали нашия свят, продължават да излъчват все още силната си светлина и да ни напомнят, че не сме сами, и колко живи звезди ни облъхват със студ... И все пак ние трептим и се мъчим да скърпим, тая човешка проза, тичаме непрекъснато от единия до другия хоризонт, запушваме откритите дупки и ако на едно място подкърпиме, на друго място много повече се събаря, та понякога сядаме уморени и си казваме уморено: един живот е, все някак ще го избутаме. Но ако човек се умори, то духът му не се уморява, а продължава да тича и ако човек е започнал да строи огромния си живот и копае неговите основи, понякога от умора сам пада в основите и те стават неговата яма, а духът все тича и ще доведе други, да надникнат над ямата и да почнат да строят тоя огромен живот, странно защо наречен поезия!

Разказвам на евенките, че при тях е много хубаво точно над главите им е северната звезда, а по тая звезда ние всички се ориентираме: че Кунга̀ е отнесла безшумно отраженията на дедите и бащите им в океана, че и техните отражения ще отидат там заедно с отразените елени и с кучетата, заедно с кожените тордох̀и и с всичко онова, което е било любопитно да се огледа в реката. Техният небосвод е по-слабо населен и може би затова е и по-ясен. Нашият небосвод е ужасно много населен, понякога задръстен с толкова много звезди, че звездите се настъпват една друга по опашките, блъскат се с лакти, притискат си хълбоците, дори може пожар да избухне от това триене. Държавите също тъй стоят набъбнали една до друга, хълбок до хълбок, едва се крепят. Какво да отберем за себе си като истинско в тоя пренаселен свят, в кои светила да потърсим опора?

Аз например, като се върна в България и като гледам нощем на север, ще виждам покрай Голямата и Малката мечка лагера на евенките, ще виждам Чиряев, който роши с ръка косматите глави на Мечките, и как Шура им подвиква кукуруигу. Ще видя другите евенки да прибират стадата си край Мечките, а сред тях — двамата ловци; двамата ловци ще стоят неподвижно, само краката им ще вървят въображаемо, за да не могат да пуснат корени в небето. Тъй ще ги наредя всичките около Мечките, а до тях ще туря Зоо да спори с Данилович, но Данилович никак не ще го слуша, а ще тича наоколо да гони писеца, дете ни се смя при езерото. Геня ще си бърше очилата, изплашен, че се е загубил в небесното пространство, а щом си тури очилата, ще види, че всичко е тъй близко до него, че може да го докосне с ръка. Само Петро не зная къде да го сложа, много му е тежка машината, та току виж, че продънил небето с нея, май че ще го оставя в тундрата да се скита между пустите бензинови станции. А аз какво ще правя? — ме питат евенките и режат сръчно с големите ножове месото.

Ами аз... какво ли ще правя всъщност! Може би пак тъй понякога ще сядам на брега на някое чуждо езеро и ще се мъча да замерям с камъни онуй водно насекомо водомерката, дете досега никой не е успял да го удави и то все така спокойно си кръжи по меката водна повърхност, ще речеш, че си е турило водни кънки и се пързая фигурно. Може би пак тъй понякога ще се връщам на село в старата изстинала къща и при мъгливо време ще слушам как влакът

минава по улицата и трака с колелата си, как кучетата на съседните села разговарят помежду си и си съобщават чисто свои кучешки новини и в тая студена къща мислено ще тичам с една стара стомна да нося вода за баща си, докато той издъхва, пречупен надве от рака, обърнат към бялата варосана стена, и на белия фон вижда своя баща Радичко в бели дрехи да го вика при себе си. Как е видял бялото върху бяло, не зная и много дълго ще се чудя, тъй дълго, че водата в стомната ще заспи и аз ще забравя да я събудя, както ме е учила майка ми, и ще пия заспалата вода, за да намокря гърлото си, но то пак ще стане сухо, защото водата спи и кой знае какви сънища сънува, нейни си, водни сънища. Може би ще тичам и ще се пека на шиш върху тихия огън на домашните грижи — на майка ми, на жена ми, дете ми е родила двете деца, най-после и на огъня на двете деца и ще обикалям, обикалям като молдованеца Политаев, а когато всичко изчезне, ще тръгна из своята опустяла вселена да събирам сухоежбина, тъй както събирах сухоежбина в тайгата, за да напалим огън, и Шамшурин сечеше възмутената от него гора — ще събера останките от своята проза, за да напая оскъден огън в небето и да стопля измръзналите ръце, и докато се топля на огъня си, ще поглеждам надолу да видя как тича човечеството, гонено от изкуствените си страсти. Всъщност и това не ще мога да направя, а ще се върна и ще се заловя да съборя всички излишни звезди от задръстеното небе, всичко фалшиво и студено ще срина в една нощ и сам аз ще бъда единственият свидетел на тази илюминация и изведнъж ще открия, че небето над мене е пусто, голо и страшно.

Не, не, няма да направя това, ще пусна дъждовни облаци, да ме бие дъждът в лицето и никакво небе да не се вижда, облаци ще си изсипят товара, ще се издигнат нагоре, земята ще почне да се ощежда и тогава ще тръгна в тъмното през изкъпаните ливади и нечий силен глас ще ме стресне: „Ти кой си!“, както ми се е случвало в детството и от тоя въпрос съм онемявал.

Кой съм всъщност? Може би някой да отговори на подобен въпрос, още повече едно дете, което освен името си нищо друго не знае. Може би човек като другите!... Човек ли? Човек ли? Една нощ синът ми скочи ужасен в леглото и изпищя в тъмнината: „Олеле, човек!“ Детето беше на осем години, едва го успокоихме, че няма никакъв човек, то заспа, а цялата ни къща стоя будна до сутринта,

ужасена, че детето е видяло човек. Ти ли си? — ще попита в тъмнината дамата своя якут и ще потърси в тъмнината носа му, за да го накаже заради навика му да ходи в „Северний“. Кой си ти всъщност? Ами ти? Ти пък какво си?... Аз ли! Мигар не помниш! Ааааа, ти ли си! — ще кажа изненадано и ще позная туй, дете съм го запитал какво е — че то е една стара мома с тежки букови обуца, първата мома, която целунах в ранните си години. То беше тогава лято, стоях бос в студената пепел, а момата стоеше с буковите си обуца върху краката ми, разкървави ги и ги премаза, но не посмях да охна или да се отместя от страх момата да не избяга; та тя избяга. Избяга и клекна в двора, а през туй време излезе баща ѝ и ме попита със свиреп глас: Кво правиш ти тука бе? Що се въртиш тука? Казвам му, че не се въртя. Като взема едно дърво, да ти строша главата, ще видя не се ли въртиш! — казва ми бащата. А ти ма? — пита дъщеря си. Ти кво се въртиш тука? Той и на нея каза, че ще вземе едно дърво да ѝ строши главата... Гледай го ти! Само чака да се яви някой пред него, и веднага ще му строши главата. Троши ли се тъй човешка глава само заради туй, че съм целунал момата му! Други пък няма да чакат и да се появиш, ами изневиделица ще ти пръснат главата. Нашият поляк веднъж ме издебна, пасях едни пощръктели говеда, бяха влезли в некосена ливада, почти бях слънчасал вече от тичане, на сам връх Петровден; седях върху камъни, направени на фигура край пътя, и търках лютивото от очите си, а те ставаха, още по-лютививи от потта, когато нещо ме удари отзад по темето, после главата ми се удари в камъните и се видях, че лежа в праха до фигурата и над мен стои с тоягата си полякът. Като е Петровден, мислиш, че Петър, не пази имотите! — ми каза полякът. (Той се казваше Петър, но му викаха Тричка.) Как остана здрава тая глава не зная, цяла седмица все си мислех, че е пукната надве, майка ми също намери, че главата е пукната, и я превърза с индиго. Майка ми е акуширала всички селски бебета и понеже бебетата са с пукнати глави, им ги лепи с индиго. Главите на моите съселяни и досега са здрави и нито един не се е оплакал, че мама лошо му е залепила главата в детски години.

Гледам сега и старата мома с буковите обуца, и Тричка, и бащата, дете иска да ми троши главата, те всичките кръжат като водомерки и колкото и да ги замерям, все си остават на повърхността, сякаш наистина се хлъзгат с водни кьнки. Трудно е човек да си отговори кой е всъщност и какво прави всъщност. Може би ако ме

попитат: Ти кой си? — ще отговоря, че съм само един Санчо Панса, който върви с живота и му носи оръжието, недоволен от съдбата си, от самия живот, от неговите идеи и изпитанията, на които непрекъснато се подхвърлят тия идеи, а когато животът се умори и спре на средата на пътя, аз ще продължа освен оръжието да нося и неговите идеи и образа на благородното му чело, и дълбоките бръчки, впити в лицето му.

Светлият пламък на свещта в тордохата догаря, но мислите остават да светят, озарени от някакво вътрешно сияние. От снимката децата ме гледат все тъй ослепени от слънце. Може би като се върна, ще продължа да дълбая. Времето бързо дълбае бръчките върху лицето, но бавно дълбае мисълта. По-скоро човек сам трябва да се заеме с дълбаенето, да не се осланя само на времето... Ослепените от слънце деца продължават да ме гледат. Слънцето ги е заляло обилно със светлина, но те все тъй си остават неосветени, трябва да мине време, за да могат да пораснат и да надникнат в себе си. Слънцето е за божиите птички и за повърхностните умове, които се боят да надникнат в собствените си гълбини или в нечия чужда гънка. Те приличат на хлапаци, дето се стряскат нощем и крещат в ужас: Олеле, човек! Не гледайте тези хора, деца, а се помъчете да проникнете в мрака на тяхното съществуване, там, където има човек, все има неосветени места, все има тъмни дворове и сред тях играеща светлина; нашите майки в тия дворове простират пране и го събират в здрача, а ние се гушим в полите им и гледаме как тъмнината настъпва и скрива постепенно оголените въжета и телове. Някоя птица ще прелети нощем и ще се блъсне в тъмното в тия телове, а на сутринта ние ще я намерим в двора, излегната по гръб, със затворени очи и пълна със смирение. Птиците умират със затворени очи. Човекът умира с отворени очи, той сякаш целият изтича през тях, както водата изтича от изворите. Все в тия дворове тичат кучетата и влачат синджирите по опънатия тел: Иъъъъъннннн... иъъъъънннннн... Все там за първи път ни е блъскал овенът изневиделица и като лазим на четири и пищим, се мъчим да се скрием в прането.

Казват, че човекът е бисерът на природата, но това човекът го е казал сам за себе си, а овенът сигурно не го знае и блъска тоя бисер и го подхвърля, като диша мрачно с хремавия си нос насреща му. Някога, в детството, когато още не познавах гордостта, търсех ужасен

прикритието на прането, но гърбавият нос беше по петите ми и ме облъхваше с див мирис. Тогава се появи една бабичка — Велика, — с кобилица, прогони животното и почна да ме утешава: Не реви, не реви, ела да те подоя! Как тъй ще ме подои тая бабичка! Тя бръкна в пазвата си да ми покаже как ще ме подои и това ме изплаши повече от овена, сковах се от ужас, а бабичката се прокрадваше, като че щеше да трепе змия с кобилицата, и като дойде тъй близко, че можеше вече да ме прегази, си прибра изведнъж пазвата. Ужас! Ужас! Всички сме кърмени от женското тяло, а защо тъй много се боим от него, та трябва да минат много години, преди пак да се върнем към него и да преминем през топлите му долини и студени хълмове. Имаше едно момче в моето село, майка му все го плашеше с мечката. Щом ревне, тя му казва, че ще го изяде мечката, детето пита къде е мечката, а тя пъха главата му под полата си да види мечката и то веднага се умълчаваше. Добре, ама това дете попорасна и понякога ревеше на майка си, че иска да види мечката. Селянката се видя в чудо. Понякога жени седят на приказки, момчето идва при майка си и почва да мрънка, че иска да види мечката. За да се отърве от него, жената го завеждаше някъде на скришно място и му показваше мечката...

Тъй в дивотията си възрастните вземат под своето смахнато покровителство детския свят и твърдят, че детският свят бил най-щастливият, че няма нищо по-хубаво от това човек да е дете и да живее под могъщия покрив на възрастния. Все си мисля, че е най-добре човек да живее без покровителство, в противен случай той сам ще оскърбява себе си. Чий могъщ покрив търсиш, слаби човече? Под чия чужда стряха стоиш и слушаш как се отронват чужди капчуци? Не ти ли навява тъга чуждият капчук и не чувствуваш ли, че мокрите ти нозе изстиват под покровителството на силните? Ние доброволно приемаме унижението да стоим на сушина под чуждия покрив и се оскърбяваме, ако покривът бъде отнесен от хаоса на времето, и чувствата ни веднага ще тръгнат да скитат под други стрехи, докато ни зърнат от нечий прозорец. Слабите се ласкаят от покровителството на силните; силните се ласкаят, че слабите търсят покровителството им, и могат дори да се обидят, ако не искате да застанете под техния покрив и капчукът да ви мокри краката.

Върви си направо под дъжда, приятелю! Няма нищо по-хубаво от това по ушите ти да се стича небесна вода, а на душата ти да е сухо и

топло! Всички сушини и покриви са въображаеми. Виж евенка как е построил сушината си, като най-отгоре я е оставил продънена, за да може да вали в жилището му и небето да гледа в него с кръглото си око.

Ако взема сега от този подръчен материал да си нарисувам собственото небе, да натурям всичките тия мърляви и подсмърчащи звезди, всичките тия парцаливи съзвездия, то май че ще бъде едно много смешно небе и аз ще трябва да стоя неловко в средата му с мокри уши, а нечий глас ще ме попита: Кво се въртиш тука бе? Въртя звездите си, ще отговоря. Като взема едно дърво да ти строша главата, ще видя въртиш ли звездите! — ще ми каже същият глас и в него ще позная селянина, баща на момата с буквите обуца. Гледай го ти него, ще каже патриотичният фалшификатор, толкова нещо изписал, натрупал планини от думи, а нито една дума за народа си! Нима това се развява в нашите небеса!... Ах, нима!

Какво да правим с тия питомни чувства, като трептят в нас, какво да правим с цялото си минало, което някога е било бъдеще за нас и ние сме се втурвали в бъдещето, за да разберем много скоро, че сме се измъчвали или сме си блъскали главите само за едно калпаво вчера!

Съжалявам бъдещия човек, който ще тръгне да се разселва по съседните небесни тела, а от тях по други небесни тела (след като животът му на нашето небесно тяло стане непоносим), та постепенно да се завърне там, отдето е пратен, да се завърне в крината, отдето са го посели; съжалявам го, че като пристигне на някоя съседна планета, не ще има кой да го удари свирепо за туй, че си пасе ракетата в чужда ливада, и да го попита: Ти що пасеш тука? Съжалявам го, че не ще го гони овенът по петите и няма да го облъхва мрачен мирис, а че вместо овен някой метеорит ще тича по петите му и че никъде по пътя си не ще срещне момата с буквите обуца и не ще види как бабичката се прокрадва към него с увехналата си пазва.

Казват, че хората били биологични роботи, пратени на Земята, за да изпълнят някаква мисия. Аз пък мисля, че семето ни е пренесено на Земята, както пътуващите риби пренасят хайвера си по безкрайните водни пътища и младите излюпени риби, като заздравяват перките си, тръгват по обратния път, за да се върнат след време и да посеят новите семена — тъй и ние, мисля, че сме посети от някоя небесна риба, която с мъка е стигнала до нашите брегове, и ние сега заздравяваме перките

си, за да минем по обратния път на рибата. А що се отнася до туй, че сме биологични роботи, пратени тук, за да изпълним нечия мисия, то ние отдавна сме престанали да работим по предварителната програма, защото сме се изхитрили при раждане да пукаме главите си и вещи бабички ги лепят ловко отново и така правят магия. Полинезийците вярват, че могат с магия да пречупят гръбнака на вятъра. С магията ние пречупваме гръбнака на чуждо желание, насочено към нас от отвъдните светове. На Сервантес ще бъде отсечена ръката, той ще престане да бъде робот, ще стане Сервантес. Сляпо и глухо ще се блъска Бетховен и още по-сляпо ще се блъскаме ние в него, смаяни от страшния му земен късмет и от страшните му сетива. Жалко е за бъдещия човек, че не ще усети нито една тръпка от чудото на нашия свят. Светъл и мрачен, опитомен или див, благороден или жесток, тоя свят е най-прекрасната проза и дори не е човешка проза, а е по-скоро човешко чудо. Толстоевите калугери горяха и сечеха ръцете си, за да се спасят от вътрешни викове — в същата тази Русия, дето някои сами са секли ръцете си, за да заглушат виковете, на други пък насила са им секли ръцете или са ги оковавали във вериги и са ги пращали в страшния и мрачен Сибир; но от туй човешкият вик е ставал само посилен. Наричаха някога Русия тюрма на Европа. Ако тя е била тюрмата, то Сибир е бил карцерът на тая тюрма... Ето че сега аз седя върху ледения под на тоя стар карцер, стените са разрушени, покривът е паднал, веригите са ръждясали. Животът е тръгнал мъчително, бавно, но постоянно, за да се разпукне върху тъй наречените мъртви сибирски полета, както и северният мъх бавно напредва, за да се покаже след четвърт век пред носа на някой елен... Светът набъбва в своята прекрасна възраст и си мисля, че никоя дивотия вече не ще бъде в състояние да го вземе под смахнатото си покровителство.

Едно куче пред тордохата скимтеше, загледано в далечината. То изтърси снега от себе си, както ние понякога изтърсваме мислите си. Чиряев бе започнал някаква песен, равна и монотонна като пляска на гребло. Тази песен разказваше, че в реките рибата остарява, но върху лицето ѝ не живеят никакви бръчки. Еленът остарява и краката му се вдървяват, но върху лицето на елена не живеят бръчките. Еленът срещна по пътя си човека и видя живи бръчки върху лицето му — те никнеха и растяха като трева; еленът се подчини на човека. А бръчките

растат, растат като трева и човекът гледа през тях небето. Върху челото и бузите на небето още не са поникнали нашите бръчки.

Сбогом? Сбогом?

Нека читателят ми прости, ако долови несръчна нагласеност в думите ми. Трябва да се разделям с тундрата и търся по-хубави думи за тази раздяла, както селянинът си облича праната риза с огърлие за някой празник и е посякъл бузите си с бръснача, защото бузите му не са привикнали много с бръснача, и за празника е турил най-неудобните си обувца, дето го стягат непрекъснато, и той целият е притеснен и му е неловко; затуй пък на празника е хубаво и тъй стават празниците — когато всички чувствуват някаква несръчност и много са притеснени, тъй много, че старите селянки вече ще паднат от високите си венчални обувки и само обувките ще останат стари и хубави в средата на празника... Тъй и аз с издокарани думи почнах раздялата си. Сбогом! Сбогом!

Чиряев е строг и разпоредителен. Той ту влиза, ту излиза навън, но сякаш не върви, а някаква невидима сила го премества от едно място на друго; същото е и с останалите евенки. Походката и движенията на евенка са тъй пестеливи, че той повече внушава статичност, отколкото движения — вероятно така се изразходва по-малко енергия. Те всички се чудят защо тъй много размахваме ръце, като говорим, устата нали се движи, що трябва и ръцете да се движат, че с тях заедно и тялото, какъв вятър люлее туй човешко стъбло, та цялото се огъва, за да изрече само няколко думи!

Пастирите пренасят кожи в нашия всъдеход. Това са хубави еленови кожи, като се приберем по далечните си места, ще постелем с тях къщите си, ще имаме най-хубавите легла. Моля ви се, няма да вземем никакви кожи! Аз ще взема само тарбагана, Геня ще вземе своя писец — това ни е достатъчно, то даже е толкова много, че няма как да благодарим за тия подаръци. Намесва се Зоо и оставя кожата във всъдехода — те ще се разплачат, казва ни той, ако откажем подаръците им. Не отказвахме кожата и ги оставихме после в Тикси, Тикси има нужда от кожи. Евенките веднага се хванаха за своите еленови рога. Но къде да натуряме тия рога! За да ги убедим, се качваме в машината,

та да видят с очите си, че няма как с нас да пътуват рога. Те казват, че Данилович е по-дребен, може да смести край себе си малко рога. Но тия огромни рога изобщо не подлежат на сместване. А не може ли под тоя капак? Петро вдига капака, за да видят номадите, че вътре е моторът на машината. Ако изхвърлим мотора и турим рогата, машината няма да може да върви с тия рога, такава машина още не е измислена. Разочарование се изписа по лицата на евенките, те побъбраха нещо на своя език и най-после се отказаха.

Оставиха рогата и почнаха да пренасят насечения елен. Той е заклан специално за нас. Какво ще правим с толкова много месо! Нали ще пътуваме обратно към океана, трябва ни много месо, пътищата са без срокове. Ако ни се случи нещо по пътя и останем гладни! Не, трябва да се вземе целият елен. Казвам на Геня, че малко нещо почваме да приличаме на Политаев, дето караше молдованската свиня вместо суха храна със себе си и никаква нетърпеливост не го измъчваше. Зоо дори се заканва, че като вкусим еленови шишове, ще ахнем. Нека стои месото, по пътя ще палим огън, ще печем шишове. Да не си въобразяваме, че само с гагарки и с няколко гъски можем да преминем тундрата... А дърва? Чиряев веднага провери колко дърва караме със себе си, намери, че дървата са малко, и разпореди да се донесат дърва.

Това вече не можехме да приемем. Пастирите имаха още много дни път, преди да видят гора пред очите си. Върнахме всички дърва, оставихме всичките си провизии, оставихме част от патроните си и взехме от евенките само еленовите кожи и еленовото месо. Пред тордохата излезе Чиряевата жена с ръце, скръстени отпред — това значеше, че тя е готова или по-точно, че чаят е готов. Влязохме отново в жилището и седнахме да изпием по една чаша спирт и по една паничка чай, подсладен с еленово мляко. Това е последното ни престояване в тордоха. Никога през живота си ние с Геня вече не ще спим в това кожено жилище и никога през живота си вече не ще гледаме как снегът пада и се топи в отвора, никога не ще се увием в кожи и не ще чуваме нощем как отвън се притискат късите северни кучета и скимтят в просъница.

Вече ни чака Тикси, опитоменото селище, там джиповете са тапицирани с кучешки кожи срещу студа, там ще видим Стручков с димящата си лула, надвесен над океана, ще видим Флавиан Попов как

пренася тайно спирт в двата ботуша и цялото селище носи спирт в ботушите, но никой никому не разкрива тайната. А след туй вече ще летим на юг, за да догоним късната есен. Дано кацнете принудително в Жиганск, се шегува Данилович. Дай боже да кацнем принудително, се шегуваме ние. (Па то наистина се случи и едно денонощие прекарахме в жиганската тайга и мръзнахме като кучета. Хубаво, че пилотът бе молдовански българин и с един много стар, каравеловски език ми разказваше истории от полярната авиация, та понякога позабравях студа.) Никога вече не ще погледна бръчките на Чиряевото лице, както ги е погледнал еленът, за да му се подчини, но аз ще гледам гладките бузи на северното небе и ще виждам върху него бръчките на Чиряев.

Навън Петро пали машината, за да я загрява, вдигна голям шум с нея, дотътра я пред тордохата, но ние му казахме да изгаси, нека бъде тихо и спокойно, за да можем да си кажем сбогом с хората. Навън почваме да се прегръщаме поред и като същински деца се разплакахме всички. Само Шурините любопитни очи останаха сухи. Струпаните наоколо елени ни гледаха малко учудено, кучетата клечаха в краката ни и се усмихваха — кучето е единственото животно, което може да се усмихва. Валеше слаб сняг в нашата половина; другата половина на тундрата бе осветена от слънце.

Зад нас тордохата бе празна. Изтичах към нея и се вмъкнах отново през отворения капак. Сред разпънатите дивечови кожи видях децата си — те бяха все тъй голички, ослепени от слънцето. Взех снимката, целунах децата и ги оставих пак там. Догарящият огън в огнището дишаше, като че спящ човек дишаше сред жаравата. Обърнах се и видях в отвора Шура, тя се усмихваше на моите деца... Като се върнах в България, фотографът прерови филмите си и ми извади копие от същата снимка; носех я постоянно със себе си, но лани пътувах през Югославия, във влака ме обраха и ми задигнаха и тая снимка. Тоя дръвник, крадецът, да ми бе върнал поне снимката и билета, да ги бе подхвърлил някъде, а той задигна всичко и изчезна и трябваше да пътувам без билет през Унгария и Чехия. Унгарците излязоха разбрани хора, казах им за снимката и че тя някъде сега сигурно лежи накъсана и захвърлена от крадеца. Чехите не излязоха толкова хора, искаха да ме връщат обратно с влака, после искаха да ме свалят от влака; те ми се караха и аз им се карах и им казах също тъй и за снимката, но те не обърнаха никакво внимание. Намразих още

повече крадеца заради главоболията и се запехох никога през живота си вече да не минавам през Югославия. Ето как понякога една и съща снимка може да има различни истории. Някой сърбин е накъсал и е хвърлил ненужната фотография, фотографията не е пари, за да я прибере в портфейла си. Евенките туриха тая фотография в тордохата си като малко прозорче към един непознат свят и като малък спомен и случайна среща между родени номади и човек, в чиято кръв понякога се обажда номадът и тръгва отново към изворите си. Защото някога ние също сме били номади, макар че сега сме само калпави туристи.

Излязох навън, за да направим с Геня нашата руска магия. Седнахме на снега и се смълчахме, а Зоо обясняваше на застаналите срещу нас евенки, че ние седим сега и правим магия и чакаме да ни види отнякъде съдбата, че да е благосклонна към нас. Евенките се огледаха, но освен сняг и елени не видяха съдба, макар че ние с Геня седяхме мълчаливо пред нея. Евенките уважават чуждия ритуал, отстъпиха малко назад и ни загледаха благоговейно.

А сега, сбогом!

Сбогом, студена земя, в топла Европа понякога ние зъзнем повече, благодаря ти, че ме стопли! Сбогом, елени и кучета, сбогом и на вас, северни птици, в тоя миг не ще вдигна пушката си към вас! Сбогом, северни хора, още веднъж сбогом! Чакай, Петро, защо все бързаш с тая проклета машина, дано даде бог от бързане да скъсаш верига по пътя, та да видим как сетне ще бързаме и за къде всъщност бързаме, защо ние всички бързаме! Там, където пред нас стоят изправени пътища, ние, разбира се, бързаме. Пътят е даден на човека, за да бърза по него, макар че до една цел се стига не като се бърза, а като не се изостава. Е, добре тогава, да вървим, без да изоставаме, към своята набеязана цел!

Това беше през месец октомври 1963 година.

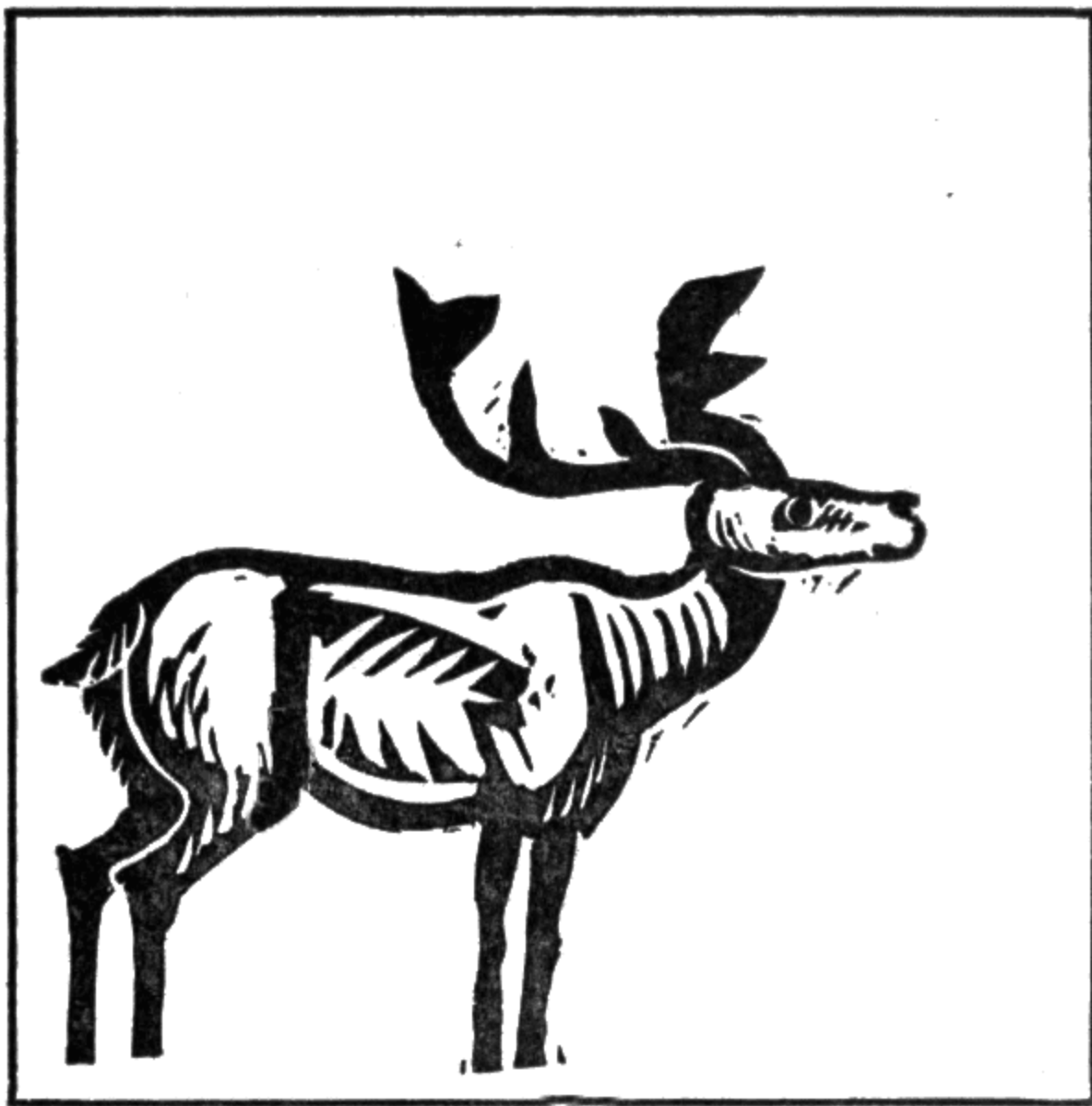
Веригите настъпиха снега, оставиха отпечатъците си върху него и ние с Геня свалихме шапките си, застанали прави в машината. Евенките също свалиха шапките си, жената притискаше Шура до себе си, сякаш можеше да я отнесе вятър, Чиряев потича след нас; той не махаше с шапката, а триеше лицето си с нея. Останалите пастири, застанали един до друг, махаха все с тия свои пестеливи движения, като че по-скоро държеха шапките си вдигнати във въздуха, отколкото да ги размахват.

С отдалечаването чаках да се повтори същото чудо, както го бях видял, като тръгнахме да бием гагарки. Тогава ние се отдалечавахме, а Чиряев, който разсичаше елена, все повече наедряваше заедно с тордохата; едрееше и детето до него. Туй чудо не се повтори, пастири и добитък ставаха все по-дребни и по-дребни, жилището заприлича на къртичина — тъй много се смали и внезапно всичко пропадна. Очите продължаваха да се взират, но навсякъде срещаха само снежната пустош.

Но това не бе истина. Туй, че се прегръцахме и си казвахме сбогом, не бе истина; туй, че се тупахме по раменете и казвахме сбогом, не бе истина. Не беше истина и това, че се отдалечавахме и махахме с шапките си за сбогом! Те се смаяваха, вярно е, но аз все още ги различавах един от друг, различавах пръснатите край тях елени, виждах наклеяките в краката им кучета, наредените отпред нарти и летящата верига на птиците. Излъгах ги, че се сбогувам, защото цялата тая картина залепна за очите ми и остана там за вечни времена.

ЮЖНА ПОСОКА

Мисля си: как ли атаман Семьонов си е представил да премине стремително с петнадесет хиляди щика право към Якутск и подир туй от басейна на река Лена да мине на юг, да овладее Байкал, да пререже сибирската железопътна линия и да завърши своя сибирски поход, затвърден окончателно с помощта на японците? Помислете си само: стремително да премине от Северен Китай до Якутск с петнадесет хиляди белогвардейски щика!

Подкрепата на Япония, естествено, не е била без значение. Япония е страна на изгряващото слънце, дори самото Изгряващо слънце, и Русия стои пред нея като бледа роса; то росата ще се изпари само при мисълта за Изгряващото слънце. Може би късметът на Русия се състои в това, че не се е сетила да помисли за Изгряващото слънце и все още е запазила себе си — пътешественикът сам може да се убеди: той газироза до колене. Пък и самото Изгряващо слънце поради някаква мрачна шега на съдбата все още не може да събере островите си, пръснати в океана, и самото то зъзне и потръпва, шибано от радиоактивни дъждове.

Изненадва ме тази стремителност на атамана! Дори си представям как в своята стремителност петнадесетте хиляди щика свистят и бляскат през Сибир, през горите и езерата му и прелитат като оси над белите пасбища, осеяни с полудиви коне, и конете цвилят от изненада, а сибирската гнус се надига от леговищата и се вие озадачена над горите, защото това, което е преминало край нея, вече го няма. Него вече го няма, защото то отдавна е изоставило пасбищата и се е устремило право към зелето на Якакит и Сергей Кузмич, макар и да е виждал негър, като погледне нагоре, ще му падне шапката от почуда и няма да повярва на очите си, кога види, че един щик пикира и се забива право в сърцето на набъбналата зелка; и златотърсачите на Алдан ще бъдат изненадани, съзирайки щиковете по АЯМ, златната шума на брезата ще бъде отнесена, сякаш вихър е преминал през хълмовете, и може би китаецът Ли ще падне на колене, убеден, че щиковете идват да заколят свинете му. Те ще ги заколят, разбира се,

тъй както преминават, без дори да са спрели, макар и за един миг, защото в своята стремителност вече са се надвесили над иллимахци, дето с викове: отпусни, отпусни, притегни, притегни! — се мъчат да извадят ленока от реката, но вместо ленок виждат как се стрелка в реката някакъв щик и на края на въдицата вместо ленок се мятта самият щик и реката ври и се стъписва изплашена. Тя ври и се стъписва, а устремените щикове продължават напред, все към Якутск, преминават голямата река Лена, всичките тия осемнадесет километра вода, без нито един да се удави, без дори да намокри мустаците си, а само зърват бегло своите отражения в голямата река и със страшна стремителност се забиват в дървения град Якутск, тъй дълбоко се забиват в неговото дърво, че остават там, като звънтят и потреперват. Якутските жители ще паднат веднага по гръб, щом видят как дълбоко и смъртоносно са забити белогвардейските щикове в дървения им град, как потръпват, измъкват се после от смъртоносните рани и все със същата стремителност, неуспели да си вземат дъх, удрят право на юг, към Байкал.

Всичко това си го представям най-картинно и най-живо, същински тунгузки метеорит, преминал страховито през огромните сибирски пространства; тия щикове така много са устремени напред, че постепенно се откъсват от войниците, вземат преднина, загубват ги от погледа си, толкова много се увличат в своята стремителност, че като се обърнат подир известно време, не ще зърнат подире си никакъв войник. Да си призная, и аз подобно на щикове не съгледах никакъв войник и самия атаман Семьонов не съгледах; само тия щикове, дето бяха много стремителни, но после те почнаха да се забавят, да се разпокъсват, да изоставят на групи или поединично, като всеки щик търсеше войника си, луташе се по горите и езерата и постепенно целият тунгузки метеорит се разсея в сибирските пространства и потъна в горите, подвиквайки на войниците. И войници сигурно са се лутали тук и там из горите и са подвиквали на щикове си, но никой никого не можа да срещне в тоя поход, защото едни ръждясаха, други замръзнаха, а трети потънаха вдън земята якутска.

Затова си мисля, че не е удобно чак такава стремителност, както например атаманът си е представял. Спомням си, че в руската литература има нещо писано за човешката стремителност, но не помня къде и от кого; помня само, че някакъв човек бил толкова много

стремителен, че един ден успял да се повдигне от земята, полетял из въздуха и кой знае колко време е щял да лети, ако на пътя му не се изпречила една камбанария, човекът се закачил на нея и доста повисял на кръста ѝ. По-късно той си изкарвал прехраната, като просел пред камбанарията и разказвал как се бил закачил на кръста ѝ... Няма да се изненадам, ако един ден науча, че и атаманът дълго време си е изкарвал прехраната (застанал пред входа на своя въображаем сибирски поход) с разказа как стремително е ударил Якутск с петнадесет хиляди щика и е възвил бързо на юг, за да удари Байкал.

Ние сега също тъй отивахме да ударим Байкал. Най-напред отпочинахме в Иркутск, пихме грузинско вино в Интурист и тъкмо се разпихме, казаха ни, че сме изпили всички запаси. Аз разговарях по телефона с България, чух познати гласове — тъй дълго неслушани, а Геня намери в градската поща купища писма от своя четиригодишен Дима — все мили московски рисунки и драсканици. Имахме вана, но ваната в хотела все пак не бе онуй славно къпане, дето го направихме подир връщането си от тундрата в Тикси, в старата руска баня с брезови пръчици; в горещи пари на потилнята всеки инквизираще собствената си мръсотия с тия пръчици, а някои взаимно се шибеха, та само дяволите липсваха, за да допълнят адски горещата картина. Но понеже нямаше дяволи, щом ни стана извънредно горещо и непоносимо и ни заболяха гърбовете и хълбоците от шибане, ние се обляхме с вода и се измъкнахме тихичко навън от тоя парен ад, наречен руска баня, и дълго подир това след нас вървяха цели стада пара, промъкнали се през откренатата врата.

Подобно нещо не може да се види в Иркутск. Иркутск е цивилизован град, пълен с чисто свои, иркутски истории, и ще е необходима голяма територия, за да мога да го разположа и да построя всичките му истории, без едната да се извисява за сметка на другата, както и самият град е строен — без една къща да притесни съседната или да я засенчи; затова ние ще потичаме с тенекиеното самолетче върху една иркутска ливада, ще подскочим заедно с него нагоре и заедно с него ще прескочим всички иркутски истории, за да тръгнем към Северен Байкал, към неизвестния на читателя остров Олхон.

Да се отскочи с тая тенекиена двукрилка до Северен Байкал не е нито толкова лесно, нито толкова просто. Малките самолети имат това неудобство, че пътуват на височини, пълни с всякакви трапища.

Двукрилката се извиси, изпълнена с гръмогласен протест, но не можа да се задържи дълго в разредения въздух, затуй се спусна по един въздушен склон, като че се пързеляше, и почна да лъкатуши. Ние летяхме или наляво, или надясно, но не и напред. Щом някъде се покажеше вода, двукрилката веднага завиваше и минаваше на пръсти край нея, като внимаваше да не се събори в ямата; щом някъде се покажеше бляскавата ивица на река, двукрилката напъваше мотора си, засилваше се и прескачаше въздушната пукнатина. Една пожъната нива ни измами със своята кротост, щом я доближихме, тъй се блъснахме в нея, че самолетът дълго време трепереше от ужас и му се виеше свят, също като човек, кога се блъсне в горния праг на някоя ниска врата. Уж е все равнина под нас и би трябвало и въздухът също тъй равно да е напластен върху тая равнина, а то излиза, че ние се катерим с двукрилката или лъкатушим из невероятни въздушни Хималаи, познати само на летеца и на неговия помощник. Големите самолети на Туполев и на Илюшин летят високо над тези Хималаи, над техните снегове и облаци, над техните шеметни пропасти и се плъзгат леко и равно; с тях не ще забележите дори, че летите. Имал съм случай от Новосибирск до Москва да наблюдавам непрекъснатия залез на слънцето — тръгнахме по залез слънце и пристигнахме по залез слънце. Пред нас слънцето стоеше неподвижно, едва докоснало хоризонта; зад нас Източният Сибир тънеше във вечерния мрак и след като постояхме няколко часа на върха между мрака и залеза, кацнахме в Москва... Едва сега можех да си представя колко много двукрилки са се лутали под нас и са надхитрили хитрите клопки, разхвърляни по пътя им. Представям си как са се люшкали и блъскали по въздушните стръмнини и процепи ония якутки от Мухтуя, дето отидоха с мократа двукрилка при своите ловци в тайгата, за да им занесат малко женска топлина!

Нашето преминаване през въздушните Хималаи продължи няколко часа, после се показва вода и отвъд водата — остров Олхон. Островът е дълъг осемдесет километра, населен с буряти, скотовъди и риболовци. Ще кацнем на самия бряг, върху една жълта ливада, и вече почнахме да се спускаме, но изведнъж излезе, че не е тъй просто да кацнем върху ливадата. Стадо крави пасеше най-спокойно на това тревисто летище и не ни обърна никакво внимание. Двукрилката мина много ниско над стадото, кравите ни помахаха с опашките си, но не се

отместиха. Те просто си пасяха на своето пасбище и не разбираха защо тая небесна крава трябва тъй силно да мучи, а не слезе при тях да почнат да пасат заедно. Завъртяхме се във въздуха, а през това време из гората излезе един камион и почна да гони стадото. Добитъкът малко неохотно се размърда, разполови се, направи място широко колкото шосе и нашият самолет се плъзна по това тревисто шосе, подскочи няколко пъти и спря. Кравите веднага закриха пистата, дойдоха и помиришаха небесната крава, убедиха се, че е настроена миролюбиво, и я оставиха да пасе спокойно заедно с тях.

Това бяха извънредно дребни крави — стигаха до кръста ми. Няколко кози имаше, козите изглеждаха високи една педя, същински детски играчки, курдисани и пуснати на пасбището; само децата липсваха, за да гледат играчките.

Всъщност децата не липсваха. Те се появиха откъм гората, съвсем малки деца, някои от тях бяха мустакати и вървяха бързо с късите си нозе, за да вземат пощата от самолета и кутиите с филмова лента. Повечето от тях пушеха. Това бяха буряти — скотовъдите на острова, — дребни хора, подвижни — донякъде ми напомняха евенките. Сега изведнъж видях, че има някаква съразмерност между хората, козите и кравите, че дребните скотовъди са развили тъкмо най-дребните диви раси, заселили са с тях острова и са ги подчинили на себе си, направили са ги послушни и кротки. Наоколо през гората прозираха други пасбища, други стада добитък бяха пръснати из тях, а когато се обърнах към Байкал, видях едно стадо крави, нагазило във водата до колене.

Представете си стадо крави, което е навлязло в едно зелено море да пие вода! Първоначално човек не може да свикне с тая гледка. Добитъкът от сушата никога не пристъпва към морето, той отдалече усеща соления му дъх, горчилката и остротата на йодовите пари и цялата тръпчива воня на гниеция растителен и животински свят. Крави да нагазят до колене в морето и да пият вода!... Те наистина бяха отишли на водопой, Байкал се вълнуваше леко и биеше със зелени вълни коремите им, животните повдигаха глави и отново се навеждаха, за да могат вълните да ги ударят по муцуните, пак вдигаха глави, стреснати от удара на вълната, и отново се навеждаха. Водопоят в реката е спокоен; водопоят в Байкал е прекъсван често от тичащите към сушата вълни.

Водата на това море е сладка и зелена. Навътре зеленото потъмнява, бели гребени се раждат и умират, за да се родят отново, по-нататък водата става почти черна и в далечината завършва с черни скали, които я заграждат, за да не се разлее. Дни наред гледах изменчивостта на Байкал, ту стихнал, ту разбунтуван, ту осветен от слънце, ту притиснат от ниски облаци или вгълбен при залезите, за да могат да навлязат в него дългите сенки на далечните му брегове и да паднат на дъното му с идването на тъмнината. После щях да стоя в лодка сред подскачаща риба и да гледам как Байкал се удря и пени в бордовете и се мъчи да надникне над тях или да нахлуе в лодката и да си вземе обратно биещата се за вода риба. Щях да гледам също така как стадата добитък слизат диагонално по склоновете на острова да пият вода и после поемат с бавни зигзаги нагоре, как работят чевръсто с езиците си и доостригват стриганата през цялото лято трева.

Ако вие плувате с рибарска лодка по езерото, ще видите колко много стада са излезли на паша из острова; ако застанете на сушата, ще видите колко много рибарски лодки са излезли на паша в езерото и как бясно препускат по него трещящите глисери, вдигнали бели облаци вода подире си, и как бурятските кончета, затънали до глезени в пустия плаж, извиват шици и процвилват към глисерите. Зад тях димят комините на дървените къщи и се вари контрабандната ракия арака.

Добитъкът се напи вода, възви към сушата и започна да се разгръща към пасбището. Камионът пак почна да гони кравите, отвори малко място и нашата двукрилка се засили, подскочи и увисна във въздуха; тя тръгна по обратния път към Иркутск. Погледнахме малко подир нея (щяхме да я видим пак след една седмица, защото в Олхон идва самолет само веднъж през седмицата да донесе поща и филми и да вземе пощата и стария филм), погледахме и тръгнахме през гората към селището Хужир.

Гората и тук бе само от лиственица. Вековни дървета се извисяваха, следобедното слънце едва се провираше и бе разпръснало из тях снопове светлина. Никъде никаква птица не се виждаше и никаква птича песен не се чуваше в тая гора; само мучене на добитък, високомерните възклицания на някоя коза и човешко подвикване. По едно време дочухме смях — той бе женски, — после се обади куче и преди още да сме успели да наситим очите си с олхонската гора,

дърветата оредяха, разместиха се и ни изоставиха внезапно. Посрещна ни слънцето — право в очите, — селището Хужир, вкопчено в склона, слязло с къщите си до самата вода, няколко жени, които вървяха по тревиста улица между къщите, и няколко кучета, не по-големи от котета. Котетата си размахаха опашките, спуснаха се към нас, лаеха страшно заканително, но щом стигнаха до нас, веднага млъкнаха, поотриха муцуните си в краката ни и ни поведоха към своето селище.

Зверове трудно биха нападнали Хужир, но Хужир има нужда от кучета, защото те пазят селището от водните и от сухоземните духове. Денем тия кучета лаят обърнати към сушата, нощем лаят обърнати към морето или обикалят тюлена на хужиреца да не би случайно да избяга от къщата му, да тръгне по улицата и да се хвърли право във водата. Тоя хужирец бе хванал един тюлен и го държеше в къщата си в едно корито. Хужирци смятат, че един ден може би ще успеят да опитомят тюлените и всеки жител ще се разхожда, като води подире си с каишка тюлен, и тъй ще се събират пред селската кантора, ще стоят, ще пушат, ще си разказват истории, а тюлените ще лежат в краката им и ще ги гледат кротко в очите.

Кучетата ни заведоха чак до кантората, там ние разпитахме каквото ни трябваше и с Геня тръгнахме да търсим новата си хазайка. Кучетата обаче не ни изоставиха, а тръгнаха след нас и вървяха чак докато намерихме хазайката, поклучаха на улицата, а после заминаха вкупом към пристанището да посрещнат рибарските кораби. Тия кучета само посрещат и изпращат, каза новата ни хазайка. Кон ако се зададе, веднага го посрещат и изпращат; стадо ако се зададе, веднага отиват да го посрещат и вървят заедно с него. Как ли не ги мързи цял ден да скитат! Те ли посрещнаха самолета? Казахме й, че са ни посрещнали отсам гората. Е, каза тя, тоя път са закъснели някъде... Заповядайте, ей сега ще стъкна печката, само да се преоблека.

Тя беше пълна, около шестдесетгодишна жена. Преоблече се и се появи на вратата в син анцуг. Дебелеем, дебелеем, каза жената, от тая пуста риба дебелеем, вече не ми стават дрехите. Тя почна да разнася анцуга си из стаята, за да ни приготви рибешкия обед. В прозореца ни се блъскаше и зеленееше Байкал.

На острова се сприятелихме с хужирския шаман. Той ни развеждаше да ни покаже забележителностите на Олхон, неговите селища, платата и пасбищата му, неговите гори и прочутата Шаманска скала, дето едно време пещерата ѝ е била храм. Шаманът бе един от най-старите жители на селището, неговият баща също бил шаман, както и дядо му. Но не сме ние шамани, казваше ни той, истински шаман бе дядо ми. Някога те живеели оттатък Байкал, в непроходимите гори на Сибир — непроходими за човека и проходими за бога. В тия гори постепенно почнали да проникват външни хора, шаманската вяра се разклатила и местните жители решили да минат на юг и да потърсят място за ново заселване. Като че пред тях вървял шаманският бог и ги водел право към Байкал, а когато стигнали до брега, те спрели озадачени — как ще преминат тая вода и къде ще ги изведе водният път.

Водният път ги извел на Олхон.

Сега шаманът, наследник на истинските шамани, доведен от своя бог на Олхон, дои рижата си коза, подпрял с чело задницата ѝ, или шие цървули, или седи върху парче козя кожа пред къщата си и съзерцава с едното око Байкал, а с другото око високите тревисти хълмове, изпълнени със загадъчни гънки. Аз съм тук на сушата, каза ни той, като ни изпращаше на риболов в Малко море (островът разделя тук Байкал на Голямо и Малко море), аз съм тук на сушата да ви дочакам и нищо лошо няма да ви се случи. Ходихме с Геня с рибарите в Малко море, ловихме странни риби — тънки като пръчици, кръгли и плоски, или пък розови риби, напомнящи донейде топка — само две очи върху топчестата глава и опашка колкото на попова лъжичка. Рибарите ги хвърляха обратно в морето, като отбираха само омула. Доближавахме стръмни брегове, надвиснали застрашително над нас, излизахме иззад скалите на открито и ни срещаха високи вълни, но нищо лошо не ни се случи. Други кораби, карани от момичета, ни пресичаха пътя и питаха нашите не е ли много голям екипажът им и не биха ли дали част от екипажа и на тях и нашите рибари с удоволствие ни даваха. Но нищо

лошо не ни се случи и пак се върнахме на сушата и хужирските кучета ни посрещнаха и ни заведоха при шамана.

Той не бе сам. При него имаше някакви хора, дошли от съседно селище да благодарят, че бил излекувал техен близък човек. Шаманът седеше върху парче козя кожа и гледаше съсредоточено билото на хълма, гледаше го тъй, сякаш той хълм бе турен срещу Хужир специално за неговия поглед. С Геня го питаме как лекува своите болни и всякакви болести ли лекува. Всякакви, казва ни шаманът и непознатите хора също казаха, че той лекува всичко. Но за да се излекува болният, той трябва да вярва. Дядо му, големият шаман, му бил казал, че ако болният вярва, ще оздравее, ако не вярва, то тогава никой не може да му помогне. Ако човек не вярва в бога, той никога няма да види бога.

Казвам му, че душата понякога може и да повярва в бога, когато е много смутена или когато е много разбита, но разумът не иска да вярва това, което душата иска да свие на топка в сърцето ни, разумът го разпръсква, както се разпръскват и ей тия бълхи край нас... Ние седяхме в двора му, огрени от късното есенно слънце, наоколо ни подскачаха бълхи, дребни, плоски и съвсем черни — кучешки ли бяха, кози ли бяха, дявол ги знае... В тундрата аз например веднъж повярвах — в една тордоха на евенки беше това — и зърнах шаманския бог, краката му се мярнаха в отвора на тордохата и после той се плъзна по кожата, а кучетата го изпратиха със скимтене.

Бог е един, каза шаманът, кръстосал ръце на гърдите си. Бог е един, религиите са различни; може и да го има, може и да го няма — не трябва да говорим. Трябва така да живеем, все едно, че има бог. И ако не вярваме в него, да бъдем честни — е, това е вече самият бог. Вярата е като кладенеца, различни хора пият от нея, а водата в кладенеца винаги си остава една и съща.

Той надълго ни говори за очите, които ни гледат, и също като евенките твърдеше, че човек не трябва да се скрива, вратите на човека трябва винаги да са широко отворени, всеки може да надникне в него и всеки да се увери, че вътре е чисто и светло. Един убил и затворил вратите си, заключил ги с тежки ключове, но нечий очи веднъж надникнали през ключалката на тоя човек и видели вътре в него тъмнина и страхотии. Сам човекът бил измъчван много от тъмнината и страхотиите в себе си, но не посмял да разтвори вратата да нахлуе в

него светлина. След смъртта си той бил изгорен върху един хълм, но никакви искри и никакъв пламък нямало, а само черен дим, който не се издигнал нагоре и се разстлал ниско по земята. Тревата станала тъмна, добитъкът минавал по нея, помирисвал я и отминавал. Понякога там се спирали дребни бикове и се биели. Те можели да вървят дълго време съвсем кротко, но щом стигали това място, се обръщали един към друг и почвали да се бият и не един хълбок е бил разпран на тоя хълм.

На Север гробовете на шаманите са във въздуха, по дърветата. Там вятърът ги люлее, ваят ги дъждове, зиме ги засипва сняг. Шаманът на Хужир не иска да бъде погребан в дърво, нито да бъде закопан в земята. Аз гледах, каза той, как закопават хора в земята. В земята е много тъмно, студено е и много е тежко човек да лежи дълго в тая тъмна дупка. Трябва да минат години, докато се изкачи на небето. Аз съм казал след смъртта ми да направят кладата на хълма и да ме турят на кладата. Огънят леко и бързо се издига към небето и заедно с огъня и аз леко и бързо ще отида нагоре.

През оградата надничат съседи и влизат в малкия двор. Те сядат също като шамана, подпрели гърбове на къщата му, и гледат хълма; по билото вървят кафяви крави. Съседите веднага казаха, че на билото е по-хубаво, там е високо, вижда се далече, цялото Малко море, и Шаманката също се вижда, и Голямото море отгатык. Високо и открито е, ветровете там са по-силни, те ще разпалят бързо кладата и ще вдигнат бързо човека във въздуха. По-хубаво е там от тая мрачна и мокра земя, чисто е там и приветливо.

Белезите, оставени от кладите, никога не навяват тъга. Гробищата с могили са винаги тъжни. Разказваме на хужирци за Братск. Братското езеро е потопило много земя, цяла европейска държава лежи на дъното му. Много хора са издигнали голямата стена, тя е толкова голяма, че като вървите по нея, ви се завива свят и човек започва да изпитва някакъв страх. Част от водата изтича свободно, тя тръгва отдолу, извисява се над бреговете, бие се и се пени високо над тайгата и с гръмотевичен трясък пада надолу. Хвърлете варел в нея, варелът лети, като че е изстрелян от оръдие. Хвърлете железен лост, той засвистява и лети нагоре към небето, блъснат от страшната струя. Това езеро е почти като Байкал, само че Байкал няма отвор, откъдето да изтича и да видим колко голяма е силата му. (Като си спомням за земята, залята от Братск, веднага си спомням и зелето на якакитци,

онзи малък къс земя, тъй трудно откопчен от тайгата. Огромни усилия на северни хора да се опитоми парче заледена земя и огромен размах на Братск, за да се потопа цяла Швеция, опитомена земя.) Част от хората, вдигнали тая гигантска стена, са останали завинаги в братската тайга. Братското гробище е едно от най-тъжните, каквито съм виждал някога. То е разпръснато в нозете на огромни лиственици, дърветата стоят строго и неподвижно и само много високо се вижда как се люлеят плавно клоните и свисти вятърът. Долу е тихо, тревисто, буйната растителност се хвърля веднага върху прясно разровената земя, гладна за прекопана земя, изяжда я бързо и се издига нагоре, пъллейки по могилиците, скривайки кръстове и пирамиди. Никой не се грижи за това гробище. Властите давали големи суми, идвали хора, престоявали няколко денонощия и бягали обратно в кипящия живот на стената. Хълм там няма ли? — ни пита шаманът. Няма хълм, казваме му. Ако имаше хълм, беше по-добре тия хора да са на хълма. Но те пак ще се издигнат. Те ще тръгнат със соковете на гората и всеки от тях ще стигне върха на своето дърво. В земята ще останат само белите въглени на костите им, защото, където човек е направил нещо, там е останал и въглен от неговата кост... Моите кости ще бъдат черни.

По улицата нашата хазайка развява анцуга си — идва да вземе рибата, която носим от морето. Намокрихме ли се до кости? — пита хазайката. Намокрихме се, казва й Геня. Тая проклета риба как да я сготвя днес? Оха, казва Геня. Предната вечер тя пържи, пържи в тигана, натуря солена сланина, натуря планини от дафинов лист и бахар, тъй че след третата хапка могат спокойно да ви откарат в болницата. Пак ли оха? — учудва се хазайката. Пак оха, казва Геня. Ако в Арктика ние ядохме само еленово месо, тук, на Олхон, прекарахме само с риба. Олхонци отглеждат много добитък, но ядат предимно риба.

Нашата хазайка отново си развя анцуга по улицата, като стискаше рибите за опашките. Услужливите кучета тръгнаха подире й, за да я изпратят по пътя.

Шаманът ни казва, че докато човек е жив, той подпира с гърба си своята къща, той влиза в нея и излиза от нея, къщата стои висока почти колкото човека. Но когато човекът си замине, къщата се натъжава, тя почва да се смаява, смаява се, смаява се, също като мехура на рибата, и след време от нея остава само малка могилка, а подир още

време и могилката пропада и всичко става равно, сякаш нищо не е имало преди. Той подкърпва своята къща, кове и замазва, а от другата страна жена му вече белосва, за да може слънцето, като се вдигне над Олхон, да я забележи. Сивите къщи са неприятни за окото на слънцето, белите къщи са хубави, слънцето все тях гледа.

Трудно бих нарекъл къща това жилище. То по-скоро бе някакъв разкривен сандък, обкован непрекъснато от своя стопанин. През отворената врата се виждаше нар, печка и ниска маса. В края на масата едно направо замазано в стената стъкло разкриваше оттатъшния свят на Хужир и някакво малко парче гора. Когато с Геня стояхме прави, къщата стигаше до раменете ни.

Животът също тъй се поддържа, ни казва шаманът, както и къщата, хората го подкърпват, замазват го, белосват го, за да е по-светъл, а като си заминат при дедите, идват други хора и продължават да поддържат живота, затова той не остарява, не става купчина, той не е мехурът на рибата, изваден на сухо. Животът не може нито да загине, нито да се възпламени. Шаманът например бил виждал как една къща се възпламенила и цялата се издигнала в небето — само пепел останал на мястото, където била стояла. Понякога и къщата може да изгори като човек на кладата; то рядко се случва, но се случва, разбира се, това са странни къщи, които искат да умрат преди стопаните си... Има ли у нас такива къщи, пита ме той.

Има и у нас такива къщи. Разказвам на хужирци, че веднъж изгоря една къща, голяма колкото техният рибен комбинат, дето осоляват и пушат прочутата риба омул. Една селянка имала много кокошинци в курника и решила да опърли кокошинците, защото те плъпнали и из къщата й. Тя влязла с един факел, натопен в газ, и щом влязла, курникът веднага пламнал. Кокошинките изгорели и се възнесли на небето, но и курникът се възнесъл. До курника имало един сламник, пълен със сено за зимата, като видял сламникът как курникът се възнесъл, пламнал и той с цялото си сено и също почнал да се възнеса. Къщата, подпряна до него, помислила, помислила и също тъй пламнала. Аз я видях как пламтеше, какви стихии е имала в себе си, как бучеше със своите пламъци, а селяните тичаха и хвърляха по някоя кофа вода. Керемидите, нажежени втори път, почнаха да гърмят и да се пръскат, та народът се отдръпна да не загине някой. Народът се отдръпна, но през туй време съседните къщи почнаха да се нажежават

и да се готвят и те да отидат заедно с огъня. Тогава се втурнаха всички, взеха да облепват къщите с мокри черги, къщите димят и изпаряват веднага водата, но селяните веднага им турят нови черги и хвърлят вода върху чергите — студена вода, вадена от кладенците, — та дано охладят желанието на къщите. Цяла нощ се води борба между селяните и къщите — къщите искат да пламнат също като човек, когато много се разгорещи и иска да направи нещо безумно, а хората ги обливат с вода и ги загръщат в коравите кълчищни черги, за да охладят безумието им. И ги изстудиха постепенно, усмириха ги, оставиха ги при себе си. Те бяха все праведни къщи, все кротки и смирени селски къщи, просто да се чудиш как изведнъж близостта на огъня ги изпълни с безумие.

Тая история, допълвана с академически фрази от Геня и доукрасявана на места от него, направи много силно впечатление на хужирци. Те огледаха околните къщи, притулени една зад друга или надникнали една над друга, за да могат да ни виждат. Къщите обаче нито тръгнаха, нито се разместиха, а съвсем кротко си стояха по местата и димяха с комините си също като кротки човеци, насядали да попушат.

А има и къщи, които по много странен начин отказват да служат повече на човека, да му дават своя подслон и своята топлина. На село ние имахме една много стара къща, в нея живееше дядо и баба. Тая къща помня от най-ранното си детство, в нея съм се родил. Тя бе висока и стара, стръмно каменно стълбище водеше за втория етаж, дето живеяхме. На първия етаж живееше бъчвите с виното, живееше картофите, туршиите и всички видове духове, каквито човекът е успял да измисли. Горе на балкона живееше кучето и понякога и аз седях горе, на последното стъпало, и дори и сега, като се обърна назад, виждам едно малко момче с бозови панталони и червена фуражка как седи и наблюдава улицата, а кучето с железен нашийник побутва с муцуна момчето и то се търкулва надолу по каменните стъпала; после се появява дядо ми: най-напред той наби хубаво кучето и чак после дойде да види раните ми. Раните съм забравил, но като се обърна назад, все виждам себе си, съвсем малък с тая червена фуражка, и кучето, клекнало зад гърба ми. Тия стъпала бяха страшни през зимата. През зимата се заледяваха и нашите гости повече слизаха на задник по тях — где можеш да удържиш краката си по хлъзгавия лед, щом се

докоснат до леда нестриганите свински цървули, и веднага политат надолу, та човек по никакъв начин не може да догони краката си и ги настига едва когато се забият в снежната пряспа, натрупана до къщата. Пак от тая къща съм падал от прозореца надолу с глава, без нищо да ми се случи, и пак там тичах и пищах, а един въглен се бе залепил на челото ми и също пищеше. Ето го и белега на челото.

Ами как тъй се е залепил там въгленът, ме питат хужирци и разглеждат белега, а шаманът каза, че белегът ми бил хубав. Ами че големите деца взели живи въглени, наредили ги покрай къщата и всеки въглен покрили отгоре с по една шумка. Те чакали да се зададе бабичката Велика и да тръгне боса по въглените; като стъпи на един въглен, да се опари, после да подскочи и да стъпи на друг въглен и там да се опари и като почне да я пари и той, да подскочи и да завика: ох! ох! Но вместо Велика аз тръгнах бос по тия пръснати шумки и почнах да викам, после се спънах и паднах, та челото ми изгърмя върху камъните; то, разбира се, не бе се ударило върху камъните, а върху един въглен и той, подлецът, веднага се залепи и почна да гори челото ми. Пищя и тичам, та право в обятията на Велика, дето ме плашеше с пазвата си. Тя каза: господ да ги убие! — и тръгна да бие децата, но не стигна до тях, защото нагази в пояса на въглените и почна да танцува и като потанцува малко по тях, се върна обратно; пък и децата вече се губеха в ливадите... Така си живеехме ние в тая къща, после баща ми направи нова къща и там останаха само старите. Една нощ дядо и баба спят и в просъница баба чува нещо да се срива; ако сте чували пролетно време, когато снегът почва да се топи, как понякога се хлъзга по покрива на къщата и с тътен се сгромолясва до стената — ето такъв шум се чул и баба побутнала дядо и му казала — нещо падна май. Дядо казал, че е паднал снегът от покрива, и двамата пак заспали. Разбира се, никакъв сняг не е имало, защото това е било през лятото. По едно време дядо пита: А бе не ти ли духа на тебе? Баба казала: Духа ми. Ами иди затвори тогава прозореца! Ще го затворя, казва баба и става да затвори прозореца. Няма го прозореца! — вика тя. Как тъй го няма! — пита дядо и също става. Ами няма го ни прозореца, ни стената я има! Брей! — казва дядо и вижда, че наистина ни прозорецът е там, нито стената. Преди да си легнат, всичко си било на мястото, а сега ни прозорец има, ни стена. Нощвите си стоят, печката си стои, както са си били винаги, само стената зад тях я няма. Погледнали дядо

и баба надолу и видели, че стената била паднала. Къщата си отива вече, казал дядо, време е май и ние да си отиваме. Не е хубаво къщата да си отива преди стопанина. Баба също казала, че не е хубаво, по-добре е първо стопанинът да си отиде, па после да си отиде къщата... Така старата къща отказа да служи повече и в мазето ѝ останаха да живеят само духовете.

Тая работа, казва един от хужирците, някой дух я е направил. Кога човек спи, духът не спи. Той е съборил стената. Ние имаме тук един дух, горе на платото, винаги обръща колите със сено. Не е минала кола със сено, без да се прекатури. Ние с Геня не вярваме, че горе на платото има някакъв дух и че само това му е работата да седи там и да преобръща сеното. Него може и да го има, може и да го няма, ни казва шаманът, както ни бе казал и за бога, но ти живеј тѣй, все едно, че го има. У нас най-много ги има на Шаманката. Човек с добри уши може да ги чуе как свирят.

Не зная колко са ни добри ушите, но решихме да видим тая прочута Шаманка. Тя се издига на самия бряг на Байкал от източната страна на селището. Това е една висока и стръмна скала, трябва много опитност, за да се изкачите на нея. Бурятите се катереха бързо, тия дребни и жилави хора се катереха като котки, всяка издатина им беше позната и ние с Геня едва ги следвахме, понякога ги губехме от очите си, та трябваше някой от тях да се връща и да ни показва пътя. От върха на скалата се вижда далече на запад, бреговете постепенно се стопяват и остава само тънка ивица вода. На изток от нея се възправя гол хълм, иззад него слънцето излиза като иззад прикритие, за да блесне в очите на шамана, седнал върху тая висока скала. Тогава шаманът тръгва надолу заедно със слънцето и преминава с него през пещерите, които те наричат храмове. Някога това са били богати храмове, но на мен ми се струва, че тия влажни и тъмни дупки са диви и неудобни места за молитва. Те бяха изпълнени с някаква мрачност и вятърът също тѣй мрачно виеше около тях, като че наистина тичаха непрекъснато духове. Може би човек, изповядващ шаманска религия, харесва тѣкмо такива места за уединение и размисъл. Лично аз харесах повече една дълга и наклонена поляна срещу скалата. Рижа коза вървеше по поляната и макар да стигаше до коляното ми, бе много важна и официална, напомни ми руска официантка от московските ресторанти: на нея даже нозете ѝ попукваха, сякаш стѣпваше с токчета.

Тя само веднъж ме удостои с поглед. Със суровото мляко на такива рижи кози едно време в моя край лекуваха туберкулоза.

Поседяхме на поляната, попушихме, всеки мълчеше и гледаше пред себе си. Не зная кой какво е виждал пред себе си, аз виждах само Байкал — тъмен на запад, студеносив оттатък Хужир, яркозелен пред Шаманката и самата Шаманка изглеждаше зеленикава в своето отражение. Тук и там се раждаха пенести вълни, подскачаха, подскачаха и издъхваха, за да се появят на тяхно място нови. Облаците над нас вървяха в посока, обратна на вятъра, и бурятите ни казаха, че подир малко вятърът ще стихне съвсем и ще смени посоката си.

Може би ние щяхме да поседим още и да посъзерцаваме Шаманката и Байкал, ако не бе се появил пак синият анцуг на нашата хазайка, за да ни каже, че рибата е готова и че нашият хазаин бил прекатурил сеното, та трябвало да го товари отново и чак сега се прибрал в къщи. Попитахме я къде е прекатурил сеното. Дето всички го прекатурват, каза ни тя, горе на платото. Ето виждате ли, казаха ни веднага бурятите. Там всички си обръщат сеното.

Ние отидохме при хазаина и преди още да го попитаме, човекът веднага призна, че прекатурил сеното. Почнах да оглеждам отново хълмовете, купчините гора, дългите сенки и стадата — ту скрити в сенките, ту осветени от слънце, — и небето, по-скоро белезникаво, отколкото синьо; всичко бе застинало и изглеждаше далечно, далечно в прозрачния въздух. Може би тъкмо това е място за шаманска религия и не случайно водният път е извел преселниците на Олхон.

Макар че те все още се боят от Олхон.

Те се боят от сушата и предпазливо вървят по нея — малки, дребни хорица, господари на дребен добитък, — тътрят се нагоре-надолу по острова и очите им не могат да погълнат изцяло тая възвисена суша, втвърдена в странни гънки, която потопява в Байкал ту скалисти нозе, като че каменни великани са потопили краката си до глезени; ту тревисти дъги, спуснати предпазливо до водата, или тънки пясъчни ивици, изпъстрени със следи от копита. Привечер тази част на острова дълго време стои неподвижна в собствената си сянка; и селища, и хора стоят неподвижни в сянката; само Байкал светлее в далечината и огъва лъчите на спускащото се слънце, но сенките на неговите високи брегове започват да гонят лъчите на изток, също като пастири, подкарали светли стада пред себе си, и когато и тия слънчеви

стада преминат, настъпва тъмнината. Дори прах не остава след тия слънчеви стада. Тъмнината се доближава до къщите, сенките на умрелите също се доближават до къщите и самият Байкал в тъмното върви на пръсти по пясъка или се блъска в скалите, като стене от удара. В тъмнината всичко се доближава до нас и го чувствуваме по-осезателно. Денем страхът може да излезе на улицата, може да му хрумне да се разходи из гората или да се полута из пасбищата. Но нощем той също се бои да остане навън, затова се промъква тихичко, без да вдига шум, и стига да напрегнем слуха си, можем да го чуем как диша в къщата на бурята.

За да не трепем пеша нашия водач шамана до Харанци, взехме един глисер от рибарите; той щеше да ни откара по Байкал до селището и да ни върне обратно. По съветите на шамана не трябваше да вземаме водка, защото в Харанци той има свои хора и ще прием там страшната бурятска ракия — арака. Рибата може да вземем, там малко ловят риба, хранят се повече с добитък. С Геня приготвихме пушена риба омул и попитахме дали араката може да се пие с риба, а шаманът ни каза, че страшната арака може да се пие с всичко и налива човека със сили чак до темето. Ще съберем там сили до темето и ще видим страшните чудовища, дялани от дърво и от камък срещу всякакви духове. Ако вие издялате един дух и го турите в къщата си, истинският дух ще надникне през вратата, ще се изплаши от себе си и ще отmine. Казвам на шамана, че ние, християните, сигурно бъркаме, като туряме бог в къщата си — той ще надникне и ще отmine, но никога няма да влезе в къщата ни... Няма да влезе, ми каза шаманът.

Нашият хужирец се бе приготвил специално за пътуването до Харанци: бе се опитал да се обръсне, не зная как и с какво, защото половината брада си оставаше върху лицето му, пръсната на отделни купчини; на краката си бе турил къси, домашно шити ботуши от небоядисана кожа — каза ни, че ги е турил, за да може да пътува по-леко по езерото. Не зная как си е представял пътуването по езерото и дали изобщо водачът ни някога е пътувал. Може би се е качвал в лодка съвсем близко до брега, тъй близко, че ако лодката потъне, той да може да скочи и да изтича на брега. Бурятът във всички случаи се държи повече за сушата и по-малко за Байкал. Байкал като че стои повече в краката му, за да поддържа у него страха или да може понякога да го съзерцава.

Една песъклива улица ни преведе между няколко къщи, доста дълбоко потънали в пясъка, после минахме някакъв песъклив овраг и излязохме на твърдия бряг, дето стоеше нашият глисер. Мотористът бе турил надълго една рибарска лодка, та по лодката преминахме и се качихме в глисера. Съдът беше голям, широк, удобен и много

елегантен. Моторът му заработи леко и глисерът тръгна плавно, като се отдалечаваше диагонално от сушата. Шаманът ни гледаше с детска възторженост и опипваше с ръка бордовете и пейката. Най-напред той седна зад кормилото, обърнат към вътрешността на Байкал, после мина край нас и седна отзад, обърнат към сушата, за да може да съзерцава своя остров и да гледа бялата и мека диря, оставена подир лодката — тя се кълбеше и играеше като лисича опашка подире ни. Всичко това правеше извънредно силно впечатление на нашия водач и беше за него във висша степен хубаво.

Равномерно и плавно се отдалечавахме от брега към големите дълбочини и с навлизането в Байкал се засилваше и вълнението. Водното пространство бе пусто, рибарските кораби се бяха прибрали отдавна; в Малко море кораби могат да се видят само рано сутрин. Вчера ние излязохме в тъмно с рибарите и се върнахме рано преди обяд, вълните на Байкал още не бяха се надигнали... Бяхме се отдалечили много от брега, а нашият човек все така седеше обърнат с лице към сушата. Може би за първи път той виждаше от толкова далече своята суша. Оттук тя изглеждаше малко смалена, само Шаманката бе увеличила ръста си и се издигаше царствено, направо от самата вода. Мотористът престана да отдалечава глисера и го обърна право на запад.

Не бях подозирал какъв свиреп винт крие тоя плавателен съд. Дотук ние бяхме вървели, както самолетът върви по бетона, за да стигне началото на пистата за излитане. Глисерът вече бе на своята писта. Той много бързо почна да увеличава скоростта си, водата зад нас почна да ври, почна да се надига, почна да става застрашителна. Това не бе оная бяла и лека лисича опашка, дето кръжеше лениво и прикриваше дирите на лодката по водата. Шаманът се обърна и почна да ни гледа малко изненадано, а глисерът все повече увеличаваше скоростта си и водата зад него все повече се надигаше и кипеше. Шаманът се смъкна от пейката и падна на колене на дъното, като стискаше с ръце борда. Вълните сега лежеха напреко на пътя ни и лодката блъскаше в тях дъното си — баам, баам, бааам. Тия удари се увеличаваха заедно със скоростта, те преминаха в някакви тътени, сякаш на Олхон гърмяха оръдия. Със скоростта си глисерът издигаше постепенно нагоре своя нос, а задната му част потъваше надолу. Кипенето и бученето зад нас в един миг плисна встрани и се раздвои

подобно на водни крила. Водните крила се изместиха напред, стигнаха почти носа на глисера, издигнаха се нагоре и ние заприличахме на странно летящо животно, което едва докосва водата и при всяко докосване краката ни изтръпват и се чува кълтящото: бааам. Лодката може би щеше да се откъсне от водата, ако не тежеше витлото ѝ в задната част. То натискаше надолу, гребеше вода и тласкаше, едната половина на лодката ни бе под повърхността на водата, сякаш се бяхме вмъкнали в някакъв воден дол и встрани и назад се издигаха водни хълмове и водни зъбери, които всеки миг можеха да се сгромолясат отгоре ни. Нашият човек съвсем се изплаши, въртеше очи на всички страни и от всички страни виждаше само тази издигната над него вода. Той се сви под пейката толкова много, че се виждаха само двата му ботуша и двете очи: вероятно мислеше, че ако водата се срине върху нас, ще може да се запази в своето прикритие.

Водната стена скри от очите Хужир и Шаманката. Вместо тях пък имахме целия Олхон. Той се обръщаше бавно, като че се въртеше на едно място, за да може да ни покаже всичките си прелести, един хълм се отдръпна назад и стори място на хълма до себе си, новият хълм се попъчи, показвайки ни кичура гора на своето теме, после друг го измести, за да видим колко много добитък крепи върху хълбока си, после една долина излезе напред, после лениви гънки я изтикаха лениво и т.н., и т.н.

И най-после брега; нашата лодка се укроти, тръгна пак плавно, водачът ни се измъкна и почна да ни побутва и тъй ни гледаше, като че бе ходил на небето и се бе върнал, без нито един косъм да падне от главата му. Той се успокои, защото и водата беше спокойна и зад нас пак се бе появила гъвкавата бяла опашка, дето прикриваше с лисича хитрост дирите ни по водата. Ето го и Харанцй, каза ни той, Харанцй дими и мирише на арака.

Неговите ботуши запазиха краката му сухи. Ние с Геня малко се понамокрихме. Нашият водач, щом докосна сушата, веднага тръгна към селището, а ние останахме подир него, посъветвахме се и решихме да върнем обратно лодката. Тоя човек преживя голям страх, няма защо да го качваме пак в глисера, ще се върнем в Хужир пеша, или пък ще потърсим коне в Харанцй. Лодката си замина и ние настигнахме нашия хужирец. Той бе спрял в една цвеклова нива, но не мръдна от мястото си — гледаше как се отдалечава лодката и как

постепенно водните стихии се надигат подире ѝ и искат да я догонят, да се хвърлят отгоре ѝ, но все не успяват и лодката с ръмжене се измъква от тях и от другите, дето препречват пътя ѝ, разсича муцуните на вълните, газии ги, прерязва ги надве само с едно докосване и вълните се обръщат по гръб, потръпват с опашки и издъхват, премазани от тая моторна страхотия. Като се насити и подиви на гледката, шаманът ни поведе през цвекловата нива към Харанци.

Цвеклови ниви, няколко скупчени дървени къщи до нивите, зад къщите един невероятно дълъг склон, пълен с добитък — ето ти цялото Харанци. В България бих прескочил веднага подобно селище, виждал съм много такива. В България и много хора отминавам, не са ми интересни, те са извън кръга на моето любопитство. Тук, напротив, всичко е интересно, даже димът от оная къща ми изглежда интересен: не се вижда никакъв комин, а от къщата излиза дим на съвсем тънка струйка и е много интересно оцветен, изглежда чисто син на белезникавото небе. Зад него също такава синя чертичка се изтегля плавно и после друга, и друга, наклонени всички към сушата, ако ги отсечете с един удар, ще паднат веднага върху невероятно дългия склон. Представям си как край огньовете седят дребните буряти и дялат от дърво и камък диви чудовища, кое от кое по-страшни, та като ги натурят в къщите си, духовете да си скъсат жилите от бягане нагоре по склона. Сенките на умрелите седят на праговете, припичат се на слънце и клатят одобрително глави на живите.

Взирам се дано зърна някъде сенките на умрелите, но по праговете седят стари хора и се припичат на слънце. Те са тук, старците, тялото е на прага, но душата много рядко ще седне вече тук, душата на стареца отдавна е почнала своето скитничество... Туй ни казва шаманът и размахва една цвеклова глава, изскубана от нивата. Това цвекло той ще занесе на своите хора, неговите хора имат коза, а козата от всичко най-много обича цвекло и ако тя може да рови земята с муцуна, както свинята например, веднага ще отиде да изрови всичкото цвекло от нивите. Много работи е позволил бог на човека да обича и всичко, каквото обича, бог го е скрил, за да не можем да го изровим. Ще му дойде времето, всичко обичано ще узрее и тогава ще можем да вкусим.

Харанци няма шаман. Появата на хужирския шаман и на още двама непознати хора, водени от него, накараха жителите да излязат от

къщите си, много свят се натрупа по оградите, поздравяваше отдалече, но не питаше за какво идваме. Изразът на шамана стана посъсредоточен, да не кажа дори малко важен. Но важността му скоро премина, неговите хора го посрещнаха на улицата и той целият засия и разказа какви сме и що сме и как сме хвърчали по Байкал, та за малко лодката ни да изхвъркне на сушата. Човекът едва я удържал и тя доста дълго време треперела — не можела да се успокои. Той подаде цвеклото на един мъж, негова възраст, попита какво прави козата, онзи му каза, че козата е добре, в двора е, и всички отидохме и видяхме как козата апетитно изяде цвеклото. Човекът от Харанцй ковеше нещо в двора си и беше оставил започнатата работа по средата. Геня веднага се залови да кове, показва, че умее да върши тая работа, после отиде на дръвника и съсече едно дърво с брадвата, после опита как се копае с лопата, после разклати оградата да види дали е здрава и я одобри.

През това време стопанинът и шаманът режиха рибата и един много стар човек нещо все ги подпитваше. Аз седях на прага с три чернооки и тъжни деца и се мъчех да проникна в погледите им, но напразни бяха усилията ми. Тия лъскави, черни и затворени детски очи донейде ми припомниха якутските ловци от Чурапча. Странни бяха тия деца, лишени от всякаква живост, приели много рано спокойствието, те седяха, както седят камъните, неподвижни, обърнати в различни посоки. Без всякаква живост те приеха и рибешките опашки, дадени им от нашия хужирец, и не почнаха да ги дъвчат веднага, а ги подържаха в ръцете си, като че опашките трябваше да свикнат с тях, да не се боят от тях, и чак след това почнаха да си отхапват предпазливо.

Дойде стара жена, още от портата почна да пита къде е шаманът, шаманът излезе на прага, тя взе да го удря в гърдите весело и да му припомня някакви техни си, млади работи, а шаманът тъй много се смееше, че ушите му се люлееха, но не посмя да побутне жената; не я побутна, но се наведе над нея, пошепна й нещо в ухото и много чевръсто излезе на улицата. Видях го през две къщи как върви силно наклонен напред, краката му едва го догонваха.

Той се върна с арака, прекрачи децата и тъкмо искаше да се мушне вътре, го спря стопанинът. Стопанинът не искаше да се внася чужда арака в къщата му, но зад него се появи новодошлата стара жена, отмести го и даде път на шамана: тя искаше да покаже своята

арака, тя била пратила шамана да вземе от къщата ѝ арака и сега всички ние ще опитаме и ще кажем честно, после ще опитаме араката и на стопанина ѝ също ще кажем честно. Тя повика и други съседи, надникнали иззад оградите, и те също дойдоха, за да опитат и да кажат честно. Набутахме се всички в къщата. Тя беше ниска и тясна къщичка, разделена на две половини с платно. Бях свикнал вече на малки и тесни къщи. Русия има много население и има големи пространства, несметни са богатствата ѝ, прекрасни са нейните черти, но къщите на Русия са малко.

Предстоеше да прием страшната арака. Тази ракия бурятите варят от кисело мляко, тя е тънка и мека ракия и след като спиртът бе изгорил дробовете ни на север, тя ни се струваше едва ли не като божия водица. Разбира се, ние не посмяхме да кажем това и бурятите бяха доволни от моето признание, че тяхната арака е по-силна от нашето вино. Но къде я варят те тази арака?... Хората се спогледаха, спогледаха, а най-старият каза, че я варят в къщите си, всеки вари по малко — по няколко „безбожника“, колкото да ги изпие — и после пак вари. На различни места в Русия различно наименуват съдовете, в които се пие. Някъде тия съдове се наричат „безбожници“, някъде ги наричат „мерзавчици“. Ние опустошихме няколко „безбожника“ и преди всяко отпиване поливахме по малко върху масата, защото сенките на умрелите също седят между нас и трябва и те да пият от араката, а някои поливаха върху прага, защото и там също седят сенките. На прага седяха децата, все така неподвижни, и дъвчеха своите рибешки опашки. Разлятата ракия се изпаряваше, поляното място изсъхваше и бурятите внимаваха да има винаги някъде мокро петно, за да не жадуват дедите им.

Тази ракия те се научили да варят много отдавна, всеки в къщата си. Всеки има мляко и всеки може да си свари, но царските власти научили, че се вари контрабандно ракия, и издали много строг закон. Царските власти си отишли, дошла съветската власт, но нито отменила закона, нито го потвърдила. Бурятите и сега не знаят това, дето правят, контрабанда ли е, или не е контрабанда. Затуй те варят все още тайно и не позволяват чуждо око да надникне. Когато се правят сватбите, араката никога не се свършва. От едната страна на къщата се дои добитъкът, млякото се отнася през тайни врати, коминът дими непрекъснато и от другата страна, дето е сватбата, се излива

непрекъснато ракия; като че те доят кравите и направо пият от тях ракия, само че я прекарват през огъня, за да ѝ дадат повече сили.

Старата жена, дето си имаше млади спомени с шамана, почна да ни разказва една дълга история с някаква прочута олхонска сватба. Другите прекъсваха често нейния разказ, допълваха, някои се впускаха в подробности, после други вземаха думата и доразкрояваха, доразкрояваха тая сватба, а старата жена само водеше нишката. Те всички се мъчеха да нарисуват тая сватба, станала в Хужир, като същински художници, които се мъчат да нарисуват света, за да бъде той по-разбираем. Всъщност такава е и работата на всеки художник — да рисува света и с това да го прави по-разбираем за другите.

Младоженецът тук може да види невестата си чак подир сватбата. Една сватба трае петнадесет дни и едва на шестнадесетия младоженецът сваля булото на невестата си и може да вкуси от туй цвете, което петнадесет дни е гледал до себе си.

Невестата, доведена в Хужир, била от другия край на острова. Островът има седем селища и жителите им не се познават много добре помежду си. Хужирецът си довел невеста, препоръчана му в едно далечно село като богатата мома. Нейните родители я придружавали, да не би хужирецът да поиска из пътя да свали булото ѝ и да оскверни с поглед лицето ѝ. Струпал се народът на Хужир, и от Харанци имало много, и от други селища. Целият народ яде и пие — един ден, два дни, три дни, ден из ден, — защото такъв е обичаят. Някъде по средата на сватбата почнали да говорят колко е богатата тая мома и колко голям му бил късметът на хужиреца; някъде по средата на сватбата почнала да се промъква завистта и почти всички взели да завиждат на тоя хужирец. Уж бил глупав хужирец, никоя от местните моми не го искала, а то късметът му бил на другия край на Олхон, стои на брега на Байкал, бленува и чака младоженеца. Па и каква красива била невестата, ако тръгне с открито лице, всички жени ще си изпокрият лицата.

Сватбарите сватбят и завиждат; доят кравите и завиждат; варят арака и завиждат; пият арака и пак завиждат и очите им лъщят от завист. Никой не бил подозирал, че толкова много завист има в Хужир, като че завистта се е укривала до тоя момент в гората, народила е там много завист и се е промъкнала в тъмното да се смеси със сватбата. Тъй както хората играели хоро, усетили, че хорото се уголемява,

уголемява, не може вече да се побере в двора, та трябва да излезе на улицата. Хорото излязло на улицата, младоженецът държи невестата и води хорото. Той води хорото, но хорото не е само от сватбари: ред човек, ред завист, после пак човек, до човека играе завистта. Това с гостите. Роднините пък — много горди, че им завиждат — се наредили: ред човек, ред гордост, ред човек, ред гордост. Ето такава едно смесено хоро станало, ама съвсем неவிждано хоро на острова. Хужирци доят добитъка, отсам вимето клечи хужирец, от другата страна клечи завистта и му хвърля лютив дим в очите също като човек — клекнал насреща, пуши тютюн и духа пушека право в лицето ви.

Така сватбата се люляла петнадесет дни, а на шестнадесетия...

На шестнадесетия ден, пълен с очакване и любопитство, извели невестата пред народа. Народът все тъй си стои — ред човек, ред завист — и цялата тая тълпа очаква да види прекрасното цвете от другия край на Олхон. И що да види тая тълпа! Една бабичка стои до младоженеца, а до бабичката стои младоженец, най-хубавият човек на Хужир, па ако не и най-младият. Като се огледал народът по-добре, видял как завистта почнала да се измъква на пръсти от двора и тръгнала към гората. Народът, дето само пиел и седял мрачен или играел мрачен хоро, изведнъж почнал да се смее. То смях, смях, ама не се смеят право в очите на младоженеца, ами малко тайно се смеят, обърнати с гръб към него. Майката на невестата изтичала, не може да си познае дъщерята — дъщерята по-стара от майката. Посмели се хората що се посмели, и се разотишли по домовете си, и щом си влезли в домовете, им станало тъжно — като че изобщо не са били на никаква сватба... Така със завистта си олхонци състарили за петнадесет дни една съвсем млада невеста. Макар и да станала бабичка, младоженецът си я оставил в къщата, бабичката постепенно почнала да младее, минало много време, а тя все повече младеела и ако сега я срещне човек по улицата и види тая напета невеста, ще има да се пита — туй ли бе оная спечена бабичка!

Най-старият от олхонците, дето пред всяка глътка отливаше от араката, каза, че както я карат, то един ден тая невеста може и на бебе да заприлича. Що да не заприлича! — му каза жената. То е божа работа. Вярно, че е божа, казва старият, ама и ние нещо разбираме от божа работа. Той се навежда към шамана и търси неговото съгласие. Шаманът се съгласи, че разбира, и допълни, че сватбата не била чак

толкова лоша и мрачна: просто била много весела сватба, па и подир сватбата дълго време било весело, защото някой хитър и весел човек е скроил цялата работа. Той може да е скроил, казва му жената, но защо завистта тогава излезе от гората. Ами че тя не може да седи само в гората, ще подивее в гората, затуй понякога слиза в селищата, върви между хората, опитомява се. Ами, опитомява се, не се съгласява жената. Опитомява се, казва шаманът. Аз познавам един човек, той все със завистта си върви. И вие го познавате тоя човек (той каза името му), не е ли истина? Е, това е истина, истина е, съгласиха се всички с шамана, защото всички познаваха човека, и си казаха, че не е хубаво завистта до такава степен да се опитоми, та да живее в къщата на човека и да върви подире му като куче.

То и кучето, каза той, има една тъмна сила в себе си, но не ни разкри каква е тъмната кучешка сила.

Всъщност в Харанци нищо не искаха да ни разкрият. Казаха ни, че казаните за варене на ракия са разглобени, няма как да им съберат парчетата, та да покажат. Шаманът ходи в три къщи и се връща все със същия отговор. Като не можем да видим казани, каза той, то ще видим образите на духовете.

Той веднага изчезна и го зърнахме само как бърза наклонен напред, та краката му едва го догонваха. Отиде и се върна: Няма? — каза ни и пак отиде в друга къща. Той май обиколи цялото селище и все се връщаше с думата: Няма! Нали имаше? — пита го Геня. Имаше, казва той, но няма. То от тия духове, дето имаше, вече не останаха, та хората ги не употребяват. Трябва други духове да се правят, ама още не сме ги видели на какво приличат, та да ги правим. Няма, няма! Другите също казаха, че такива работи вече няма. Преди години имаше много в шаманската пещера, ама там почнаха да спират рибари и ние ги взехме в къщите си. До едно време висяха в къщите, а после вече не висяха. Няма, няма!

Няма и няма!

Може би някъде по пътя ще намерим, ни успокоява шаманът, па и другите ни успокояват, че сигурно ще намерим — то това можело да се срещне навсякъде.

Нашият водач отказа да пътуваме с коне. Най-добре е пеша. През пасбищата, през нивите, по пясъка — лека-полека ще се приберем в Хужир преди залеза на слънцето... Тъй и направихме. Харанци ни

изпрати и нашият водач ни поведе през пръснатите стада. Той вървеше малко напред и на места ни караше да заобикаляме. Не разбирах защо трябва да заобикаляме съвсем равни и гладки поляни. Шаманът ни обясни, че ето тука например куче е драскало със задните си крака. То е подушило, че има нещо нечисто и тъмно в земята, затова веднага е почнало да гребе земя и пясък със задните си крака и да ги хвърля в очите на нечистото. Ако ние стъпим на такова място, веднага ще се покрием с пришки. Трябва да призная, че макар и да минахме пеша целия път, благодарение предпазливостта на водача се върнахме със съвсем гладка кожа в Хужир.

На едно място ни настигнаха петима човека, излизаха от морето. Това бяха молдовански българи, дошли в сезона на риболова; те идвали тук всеки сезон. Щом разбраха какви сме, веднага ни попитаха: Къде ви са чемоданите? Казахме им, квартируваме в Хужир и куфарите ни са там. Че и ние там квартируваме, как не сме се срещнали досега. Те ни казаха още, че скоро ще си бъдат в Молдавия, само един от тях щял да остане на Олхон, бил се свързал с някаква олхонска вдовица. Шаманът взе и тях под свое покровителство и поведе цялата група през ония тъмни места, дето кучетата ги откриват и хвърлят пясък в очите на нечистите сили. Той и на рибарите показва хълма, дето ще бъде кладата му и откъдето ще се възнесе бързо и леко, подет от горещите пламъци, право горе на небето. Не бях виждал човек, който с такава детска живост и с такава детска гордост да говори за туй, как след смъртта си ще легне върху кладата. Нашите земни грижи са толкова много и ни гонят непрекъснато по петите, та рядко ни докосва грижата за смъртта. Тя е повече пред вратите на старите хора и когато старите хора я видят, че стои навън, почват да стягат белите си ризи.

Може би понякога човек трябва да помисли и за бялата си риза, която стои в края на неговия път и го очаква спокойно. Тогава може би и по-спокойно и с по-малко диви страсти би изминал собствения си път, не би стъпвал на ония места, дето понякога кучешкото настървение се е мъчило да хвърли прах или пясък в очите на тъмното и отминаваме със сърбеж в душата, защото душата ни се е покрила с пришки.

Хората трябва да гледат кротко пред себе си, ни учи шаманът, за да могат да видят кротки гледки.

Виждам казачки, които белосват къщите; пред очите ми се редят казашки станици, на коневръзите пред столове и кантори стоят замислени коне и чакат своите ездачи или отгърмяващи копита пресичат пътя ни и сред праха се мяркат развети казашки фусти; виждам алтайки, пръснати из картофени ниви или кукурузища, и стара алтайка как дими с лула насреща ни и с оглозгания чибук ни сочи някакъв път; стада комбайни се лутат сред прахоляка из степта, годината е сушава, житото, високо една педя, пръснато на късови кичури, стои намъшено върху спечената земя; виждам купчини брези, весели бенки сред равнината. Високо горе блуждаят изсъхнали облаци и тук и там се виждат разхвърляни парчетии и дрипави останки от някогашната дъждовна дреха на небето. Степта е жадна за вода. Вместо плодове земята ражда гримаси. Реката ревниво пази водите си и бърза да стигне в препълнения океан. Понякога ми се струва, че степта газии вода до колене, но остава дважд по-жадна — големите реки не са милостиви към нея. При Барнаул гледахме от един висок бряг как Об подкопава земята и огромни грамади се сгромолясват в дълбоката му вода, а горе цялата растителност е изсъхнала като подпалка, при по-силно слънце би пламнала. Добитъкът изминава дълги разстояния, за да утоли жаждата си и да изплакне във водата своята прашна муцуна... Това са Алтайските степи.

Пътя ни препречват стада добитък от Монголия. Плющят камшиците на алтайците, рогати овце се блъскат една друга, дребни кози изтичват напред и пак се забиват в някоя сянка, хвърлена примамливо на пътя от брезите. Побитите крака вървят неохотно по пътя, стада и хора идват пешком чак от пасбищата на Монголия. Лицата са потънали в прах, сякаш са покрити с неподвижни маски — само очите се въртят живо; овцете изглеждат пепеляви в своята вълна, навели ниско глави, като че вгълбени в нещо свое, съвсем овче, и дори не потрепват пред гърмящите камшици. Прашно и сухо е. Казват ни, че въздухът навсякъде е изсушен, тук научаваме, че в Килиманджаро на три хиляди метра височина е избухнал страшен пожар и че скалите

там били накалени до бяло. Светът изведнъж може да пламне, достатъчна е само една клечка кибрит: тъй ни се струва около обяд. Мисля си и не мога сам да си повярвам, че моите хора в тундрата през това време метат навалелия сняг в тордохата, че еленови копита разравят снега, че в диамантените области се изливат по петнадесет тона вода върху тон диамантена руда... Няма я тук тая вода, няма го тук тоя сняг да охлади въздуха, няма го океана, за да диша насреща ни, нито Байкал ни удря в очите, нито небето има някакъв цвят. Небето над степта прилича на сънен човек, безкрайно уморен, който върви механично към своето легло и заспива, преди да е докоснал възглавницата.

Само брезите треперят весело в Алтайските степи.

Стой! Стой!

Някакво стадо препречва пътя ни. То е и на пътя, и вляво, и вдясно, пръснато из ливадите, и върви нито охотно, нито лениво към големите кланици на Бийск. Това са тибетски якове. Опашка на кон, копито на коза, вълна на овца, глава на крава, глас на свиня. Тибетският як върви потънал до пояс във вълна, бие се с предни и задни, крака, боде и хапе и вълците, щом го зърнат, избикалят издалече, за да не се срещат с него по пътя си. Яковете също идват от Монголия. Пастирите така описаха техните качества, че излизаше, че един як може всичко да върши, само дето не умее да стреля с пистолет. Ние стояхме на почтително разстояние от тях, а и те стояха на почтително разстояние от нас и ни се обаждаха със свински гласове. Яковете не се спират и пастирите вече цяла седмица вървят с конете си подир тях, едва се държат върху седлата. Те бяха двама мъже и една жена, от умора очите им бяха станали червени, устата изпръхнали, мъжките лица бяха брадясали. Единият от тях казваше, че никога вече не ще се качи на коня си, за да отиде в Монголия и да подкара оттам стада. Никога, никога, казва му жената. Откакто се помним, все караме добитък, и той винаги казва никога. Не мога да понасям вече тоя добитък и седлото вече не мога да понасям, изкривиха ми се краката, някой ден ще падна от седлото. Другият мъж казва: Работата е там, че конят може да падне, като се преумори, ама ние няма да паднем от седлото.

Това са Алтайските степи.

Яковете отминават по своя път, ние отминаваме по нашия път към казашките станици, при казаците, при брадатите староверци, при пчеларите, при потомствените войници. От Белокуриха ще хвърлим едно око на тоя пояс от станици. Някога Русия преселила войнишки села в Алтайските степи, за да бъдат нейна отбрана срещу Китай. Отечествената война прехвърля тия войници на запад, те минават през Русия, Украйна, Румъния, България, Полша, Чехословакия, Германия, Австрия. В станиците остават само старците, децата и жените. Жените остаряват, къщите остаряват, селищата също застаряват. Тук и там остават студени огнища, комините повече не димят. В Белокуриха жените събират през войната конски копита из степта и от тия копита варят супа. Гладът изсмуква постепенно соковете на казашките къщи, докато казаците войници се бият на Запад. По-късно тия казаци остават в окупационните войски, за да се върнат едва преди няколко години. Казаците остарели, казачките остарели, в станиците няма нито едно дете.

Странни са били тия селища, където не се чува детски плач, където няма бебешки люлки и здрави и силни женски тела са увяхвали, без да могат да дадат живот и сила на друг живот. Войниците се върнали и подир година из къщите се разнесъл детски плач... Това са Алтайските степи!

Двадесет години тук не е имало деца. Сега в казашките селища няма младеж; има деца и стари хора. Тук и там може да се срещне някой младеж, но то е рядкост, ако срещнете младеж, мома няма да има в селището. Седим пред кантората, пушим махорка с казаците, някои от тях държат в skutите си деца — толкова много години в тия skutи е лежала само винтовката. Гневна казачка се втурва при нас, протестира срещу някаква несправедливост. Децата мигат в skutите на бащите и гледат казачката, която се кара на бащите.

Тая жена, вдовица, има син тракторист. Като нямало моми тука, той ходил в съседна станица при една мома, няма да седи сам в пустата Белокуриха. Само че тоя млад казак ходил при момата си с трактора. Миналата седмица той гостувал на момата, пийнал малко повече и на връщане с трактора едва не загинал в някаква урва. Тракторът паднал в пропастта, но момчето скочило и се спасило. Управата на совхоза наказала казака, като го глобила с всичките изкарани през годината рубли, с всичкото изкарано от него жито и картофи. Казачката се

караше на мъжете и търсеше подкрепа у тях. Моят син, казва тя, ломи желязо, трактор е разбил, заради желязото ли няма да му дадат жито? Че какво ще ядем ние! Желязо, не желязо, казват мъжете, това е трактор, машина е. Защо трябва да се напива и да ломи машината? Ами вие не пиете ли? — пита жената. Прием, не отричат мъжете, но не ломим трактори. Какво искаш ти?... Жената ги гледа, гледа, кани се да си тръгне, но се спира. Едни ломят трактори, казва тя, други ломят хора. Тия, дето ломят хора, нищо не им правите. Кога са пияни, ломят, кога са трезви, два пъти повече ломят. Ако вие можете да ми помогнете, всичко ще ви разкажа — тя се обръща към Геня. Иди си в къщи, подканя я един мъж. Ти си иди в къщи, глупако, жена ти е там, чака те. Аз какво ще правя в къщи, никой не ме чака в къщи. Иди си в къщи! — намесват се и останалите. Тия хора са дошли да видят казашките станици, няма теб да гледат сега! Благодарим за това, че са дошли да видят дураци. Ето ги дураците, седят и пушат махорка. Те такива не могат да се намерят другаде из Русия. Казаци!... Правят деца и вадят картофи. Аз моята работа няма да я оставя! Пак ли конски копита да ям за туй, че е поломено някакво си желязо!

Тя изгледа гневно казаците и тръгна по улицата, като разправяше пътьом как им взели житото заради някакъв си трактор, паднал в пропастта. Беше мургава и суха жена, походката и размахът на ръцете ѝ бяха мъжки. Като няма моми тука, с бабичките ли да ходи? — питаше тя пътьом съседките си.

В Белокуриха само мъжете познават вкуса на барута, но цялата станица още се препъва в дълбоките ями от войната и скоро няма да запълни ямите, оставени от нея. Главна тема тук е старото преселение, още от царско време, и войната. Мъжете мъчително се обръщат към земята, ръцете постепенно отвикват от винтовката и върху дланите се появяват нови мазоли. Мъжете разказват колко стара и рухнала им се сторила Белокуриха след демобилизацията, в началото на войната били оставили пъргаво дете в степта, а преди няколко години срещнали в степта старец. Как сега да изгледят бръчките му и да премахнат умората от неговите очи!

Те отнесоха децата си, лозунгите, окачени върху кантората, останаха да висят самотно и безсмислено, нямаше кой вече да ги чете и да размишлява над техните приживи.

Един староверец ни поведе към къщата си, близко до клокочеща вода. Вглеждах се по пътя през оградите, спирах се да видя как се подкърпват дворовете, тук и там виждах забити нови колове, още бели, турени, за да подпрат тарабите. Мислех си, че почти от нищо трябва да се започне, демобилизираните войници се връщат в един променен свят, те тепърва трябва да свикват с него и ако могат, да го изменят отчасти. Помня, че в Москва една нощ взех такси на Садово-Каретная, шофьорът току-що се бе върнал от Берлин, втори ден вече работеше в Москва. Тоя човек не познаваше града, не познаваше улиците, но аз отказах да питаме минувачите къде е хотелът и много дълго се лутахме и много дълго обикаляхме, докато се прибера, но и много бързахме с тоя войник. Москва го объркваше, но не го плашеше. Шофьор на такси, естествено, трябва да познава града като дланта си. Тоя шофьор не познаваше града, той знаеше само войнишкия живот в Берлин, познаваше Берлин като дланта си. Та като гледах казаците на Белокуруха, и те донякъде ми напомняха лутаниците на московския шофьор. Станицата не ги плашеше, но тя тъй много беше обърквана, оставена в ръцете на жените и старците, че трудно ще се оправят и ще се вържат отново нейните нишки; пък и да се завържат тия скъсани нишки, по тях ще останат възлите.

Някои къщи са престанали да очакват своите стопани. Почти край всяка печка стои и един спомен и хората, наседали край трапезата, винаги ще говорят за някого, дете не ще се върне. Староверецът ни показва потока зад къщата си: Тука те се къпеха лете — ни казва той за двамата си синове. Всъщност трима били неговите синове, и тримата на фронта. Той бута вратницата и вика: Тате! Тате! — вратата се отвори и там се показва много стар брадат казак, едва вървеше, та се придържаше с две ръце по перилата на стълбата. Беше неговият баща, стогодишен човек. Стогодишният старец се хвърли да ни прегръща и с Геня го хванахме под мишниците, за да изкачи отново стълбите. Внуците отидоха, бърбеше старецът, трима бяха, двама ги няма, няма ги вече.

Трима млади казаци от тая къща заминали на фронта. Бащата и дядото останали да въртят стопанството и да гледат пчелина. Те имали петдесет кошера. Веднъж дошла комисия в станицата, събирала помощи за фронта. Кой може, записва рубли, кой може, дава добиче, дошла комисията и при старците да дадат и те каквото имат. Ще

помислим, казали старците, и ще дадем... Те помислили, отишли на пчелина, извадили меда от всичките петдесет кошера, бащата запрегнал каруцата и тръгнал с меда по пустата степ към Барнаул, за да не се скъсва нишката между станицата и фронта. В Барнаул казакът научил, че двама от синовете са загинали. Комитетът не иска да вземе меда му, комитетът може да вземе само рубли. Тогава старецът тръгнал по пазара да продава степния мед, за няколко дни продал всичко и отнесъл рублите. (В същия тоя Барнаул, дето се правеха тогава танковете.) Всеки сезон той изминавал пустата степ с меда на своите петдесет кошера и третият син останал жив и се върнал жив в Белокуруха. Край него сега всички се притискат, както немоцната ограда се притиска до своята подпора. Много са раните на казака, но и голям е казакът, та трудно ще го покриете целия с рани!

Старият все пак малко съжалява, че сега не могат да се видят истински казаци и истински казачки. Къщата им се пълни постепенно с народ, някои от гостите се качват върху печката, старият сочи всички наред, но никой, казва той, не прилича на старите. Той припомня голямото преселение към китайската граница. Тогава жените били силни като мъже, мъжете били силни... няма с какво да ги оприличиш, един човек може да се напъне и да вдигне цялата къща, да пренесе кон през реката, да изтегли цяла каруца. Старите били едновременно и силни, и кротки. Шест месеца може мъжът да преседи на печката и да размишлява над своите и над божите работи. То и сега шест месеца казакът се изтяга на печката и търкаля всякаква мисъл в главата си, а през другите шест месеца работата му е малко през пръсти; уморен е вече казакът, повече край казачката се върти, сладко ще донесе от избата, мед ще донесе от избата.

Казаците ни насипаха паници с мед, смесен заедно с пчелните пити, медът на същите ония кошери, останали от войната. Пчелите пак ще съберат мед, нашите казаци не се върнаха. Пчелите пак ще съберат мед и коне ще се развѣдят повече, и човек, като се обърне, навсякъде ще вижда коне да цвилят из равнината, но старите казаци вече ги няма и казачеството започва да посивява. Питаме стария защо е започнало да посивява казачеството. Ами че по много причини, казва казакът. Когато женихме един от синовете — първият ми син беше, — старата ме вика сутринта да погледна в двора. Снахата простира пране и между прането окачила и женски гащи. Старата отиде и хвърли

женските гащи в снега. Казачеството почна да посивява и омекнаха и казачките, откакто почнаха да ходят с гащи през зимата. Нашите жени едно време не познаваха женската глезотия и вървяха срещу всякакви виелици: виелицата ще се пречупи, казачката няма да се пречупи!

В Белокуриха ние нощувахме; и вечерта, и на другата сутрин казаците разговаряха много за царевицата. То беше времето на нейно величество царевицата и нейно величество с екатеринински набези кръстосваше безкрайната руска земя и хората се огъваха под нейния натиск, дори и казаците, тия потомствени войнишки души, отстъпваха, тя ги превземаше, задушаваше се в нея; тя прегази станиците и продължи през степта, учудените алтайци също тъй поотстъпиха и тръгнаха към Монголия, за да почнат да карат оттам стада с добитък за кланиците си. Нейно величество царевицата стана нещо като олхонски дух, дето се появява внезапно на най-невероятни места, вестниците бяха пълни с портрета ѝ, на една изложба в Москва гледах как умни глави на художници, учили в академии, я зографисваха заедно със значителни лица и значителните лица приветствуваха блестящия ѝ набег. Гледах как хората се стъписват или измъчват над тая култура, по-жилава от немеца и по-нападателна, тя се вкопчва в земята на селянина, не отстъпва ни крачка назад.

Туй си бъбрем с казаците, те мислят, клатят глави и на края ни казват: тъй е и в нашите станици.

През черни пътища се промъкваме между царевици, после между оголени стърнища, Белокуриха остава зад нас, наполовина белосана от казачките, наполовина почернена от времето. След туй нагазваме в други области и макар че сме на триста километра от границата, от една чайна в Черга излязоха дружинници, провериха ни документите, после ни поканиха на своята маса и аз им казах тогава, че тяхната гранична зона е горе-долу колкото България, а те ме попитаха: че как управлявате толкова голяма държава! Намеси се Геня: тяхната държава е колкото Москва — както се управлява Москва, тъй и те управляват държавата си. Тогава, значи, са събрани на едно място — казаха алтайците и ни пуснаха от чайната. Само един от тях дойде да ни придружи и да ни покаже най-прекия път, преди да сме почнали да се катерим по Алтайските планини. Помислих в началото, че той идва с нас заради някакъв контрол, макар че това през цялото пътешествие

никъде не се случи. Човекът ни показа пътя и един автоvlak, който идваше от Монголия, го взе, за да го върне обратно в Черга.

Навлизахме в Алтайските планини. Степта се изтегли назад, друг въздух ни лъхна, земята се повдигна нагоре, разпръснатата бреза започна да се събира на големи тълпи, сред тия тълпи се замяркаха иглолистни гори. Пътят ни изведе на големия приток на Об, реката Катун. На брега на реката спряхме, за да обядваме и да измием от себе си прахоляците, насъбрани из степта. Геня и шофьорът се измиха набързо и почнаха да се плискат един друг с вода, а аз се залових да изкъпя своя кучешки талисман. Мислех си — ще минем още веднъж през степта и нейната гледка, и нейните жители по-плътно ще се врежат в съзнанието ми. Минах, разбира се, но степта си бе все същата, човек е невъзможно да я събере в шепата си и да я разгледа отблизо и да почувствува как тя цялата живее и диша. За да може човек да опознае степта, би трябвало да я види във всичките ѝ сезони... Аз я видях в една сушава и бедна година, сгърчена под безстрастното слънце. Тя беше боледувала през цялото лято като човек, страдащ от треска, и алтайци я бяха обикаляли и бяха хвърлили два пъти повече труд, за да може цялата растителност, посята в недрата ѝ, да се изправи на крака. Когато цялата растителност е на крака, то и степта е на крака. Сега степта стоеше на колене. На колене под сухия небосвод, като че просеше милост от него.

Небето не бе милостиво тая година. Няма милост! Катун не е милостив към камъка, но и камъкът не е милостив към Катун. Виж как вода и скала се бият в Алтайските планини!... От кедъра, надвиснал над нас, се отрони един прилеп и плъсна до моя мокър кучешки талисман.

Ако това беше човек, а не прилеп, бих казал, че е много силно развълнуван, че е преживял нещо ужасно. Той целият трепереше, буташе муцуната си в талисмана ми и цвъртеше непрекъснато. Потупах го леко по рамото, за да го успокоя. След известно колебание той млъкна, но продължи да трепере, макар че по-слабо. Не знаех как може да бъде успокоен един прилеп, блъснал се в слепотата си в пясъка край реката; па и не зная изобщо някой някога да е успокоявал прилепи. Казвам на шофьора — един прилеп падна, какво да го правя. Шофьорът е алтаец, може би разбира от прилепи. Хвърли го на дървото, ми каза той, ще се закачи на някой клон. Като се стъмни, ще се оправи сам. Геня слезе по една скала и дойде също да види моя прилеп.

Хванах го и го хвърлих към кедъра. Той цвъртя, цвъртя, виждаше се как пропада през клоните и пак тупна на пясъка. Може би е жаден, си казах, и е слязъл от кедъра на водопой. Мислех си да го отнеса до реката да пие вода и дори го вдигнах пак от пясъка, но тогава внезапно ми хрумна, че тая хвърковата мишка носи нещастие. Викам на моите спътници: Тоя прилеп не е на хубаво, щом посред бял ден се изпречи на пътя ни. Хвърли го тогава в реката, ми казва Геня. Сам той стои на брега и мята големи дървета в Катун, за да види как Катун ще ги удря в скалите, ще ги подхвърля нагоре или ще ги забива във водовъртежите си... Добре, ще го хвърля в реката.

Но преди да го хвърля в Катун, искам да ви разкажа какво представлява това водно чудовище. Реката се спуска по алтайската стръмнина, същински воден змей, скалистите брегове и големите канари, щръкнали в средата на коритото, стенат от неговите удари, завоите бучат и с мъка удържат напора, едва се крепят с каменните си корени. Във водовъртежите се виждат отломъци като купи сено, търкаляни и изглаждани от тая стихия. В спокойните места, пълни с водни въздишки, реката изглежда зелена, във водовъртежите тя избледнява, там, дето среща прегради, настръхва и побелява, премазва преградите и с шум се спуска по-нататък, без дори да се обърне назад

и да погледне разбитите останки след себе си. Алтайските планини стоят строги и мълчаливи, студени и безпристрастни в тоя двубой между водата и камъка. Вместо барутен дим над цялата река се носи воден прах и тук и там просветва цветна дъга. Катун замайва главата. Понякога на човек му се ще реката да стихне, да млъкне, поне за миг да спре, да настъпи тишина. Но тя нито за миг не се спира, подире ѝ идваха други води, набрали инерция, тласкат първите, а когато загубят инерцията си, първите води вече са набрали сили и теглят подире си цялата водна маса. Все със същия трясък чудовището се спуска в степта, врязва се мъжки в другия приток при Бийск и се стъписва и се укротява изведнъж, открило с изненада, че вече не е дивият Катун, а спокойната река Об, която трябва да крепи върху гърба си кораби.

Тъкмо в тая стихия исках да хвърля прилепа.

Запокитих го с все сила, та да падне чак в средата на Катун, дето реката вреше и се биеше с една неподатлива канара. Той изписка, стигна средата на течението, описа голям кръг и тръгна към сушата, без да размахва кожените си ципи.

Той се върна пак на пясъка. Постоя над него, тоя път не го потупах по рамото. Сетих се за заека в тайгата, дето дойде да подуши ботушите ми — тоя прилеп донякъде ми напомни оня смахнат заек. Не зная дали е хубаво да се убие прилеп, затова го взех отново, изкачих се на брега и отидох да го оставя в кедъра. Животното се укроти, повече не си показва муцуната, само от време на време цвъртеше. Ние обаче не му обръщаме внимание, набрахме си кедрови орехи от това прилепово дърво и продължихме да се изкачваме по планините.

По пътя си пак срещнахме монголски стада, после цигани, идващи от Монголия, черни и весели със своите лули, сподирени от деца и кучета; минавахме край стада крави, събрани за доене край реката, пътя ни пресичаха кервани коне, натоварени с гюмове, някъде из гората се мярваше препускащ конник, другаде виждахме цяла тълпа от коне да се катери стремително по някой склон или да се спуска по някой склон. Почти на всеки кон имаше по двама ездачи. Това бяха тънконоги, алтайски коне, извънредно стройни животни, главите им малки, изглеждат почти змийски върху тънките шии. Отпред на коня седи алтаецът, късоврат, широкоплещест, набит, има нещо биче в него, нещо непреодолимо; зад алтаеца, седнала ребром, е алтайката, също тъй набита и здрава жена. Конят с лекота носи товара си и препуска

през планината с еленова пъргавост. По някое било виждахме да препускат въоръжени конници — това бяха ловци: те се появяваха като видение и подобно видение изчезваха от билото... Как ли би се водила война из тия планини, какъв ужас биха били те за нашественика и как ли той би спасил своята кожа от залепналите за конете ездачи, носени като вятър! До известно време виждахме конници, после те изчезнаха някъде. Бяхме се отбили от главния път, вървахме по черни козовози, охранявани от строгата стража на листовницата. Вече не се катерехме, пътят беше нанадолен. На едно място спряхме да огледаме околността, други пътища пресичаха нашия или по-точно влизаха в нашия и се спускаха заедно в една долина.

Почнахме да се питаме къде сме, в коя посока вървим и на края си казахме, че сме в Алтайските планини, на някакъв път, а пътят винаги ще изведе човека било в селище, било в лагер, било при скотовъди. Както и през степта, така и в планините ние не пътувахме до определено селище, за да го разгледаме и да продължим след това до друго значително селище или център. Ние тръгнахме сутрин, спирахме през деня на различни места, вечер случайни пътища ни отвеждаха в непознати селища, търсехме места за нощуване, хората ни приемаха в къщите, деляхме заедно каквото имахме, сутрин се прегръщахме с тях, разделяхме се и дълго след това носехме в себе си мириса на техните къщи. Тъй попаднахме и в Алтайските планини. В Барнаул седнаха да ни чертаят един маршрут, толкова сложен, че на края Геня каза: Има ли нещо, което да е покрито в тайна из тия места? Има, каза му, но нали не сте шпиони. Казах, че всъщност сме си малко шпиони, че навсякъде, където сме минали, гледаме да открием човек и веднага започваме да го шпионираме. Ако видим балистична ракета, ще я прескочим, но ако видим човек, веднага ще се втурнем към него. Ами тогава най-добре е да тръгнете из степите и планините, пътищата са много, навсякъде живеят алтайци — вижте ги! Само в едно селище барнаулските ни приятели се бяха обадили по телефона да ни посрещнат и да ни уредят нощуването, но ние не нощувахме на определеното място — мисля, че в Смоленск беше това. С Геня се разхождахме, по едно време той гледа в някакъв двор двама човека дялат дърво. Добър ден! Добър ден! Дялате ли? Дяламе. Яаа, какво хубаво дърво, каза Геня и влезе в двора. Могат ли да подялам? Може, разбира се, работата винаги люби глупака. Геня си плю на ръцете и

почна да дяла дървото. Ония ни питат: Татари ли сте? Не сме татари. Да сте грузинци? Не сме грузинци, кво ще правят тука грузинци? Ами идват тъдява, вино продават по пазарите. Не продаваме вино, не сме помирисвали Татария — и им казваме кои сме. Ами докато седим на издяланото дърво и бърбем, да вземем ли малко водка? Може да се вземе, билкова или от старата? Всякаква може, стига само водка да е. После ние отпиваме водка, бърбем на двора, свечерява се. Кучето на стопанина се прибра, клекна на прага, стопанката шета в къщата, вижда се силуетът ѝ. Ами да влезем в къщи тогава, да ми видите къщата, татари в моята къща не са влизали. Той май все ни смяташе за татари. Влязохме в къщата, а нишката на разговора ни тъй дълга, че до полунощ не можем да я намотаем. Късно е, ще вървим! Къде, казва стопанинът, ей тука ще подремнем, я колко място! Посвихме се, подремнахме, когато си отваряме очите с Геня, слънцето се вдигнало бая високо... Тъй ние пътувахме из степите, а и не само из степите, тъй беше през цялото ни пътешествие и нито веднъж не ни споходи мисълта, че сме се загубили или че сме объркали пътя и че ще ни се случи нещо неприятно. Навсякъде живеят хора, навсякъде излиза мирен дим от комините на къщите, навсякъде ще откриете следа от човешко стъпало. Веднъж тръгнахме по някакъв път, след време пътят свърши и ни изведе в едни конопища. В конопищата цяла армия алтайки, скубят конопа, връзват го, трупат го на купи. Жив мъж не се мярка из конопищата, ни казват жените ние какво правим тука! Ами, за да се мернеме, казва им Геня и им обяснява, че отиваме в алтайската столица — Горноалтайск. Тъй както вървите, ни казват жените, в Китай може да стигнете, ама в Горноалтайск никога. Те ни обясниха откъде да минем за Горноалтайск, половин ден нашият джип се търпа през царевици и стърнища и излязохме в... Тройцк.

Мисля, че по тоя начин пътешественикът преминава по най-непосредствената сърцевина на един свят, през самия му живец, без да е прихлупен от нокътя. Нито ще хваля, нито ще клеветя Русия. Тая страна е толкова много клеветена, струва ми се, че е най-клеветената в света, та дори една похвала, изречена за нея, ще прозвучи пак като клевета. Ето и сега, пиша и си припомням всичко, част от душата ми е разпръсната из безкрайните пространства, някаква топлина трепти в мене, някаква вътрешна светлина пълне из гънките на душата ми и

усещам колко е хубаво да застанете в края на дългия път и да видите всичко по него, чак от другата страна на хоризонта.

Но нека не съзерцавам повече, а да се обърна към долината пред нас и да тръгна през тясната просека надолу към нея.

Просеката се разшири, гората малко оредя, показаха се поляни, блесна малка река и една дълга цвеклова нива. Повървахме край нея, петима конници излязоха срещу нас, но се спряха и веднага пропаднаха в някакъв валог. Изглежда, че преследваха нещо. Спряхме колата, излязохме навън, но конниците вече бяха отишли далеч, не ги виждахме, а чувахме само техните подвижвания. Някакви тежки птици се разхвърчаха, покръжиха малко и пак кацнаха по дърветата. Конниците не преследваха птиците и тъй и не разбрахме какво преследват, и то така стремително, че конете можеха да се избият в дърветата. Видяхме ги още веднъж — това не бяха коне, това бяха по-скоро хрътки, спуснали се из гората да догонят някакъв беглец.

Други ще срещнем — успокоихме се ние и продължихме по пътя си, все из тая малка, закътана долина. Планината започна да отстъпва, за да може долината да се разшири, и на едно място видяхме високи огради. Зад оградите се виеше дим. Пътят ни стигна до тая ограда, през портата видяхме да стоят неподвижно или да се разхождат лениво марали. Това бяха елени, много по-едри от северните, с широки рога. Спряхме колата, моторът изгасна и в тишината чухме нечий вопъл.

Беше почти човешки, отвсякъде се носеше стенание, нечий глас се извисяваше над другите и секваше внезапно, сякаш невидима ръка удряше невидимото лице на гласа. Това бяха вопли, стенания, призови и тъгуване на мъжки марали, запрени в тоя непристъпно ограден лагер. Алтайци дойдоха, отвориха ни вратите и пъдеха обикалящите наоколо марали, готови да се стрелнат през отвора. Няколко мъже разнасяха цвеклова шума и я хвърляха пред муцуните на елените, но те дори не я помирисаха.

Защо са запрени тия марали тук и защо блуждаят и стенат из това оградено място, без да поглеждат храната? Тия марали са запрени тук, защото сега е любовният сезон на елените. Това са стари марали, те не бива да дават повече поколение, младите марали сега водят женските стада из дълбоките алтайски гори. Животните са тук от един месец и от един месец нито едно от тях не се е навело да вземе храна, те блуждаят непрекъснато в клетката си и се ослушват дали няма да

чуют тропота на идващите самки и дали на техния призив ще се отзове някой... Осъдените ще прекарат тук целия любовен сезон и ще бъдат пуснати отново на свобода, когато кръвта им стихне в жилите и когато всяка самка усети, че под сърцето и вече кълни новото семе, и с богородична кротост започне да се разхожда из гората.

Понякога казваме за някой човек, че бил страдал мълчаливо като животно. Като гледах маралите, мислех, че по-скоро те страдат като човек и че дори с воплите си надвишаваха неговото страдание. Човекът стене измъчван само от физическа болка. Душевната болка той пази дълбоко и скрито в себе си, неговото чувство за срам не му позволява да вика открито сред смълчаните край него хора, защото всички ние, дето сме се струпали един до друг и мълчим, и се попоглеждаме бегло в очите, знаем, че всеки в себе си таи някаква болка: та и дори когато се смеем и сълзи излизат от очите ни, пак чрез това се мъчим да скрием болката или да я посипем временно, да приглушим огъня на палещото огнище. Маралите не скриваха себе си. Отсечете копитата им, те ще ви гледат мълчаливо в очите; отсечете рогата им, те ще мълчат и ще ви гледат, без даже да трепнат. Но когато кръвта е закипяла, когато душата е развълнувана от тъмни стихии и страстта хвърля мътна пелена, пред животното остава единствено дивото, това диво снове или се притулва из планините, маралът го усеща с всяка пора на кожата си, той целият е устремен към това диво; и ако човекът тури ограда, за да затвори животното, то тази ограда ще бъде един от кръговете на ада, препълнен от страдание. Вгледайте се, послушайте се и ще видите и ще чуете как прелива това стенание и тоя копнеж през високата ограда и как без всякакъв отглас попива отсреща по ливадите и се разпръсва, издъхвайки из гората... Има едни пилета — бройлери, — у тях е развит единствено инстинктът за хранене, те не се размножават, не дават поколение, но денонощно се хранят и много бързо стават големи пилета, готови за трапезата на своя откривател, човека. Ние ядем тия кретени, тия птичи полуидиоти, доволни, че сме увеличили птиците на глава от населението. Разхвърлих произволно кретените в краката на страдащите марали, бройлерите дори не извиха глави да погледнат за какво е тоя вопъл край тях, а веднага се нахвърлиха върху зелената цвеклова шума, пометоха я с човките си, наедряха и клекнаха върху оголената земя, готови да бъдат изклани... Така човекът изменя природата на животинския свят и търпеливата

природа, заета със свои грижи, един ден ще дойде да попита човека как се чувства, като е почнал да изменя животните. Той едва ли ще може да отговори, защото човекът е на тоя свят, за да направи онова, което природата не е успяла да направи, и да започне оттам, дето природата е паднала на колене.

Ушите започват да ме болят, както там, при Катун, който беснееше под краката ни, мятеше се и се преобръщаше в каменното си корито, показвайки ту своя зелен гръб, ту белия си корем, тоя страшен алтайски змей. Ушите ми започват да кълтят, ревът на маралите бие в тях. Изплети от яки мускули своята крехка мисъл, приятелю! Влагай еленова страст във всичко! Нека твоята замисленост бъде само леко прикритие на твоята пългавост и само ти да усещаш под изпънатата кожа как се наливат мускулите, как се изпъват, как всяко сухожилие трепти от напрегнатост и мисълта, изненадана сама от себе си, се понася през оградата... Маралът, който стоеше наблизко, се понесе към оградата, предните нозе бяха прибрани под гърдите, задните още се съпротивяваха на земния магнетизъм. Той не можа да прескочи оградата, блъсна муцуната си и падна на колене, но се изправи веднага. Муцуната му беше разкъравена.

Ако някой прескочи, ни казват алтайците, то значи, че той още може. Ако някой премине тая стена, ние го оставяме да тръгне из планините, да срещне други водачи на стада — нека се бие с тях, ако победи, да поведе подире си женските. Някои прескачат, бият се и побеждават. Други загиват в двубоя. В тая работа разум няма.

Е, не е съвсем хубаво, че има само страсти и няма разум. Добре, че на нас ни е даден разум, та посредством него удушаваме страстите или ги връзваме с яки синджири в себе си, оковаме ги и те лежат в нас — тия каторжници на тъмните човешки подземия. Добре, че не се насилваме, както прави еленът, да прескочим непреодолимата ограда, ами я измерваме точно и се отказваме, без дори да я помиришем. Геня се засилва, на шега, разбира се, да прескочи оградата и се улавя с ръце за нея. Войнишката служба прави всеки мъж катерач по дъсчени огради. Геня показва, че е добър катерач, и маралите, загледани в него, сигурно много са му завиждали, че не могат да се катерят като човека. Ако потренирам, казва Геня, може един ден и да прескоча. Ще прескочиш, казват му алтайците, но ако имаш любовен период. Тука имаме един, той всяка нощ прескача до селището, млада му е

невестата. Само че той не прескача оградата, а прескача през планината; и да не смятате, че чак толкова много се насилва — просто малко повече си размята краката. То не е и съвсем хубаво човек чак толкова много да се насилва, като прекали, вече и на човек няма да прилича. В старите времена костенурката нали се е насилвала да крепи земята върху себе си и от тая напрегнатост ребрата ѝ излезли отвън.

Тя и сега върви с ребрата отвън.

Няма да се насилваме много, та черупката ни да си остане вътре в нас. Лека-полека ще тръгнем по планината, ще се измъкнем от тая долина на човешко стенание и вопли, всеки зает със своите си мисли. Маралите останаха далече зад нас, джипът се тресе гръмогласно по черния път, но не чувам джипа, а все тия марали и все тая прикътана долина, издълбана като някакъв кладенец, на чието дъно животните благородно изстрадват своя затвор. Слушал съм, че хора, запрени на каторжна работа, си избират любовници измежду по-млади каторжници и тъй задоволяват своите „страсти муцунести“. В природата това не ще срещнете. Човекът е толкова калпав понякога, че нерядко виждаме как той бисер пада на самото дъно на природата.

Алтайците ни обясниха как да стигнем до тяхното селище: първо нагоре, после наляво, после надясно, после има четири разклона — да вземем третия от тях, — после... После се объркахме, излязохме на окосени ливади, купи сено стърчаха в ливадите, а за ливади алтайците нищо не бяха ни казвали. Слънцето се спуска ниско, ниско, едва ли ще ни свети по пътя, докато намерим селището. Да се върнем назад при маралите вече не можем, не знаем как да се върнем и по кои пътища; да вървим напред — пътят става все по-блед, сигурно ще се стопи из тия планински ливади.

Но трябва да вървим и по-добре е — напред.

Продължаваме да криволичим, да се катерим и спускаме, здрач започна да пълзи из доловете, тук и там пред нас се замяркаха прилепи. Те излизаха вече на лов, за тях също така бе здрач и те се разгриваха в здрача, за да могат по-късно да преследват по-добре плячката си. Казвам на нашите, че тоя прилеп, дето го срещнахме при Катун посред бял ден, ще има да ни обърква пътя и едва ли ще намерим в тая тъмнина някакво селище. Като не намерим, ще се върнем в ливадите, казва Геня, ще се заровим в сеното на топло и ще преспим в сеното една нощ. Няма да е съвсем лошо, казвам му, и без

това сме забравили дъха на сено и как хубаво се спи в неговата ароматна люлка.

Говорим туй, но все сме с надеждата да видим някъде светлинка. Светлини много в планината, цялото небе е пълно със светлини, но те са далечни, няма как да отидем до тях. Дето има река, звездите се люлеят в нея, плуват на повърхността, водата не може да ги отнесе. Гледаме небето гледаме тъмнеещата гора, по едно време се сещаме да спрем и да се послушаме. Ако има селище, ще чуем някакви звуци, било кучешки лай, било човешко подвикване. В гънките на планината можем да минем съвсем близко край някое селище, без да го видим — я прикътано в някой дол, я притулено зад склона; а може би от другата страна на тоя хребет се гуши някакво селище. Нека спрем!... Спряхме и се послушахме.

В гъсто населени области човек чува непрекъснато шумове от чуждия живот, от съседните селища. Но Алтайските планини не са чак толкова много населени, та като застанем на някое било, да чуем лай или говор от съседни селища. Колкото и да се заслушахме, не се чуваше нищо в тъмнината. По едно време много далече — дори не можахме да определим от коя посока идва — се чу някаква тръба. Отговори й друга тръба, като че ловци си предаваха нещо със своите рогове. Но не бяха рогове на ловци; звукът по-скоро напомняше някакъв вик на животно, близък до гласа на марала, изпълнен с много тържественост. Тръбите повече не се обадиха.

Не само те, но нищо повече не ни се обади; дори вятърът не премина през дърветата, та да прошумят. Лиственицата е мълчаливо и студено дърво, тя е чужда на леки ветровити въздишки. Вие можете да я чуete как съска, как шуми или как стене само при силен вятър. Гората бе мъртва откъм звуци. Никаква птица не се обаждаше, никакъв кръсък. Сега, в тъмнината, предзимието се чувствуваше много по-осезателно, отколкото през деня, през деня бе почти топло и при Катун, и при маралите. Но и в мълчанието, и в студенината имаше някаква прелест. Алтайските масиви, нахвърляни един върху друг, изрязани на звездното небе, внушаваха мълчание, имаше нещо стаено в тях, имаше някакво очакване. Побутнах леко Геня и му посочих един хребет, издигнат толкова много и тъй остър, сякаш се канеше да бодне небето. Не очакваш ми нещо отгатък? — го попитах. Какво да очаквам? — попита ме на свой ред Геня. Струва ми се, му казах, че

планините очакват нещо, че са спрели дъха си. Не ти ли се струва, че на големи скокове от Хималаите към нас тича снежният човек! Кой тича? — не разбра шофьорът и приготви своето оръжие. Мигар ще гърмиш, му казах, мигар можеш да уцелиш нещо, което сами сме си измислили, без да сме го видели... Аз лично много желях да срещнем снежен човек. Знаех, че някакви руски овчари една вечер били посетени от снежен човек. Той влязъл в колибата им, ял картофи от тяхното ведро, а те не посмели дори да му извикат, толкова много били стъписани. Снежният човек изял картофите от ведрото и си заминал. Той бил женски снежен човек... Помислих, каза шофьорът, че някой козируг може да излезе насреща ни. Алтай е пълен с козируги.

Ние почакахме още малко на билото, Алтайските планини също почакаха някого, дето само те го познават, и продължихме по пътя с надеждата, че все някъде ще ни изведе и ще нахлуем в някое непознато селище в тъмнината като същински снежни човеци и нашето пристигане ще изненада и впечатли планинците.

Видяхме светлина през гората. Бяха прозорци на къщи, съвсем малко, но предостатъчни, за да се оживим. Бяха мъждиви прозорци, разпръснати по горист скат. Мъчихме се да намерим някаква улица, но улица не се виждаше, къщите бяха строени сред самата гора — стопаните секли гората и от нея вдигали къщите. Дърветата бяха сечени високо, почти човешки бой, и стърчеха пред къщите като преграда срещу танкове. Джипът не можа да се провере повече между тия пънове, полута се малко из тях и спря.

Така ние пристигнахме в Шебалино и чухме веднага как към нас се втурнаха шебалинските кучета, подвикваха си едно на друго, подалечните питаха първите какво се е случило, а тия, дето лаеха насреща ни, се обръщаха назад в тъмното и казваха на другите, че е дошъл някакъв джип с трима човека — миришат на прахоляци и на нещо друго миришат, противно и непознато, дето в Шебалино не се среща. Кучетата ни се караха известно време и като видяха, че не разбираме от дума, почнаха да се уморяват, една част от тях потъна пак в тъмнината, отиде да пази къщите си, а другата част остана да следи да не би да предприемем нещо нередно. Ние тръгнахме през пъновете, тук и там се блъскахме в тъмното, а кучетата вървяха подире ни, мнителни и настръхнали; също като японски шпиони, без дори да си дават вид, че са разсеяни или че просто пътищата ни са едни и същи —

напротив, те даже подчертаваха, че са неотстъпно по петите ни и че е изключено да предприемем каквото и да било, без това да убегне от очите им.

Ние нямаше кой знае какво да предприемаме. Просто тръгнахме да потърсим място за нощуване в това непознато на никого Шебалино.

И тъй: ние напред — японските шпиони подир нас.

Обичам, когато ме шпионират открито; не обичам работи, появили се изневиделица. Изневиделицата е крайно неприятна работа. Без всякаква изневиделица кучетата вървяха подире ни, заплашваха ни съвсем открито, че ще ни захаят, но не ни захаяха. Спряхме пред първата къща и преди още да извикаме, кучетата залаяха силно. Отвори се врата, светлината плъзна по стръмно дървено стълбище. Някаква жена застана горе на стълбището, загледана в тъмнината. Тя не ни виждаше, но отдолу ние я виждахме. Беше по риза, с наметнат шал. Зад нея в дъното на стаята върху широко легло седяха две деца и също се вираха навън. Мъж нямаше в тая къща. Жената постоя, постоя и затвори вратата. Продължихме през пъновете към следващата къща.

Тук кучетата ни изпревариха, стигнаха до къщата и налякаха пред нея. Те почнаха да лаят много силно, преди още да сме стигнали до къщата, и още отдалеч видяхме как се отвори врата и на нея застана човек с пушка. Тоя алтаец едва ли ще е много гостоприемен, си казахме ние, щом стои на вратата с пушка. Отминахме и него и на следващата Геня започна да вика: Стопани! Стопани!... Стопаните отвориха — бяха момче и момиче. Момичето слабичко, височко, с къси плитчици, до него момченце, остригано. Вие ли сте стопаните, пита ги Геня, а момичето го пита какво търсим. Търсим място за нощуване. Ние не знаем, каза момичето. Бащата и майката били в гората и децата не знаят нищо. Ние да не би да сме случайно техни роднини? Не сме ви роднини, казва Геня, но замръкнахме тука и търсим къде има голяма къща, та да преспим. Знаете ли къде има голяма къща? Колко голяма? — пита момичето. Ами да не е много голяма, стига да има една стая повече. Има, каза момичето и ни посочи такава къща.

Отидохме при къщата, но всичките й прозорци бяха тъмни. Шофьорът и Геня подвикнаха и веднага на тяхното подвикване се отзова едно куче. То беше голямо животно, хвърли се към нас, щеше да ни избие в тъмнината. Светна прозорец в къщата, женски глас се обади

и почна да вика кучето по име. То, изглежда, си бе забравило името и насъсквано от другите кучета, продължи да налита, докато дойде стопанката с едно дърво и го прогони. Тоя звяр обаче не млъкна, заобиколи къщата, покачи се от задната страна на покрива и оттам продължи да ни се заканва. Чувахме го дори и след като влязохме в ниската широка къща, как драще по покрива над нас и ни се заканва. Помниш ли, питам Геня, как в Олхон шаманът внимаваше да не стъпваме по ония места, дето са драскали кучетата, защото те са хвърляли пясък в очите на тъмното и нечистото? Виж как драще покрива тоя звяр над нас, сигурно ни мисли за нещо тъмно и нечисто, та ни хвърля невидим прах в очите!

Въпреки че оня звяр не се укротяваше и дращеше покрива, къщата ми се струваше много близка и много домашна, като че някога съм бил в нея и всичко в нея ми се струва приветливо. И стопанката беше много приветлива, с кротки гънки върху лицето. На пръв поглед лицето изглеждаше дори тъжно, но от очите на жената надничаше плаха свенливост, понякога в тях просветваше полуусмивка. Всичко у нея беше безшумно, дори гласът ѝ беше безшумен; почнах да гадая какъв ли ще е стопанинът на къщата и мислено турих до жената също тъй мек, тих и кротък планинец, видях ги как двамата се хранят безшумно на масата и как след това той свива във вестник махорката и започва да я разпалва, загледан в играещите пламъци на огъня, а жената зад него...

Кучето на покрива прекъсна гаданията ми. То почна да лае весело, поздрави някого и след това му обясни много съсредоточено и подробно какво има в къщата. Навън се чу кашлица, нечий стъпки пред вратата и в къщата влезе стопанинът, шебалинският еленовъд и ловец Павел Шадрин... Нищо подобно от моите гадания! Павел Шадрин бе третият гигант, когото срещях, той ми напомни много ловеца в Чурапча с димящия заек, а така също и якакитеца Ломако, дето разсичаше зелката.

Шадрин бе обул във високи кожени ботуши, конحوвете стигаха до средата на коляното му; тесни при глезена, ботушите се разширяваха нагоре, тъй че горе можеше да се пъхне още един крак. Те бяха обковани много солидно и изглеждаха страшно тежки: като че стопанинът ги е обул вместо воденични камъни, за да може посредством тях да ходи нормално из Алтайските планини и да се

задържа за земята. Повярвайте ми, цял можех да се напъхам в такъв ботуш, може би носът ми само ще остане да стърчи навън... След ботушите най-силно впечатление правеха очите на Шадрин. В тях нямаше неспокойството на северните ловци, нямаше онова непрекъснато дебнене, където погледът обработва всяко движение и всяка сянка в тайгата, като пулсира равномерно. Шадрин имаше сини очи, топли, забулени с лека мъгла. Те придаваха на цялото му лице мекота, правеха го по детски приветливо. Усмивката му също тъй бе детска, той се смееше открито и силно въпреки годините си. Възрастният човек обикновено спестява част от своя смях и от своята усмивка. Шадрин не беше пестелив. Когато се смееше, даже мускулите играеха под дрехите му, като че и те се смееха.

Той беше приказлив, без да е бърбрица. Историите, които ни разказваше, бяха обути също в такива тежки ботуши, та вървяха сигурно, стъпваха солидно, не се препъваха никъде. Алтаецът покри планините със сняг, освети ги със слънце и поведе шебалинските мъже на лов. Пред очите ни се завъртяха ловни истории, дивите кози падаха още във въздуха, когато се опитваха да правят големите си скокове. После Шадрин, качен върху червеникав кон, препусна из горите да преследва елени, а стопанката донесе еленово месо на масата и наведен над блюдото, Шадрин като че продължаваше да препуска пред очите ни. Той догони елена, пушката му изгърмя — пляс! пляс! — еленът подскочи, преобърна се във въздуха и се блъсна в твърдата неподатлива земя. Когато той ни казваше, че стрелял, обикновено удряше кончова на ботуша си със своята тежка и широка длан и звукът бе почти като гърмеж. Кучето, качено на покрива, щом чуеше плясъка, веднага произнасяше някаква фраза и завършваше с едно чисто кучешко: хм... хм!

Ловните истории нямат край, те са, кажи-речи, като вселената, нито сфера имат, нито център имат; нито Шадрин ще успее да ни разкаже за всичките, нито пък ние ще успеем да изслушаме всичките. От приказките в тая тиха и топла алтайска къща бих ви споменал само една — как Чапаев дошъл със своята бурка в Шебалино и как алтайци от различни селища се стичали да го гледат. Това било още в младите години на Шадрин, за първи път пристигнал филм толкова високо в планините. За да се прожектира филмът, трябва да се произвежда ток на ръка и да се върти непрекъснато ръчното динамо. Младите

шебалинци веднага се съгласили да „правят ток“ и да гледат безплатно „Чапаев“. Механикът, за да си осигури все пак работници — производители на електричество, — прибрал шапките им: ще ги даде, когато свърши прожекцията. Шадрин разправя: въртим на смени и гледаме „Чапаев“. Прожекцията свърши, но все прииждат хора с коне от различни места и искат още веднъж да се покаже филмът. Механикът ни върна шапките, но ние му викаме да ни вземе пак шапките и да ни остави още веднъж да въртим динамото. Той ги взе, ние пак почнахме да въртим и чакаме да видим кога Чапаев ще се появи с бурката иззад хълма. Пот тече от нас, вир-вода сме. По едно време механикът идва и ни дава шапките, та с тях да трием потта от лицата си... Тъй много ни хареса „Чапаев“, че една група шебалинци се писахме доброволци и тръгнахме да правим ток из Алтай. Идваха после и други филми, но никой алтаец не тръгна подир тях и не се намери нито един доброволец да върти два пъти динамото. Може би защото в другите филми ни коне имаше, ни ездачи. Чапаев беше голям ездач, а и конят му беше голям кон, знаеше какъв човек е ездачът му.

Казвам на Шадрин, че съм слушал една история: някакво дете се промъквало гратис в киносалоните и все гледало „Чапаев“. Разпоредителките го хванали, струпали се хора и искали да оставят детето да гледа. Детето поплакало, поплакало и признало на възрастните, че е гледало „Чапаев“ дванадесет пъти. Защо дванадесет пъти, как е успяло да се промъкне дванадесет пъти това безпризорно дете? Ами в различни кина, казало детето. Е, защо толкова много ходи? — питат възрастните. Детето казало, че като гледало първия път „Чапаев“, му дожаляло, че се удавил в реката. То отишло втори път с надеждата, че Чапаев ще успее да преплува тая вода и че няма да загине. Но Чапаев пак загинал, както и първия път. Детето си казало, че такъв човек не може непрекъснато да загива, и отишло в друго кино. Но и в другото кино се случило същото... И така, от кино на кино, детето се вмъквало между краката на възрастните и гледало затаено с надеждата, че Чапаев не ще загине. Всеки път той загивал и детето излизало навън с тайната надежда, че следващия път той няма да загине... Припомням тая история, като се мъча да свържа детето с алтайците, които са въртели желязната дръжка на динамото, за да могат да извадят от тъмнината Чапаев и да видят как той ще се появи зад хълма, качен върху коня си и развял своята бурка. Виждам

алтайците, струпани пред екрана, виждам ловци, дошли направо от горите, как държат конете си за юздите, вперили очи в екрана. Върху конете са праметнати избитите диви кози, конете процвилват или бият с копита земята и също гледат в екрана как препускат непознати коне. Конници, спешени пред парче бяло платно — за това мисля, преди да заспя.

Утре ние ще тръгнем из горите да се срещнем с усурийския елен, с любещите марали, с яковете. Павел Шадрин ще ни води из планините. Виждам ботушите му как си почиват, оставени до леглото; и заедно с това готови за път — носовете им са обърнати към вратата. Къщата притихва — клепач, спуснат върху уморена зеница. Над мен кучето си мърмори нещо под нос или си разказва на глас някаква история, за да му минава по-бързо времето.

Ако първоначално Шадрин ни впечатли със своя ръст, по-късно той ни измори от ходене. По едно време даже не ми се искаше да гледам ботушите му — ботушите правят една крачка, ние правим по две крачки и въпреки това изоставаме. Шадрин се усмихва през влагата на очите си и ни забива в една поломена гора. Лиственицата лежи натъркаляна, сякаш колос си е играл и е къртел дърветата. Оттук е минала буря, може би преди сто години според спомените на дедите, а дърветата стоят тъй, сякаш това е станало миналата година. Смолистото дърво не гние и ако след сто години минем пак през Алтай, на същото това място ще видим същата гледка. Сред повалената гора е поникнала друга гора, извисена и строга, пак стогодишна, но жива. Провираме се сред повалените и живите столетници, катерим се и прескачаме, връщаме се назад или заобикаляме, за да се откопчем най-после и да излезем на открити ливади, да напрегнем очите си, та да обхванем лицето на Алтайските планини.

Трудно ми е да нарисувам портрета на това лице. Виждам непрекъснатите конвулсии на планините-титани, надигнали се от земните глъбини и паднали възник върху степите. Ако това лице беше човешко, бих го нарекъл скулесто. Ако това лице беше човешко, бих казал, че не познава бръснача. Но лицето не е човешко, то е лице на планини и не можете да откриете нито неговите очи, нито да зърнете някъде мустаците му. Върхове и долове — един до друг, един до друг — се застигат, подкрепят се и пъплят към небесните висини. Погледът се катери по тия върхове, спуска се в долищата, преминава бързо по билата и отвсякъде взема по нещо, открадва си по малко. От откритите ливади Шадрин ни поведе към една низина с оредяла лиственица и след дълго спускане видяхме в гората скотовъден лагер. Няколко къщи, дълги пристройки и високо оградени дворове, съединени помежду си с тесни коридори. Тия дворове бяха малко особени, из тях препускаха конници, чуваше се цвилене и нещо плющеше по дъсчените огради;

всяко плющене се придружаваше с подвикване, но ние не виждахме нищо, защото оградите се издигаха много високо.

Това бяха лагерите на усурийския елен.

Усурийският елен е дребен, петнист и много изящен. В тия лагери алтайците режат рогата му — от рогата се добива скъпият пантакрин. Ако през лятото еленът от тундрата събира витамини и слънчева енергия в големите си рога и носи върху главата си целия тоя разклонен хамбар, то усурийският елен събира в своите малки рога през цялата година само това силно вещество, което подмладява стареца и освежава целия организъм много повече от гръбначния мозък на млади бикове. Природата хитро е укрила това чудодейно лекарство, но човекът също тъй хитро е преминал по лабиринтите ѝ и го е открил в рогата на животното.

През оградените лабиринти и дворове конници гонят елена, преследват го по дълъг тесен коридор, коридорът завива и животното се оказва внезапно в дървена клопка. Яки ремъци го омотават бързо, притискат го и започва страшната инквизиция — рязането на рогата. Ужасната болка изстиска сълзи от очите, мускулите са опънати и когато клопката се отваря, еленът излита от нея подобно ракета.

Тук ставаше разпределянето на животните по възрасти, но не всички елени се поддаваха на камшиците. Няколко конници препускаха подир стадо елени и ги гонеха към дъното на един двор; в дъното дворът се стесняваше, ставаше като фуния и тая фуния извеждаше в друг, по-малък двор. Конниците крещяха силно и дългите им камшици плющяха по дъсчените огради. Гледайте скока на елена, ни каза Шадрин, ето онзи там сигурно ще скочи. Те всички бягаха много пъргаво и вече навлизаха в теснината с изключение на един. Тоя елен застана диагонално към преследвачите си, след мигновено колебание се обърна право срещу тях и Геня извика: Не може да бъде! — в същия миг, когато еленът отскочи от земята и премина над главите на конниците. Никога през живота си не съм гледал по-красив скок!... Колкото пъти си спомня за Алтайските планини, толкова пъти виждам черните небръснати алтайци върху своите тънконоги коне, виждам играещите им камшици, цялото им стремително преследване и срещу тях едно петнисто тяло, сякаш изхвърлено от лък, което преминава над главите им, като че е статуя — толкова е неподвижен летящият във въздуха елен.

Той падна с приклякане зад конниците.

Но и конете приклегнаха и вече обръщаха змийските си глави към него, цвиленето им бе настървено — така кучетата се настървяват подир някой беглец. Едната половина от преследвачите препусна подир бягащия елен, другата половина направи дъга, за да прегради пътя му, но той все повече и повече вземаше преднина. През това време изоставеното стадо се разбърка, постоя да погледа преследването и се втурна подир преследвачите. На едно място водачът трепна и подскочи във въздуха и след него всички елени подскачаха все на това място, като че там имаше някаква преграда, видима само за тях. Елените преследват конниците, за да си върнат, каза Шадрин. Те обичат тая игра.

Шадрин ни въведе в един от лабиринтите, минахме през някакви преки вратички, за да можем да гледаме преследването, защото преследвачи и бегълци изчезнаха от погледите ни, скрити от високите огради. Някакъв поток пресичаше дворовете, там видяхме как конете затъват в нагизнатата земя. Елените ги изпревариха, те тичаха вече успоредно с тях и почнаха да се мятат през потока, като пазеха нозете си сухи. Конете още не бяха успели да се измъкнат от размекнатата и кална земя, а елените вече мятаха белите си задници пред тях. Отвъд потока започваше стръмнина, доста гориста, и ние мислехме, че животните вече ще се изскубнат и ще пропаднат в планините, когато видяхме през гората втората половина конници; тя бе върнала обратно беглеца, той се смеси със своето стадо и след известно колебание елените тръгнаха ескортирани от двете групи конници. Сега те вървяха бавно, кокетно, някои припкаха едновременно с четирите си крака, без да ги прегъват в колената. (Така напролет подскачат агнетата.) Конете процвилваха меко и с лек тръс доближаваха стадото. Седлата поскърцваха върху потните им гърбове, ездачите не размахваха дългите кожени камшици — те се влачеха отпуснато далече зад тях.

Ами ако бяха избягали по баира? — питам Шадрин. Те не могат да избягат, каза ми той. Целият баир е също така двор, всичко е оградено. По-късно минахме по тоя баир, той наистина бе ограден, ще си помисли човек, че алтайците са се запретнали да оградят целите планини, за да няма къде да избяга еленът. А ако някой избяга, то тогава конниците ще тръгнат по следите му и ще го върнат отново в

лагера, ще го запрат зад оградите, за да го погнат отново с камшиците в тая голяма арена за разпределяне, за размножение, за рязане на рога. Шадрин ни разказа, че когато тръгнат да търсят бегълци, те гледат враните: ако някъде се чува грак на врана, то там има елен; те се ослушват и нерядко чуват как беглецът тръби, за да споделя с тръбенето си своята самота и да се надява, че друг елен ще му се обади отнякъде. Конниците кръстосват планините, стрелят пътьом дивите кози, обикалят потоците, където в меката земя се виждат издайнически следи от копита, понякога конете се втурват настървено през гората, доловили със своите сетива къде е беглецът. Такива конници ние бяхме виждали, конете наистина изглеждаха като хрътки. Не един беглец е бил върнат обратно зад сградите.

Някои от големите лагери се отварят от едната страна, част от оградите се вдигат, тъй че се получава подобие на фуния. Ако беглецът попадне в подобна фуния, тогава еленовъдите отново възстановяват дървената стена. После конете прекарват животното в по-малък двор, сетне в друг, сетне в друг, докато се стигне до капана. Има и бегълци, които сами се връщат. Те се насищат на своята свобода и един ден се връщат отново и алтайците чуват как бегълците обикалят край оградите и мучат призивно... Шадрин ни заведе зад една ограда да видим Подлеца. Тоя елен, наречен Подлеца, няколко пъти е бягал и няколко пъти е връщан в лагера. Последния път еленовъдите отказали да го търсят — нека го ядат вълците. Минало доста време и една сутрин рано-рано те чули подвикване на елен. Отишли с конете, гледат — в гората техния елен. Стои и подвиква на самките в лагера и самките също тъй му подвикват иззад оградите. Свобода, свобода, но и сам не се живее в гората и Подлеца се върнал в лагера, отказал се доброволно от свободата си срещу една самка. Алтайците разтворили вратите на лагера, Подлеца пообикалял наоколо, но щом видял при потока сърните, които пиели вода и го поглеждали, веднага се втурнал към тях.

Подлеца ни изгледа недоволено, като че бе разбрал за какво ни разказва Шадрин, изпръхтя и тръгна малко пренебрежително към своите самки. Те не му обърнаха никакво внимание, за годината вече бяха наситени. Па и той беше наситен, от вулканичната му страст дори дим не беше останал. Колко ли съжالياва сега Подлеца, след като се разхожда укротен между тия високи дъсчени стени! Приятелю, не си

продавай така евтино скъпата свобода!... Ние, хората, понякога и за самка продаваме свободата си, понякога и за едно кресло я продаваме. Виждал съм мнозина, които препускат гордо из гънките на живота, като търсят и се стремят към ветровитите му хребети, но един ден зърват от някой хребет някое меко кресло и с призивно процвилване се втурват към него и вече, отпуснати върху меките му пружини, започват да размишляват за свободата с оная напрегнатост на мисълта, с каквато Галилей е размишлявал върху въртенето на земята... Скок във въздуха! Подлеца бе запазил пъргавината си и сърните извиха шии, за да му се полюбуват. Той скочи още веднъж и тръгна към потока, но не се наведе да пие вода, а застана там и се загледа в стръмния баир. Върхът на стръмния баир имаше една гъста купчина от лиственица, та приличаше малко на татарин. Едва ли някой би могъл да отгатне какво си мислеше в тоя миг еленът за татарина и какво ли мислеше татаринът за елена. Всеки случай красив и изящен беше Подлеца, макар че бе загубил свободата си.

Оставихме усурийските елени и ботушите на Шадрин пак почнаха да кръстосват Алтайските планини, за да ни изведат в една падина. Падината бе леко наклонена и се повдигаше постепенно все нагоре и нагоре, осеяна с широки пасбища. Тревата бе станала кафява. По пасбищата се разхождаха няколко стада марали. Тук нямаше оградени дворове, всичко бе пуснато на свобода. Казахме на Шадрин, че сме видели предния ден запрените марали. Сега ще видите свободните, каза ни той. Вие идвате в един от най-хубавите сезони, сезона на любовта. Другият хубав сезон е майчинството.

Под набързо скован навес пастири си готвеха храна. С Геня оставихме Шадрин при тях и тръгнахме сред стадата на маралите. Всеки самец водеше от десет до петнадесет сърни, имаше може би двайсетина такива купчини и нагоре по падината, иззад дърветата, се чуваха още много призови на мъжкари. Те вървяха гордо и пътьом настройваха тръбите си, преди да се забият из горите със своите женски табуни. Бих оприличил тия стада на духова музика, когато музикантите продухват инструментите си, преглеждат ги, изсвирват нещо начупено, някакво свое хрумване, преди да започнат истинското свирене. Женските стояха в очакване, извили своите тънки шии, бленуващи сред жълтите планини. Горите наоколо бяха изпълнени с любовно предчувствие. Такива са напролет славеевите гори в моя

край, рано сутрин, в пукнатината на утрото. Тук всеки самец мучеше в нежните уши на сърните и се носеше непрекъснато еленова песен, много по-мъжествена от всякаква друга песен, каквато може да бъде чута в горите. Това беше истинско тържество и сладка закана. За тия пасбища и за тия гори тъгуваха и стенеха вчера затворените марали. Към такива гори някои от тях се стремят, прескачат оградата и търчат диво, за да срещнат някой водач и да започнат смъртния бой. Сред маралите на планините няма Давид и Голиат. Тук Голиат срещу Голиат се изправя, рог кръстосва с рога. Два рога се обърнаха към нас, брадата муцуна се заклати недоволно и един едър марал тръгна в лек тръс. Геня ми вика: Тоя мисли, че идваме да му вземем стадото, и ще се бие! Той обаче мина встрани и продължи все в тоя равен бяг, като изпращаше звучна закана срещу някого. От съседното стадо се отдели друг марал и тръгна към нападателя. Двамата се спряха недалече един от друг, размениха си закани с гърлени гласове, постояха като петли, но не влязоха в бой. Първият елен се върна обратно и успокояваше пътъом сърните си. Те стояха неподвижно, обърнати към него, и чак когато стигна при тях и удави рева си в клокочене, се наведоха и почнаха да стрижат сухата трева.

Навътре в падината гората гъстееше, съзираха се и повече стада. Един водач зърна, че някакъв елен ухажда една от сърните му. Тоя елен вървеше подир стадото, бих казал, че подсмърчаше подир стадото. Начело на сърните вървеше друг елен и когато се обърна, видя подсмърчащия и веднага се спусна към него. Той не бе приготвил рогата си за бой. Рогата му бяха легнали на гърба, муцуната много силно издадена напред, и щом стигна до нахалника, се закова на място и изпръхтя страшно, като че го заплюва в лицето. Другият се завъртя във въздуха само на задните си нозе и побягна в гората. Останалият водач настигна последната сърна, нещо подуха край нея, позаклати глава и я побутна напред с рога. Май че не беше много вежливо това побутване, женската изви ударения си хълбок и се вряза в средата на стадото. Той, изглежда, ѝ се скара, че е изостанала назад и не е била съвсем равнодушна към закачките на някакъв си пройдоха и скитник, дето не може да си събере стадо. Няколко пъти след това виждахме скитащите елени — самотни женкари, ослепени от гледката на цели тълпи женски. Някои от тях приемаха боя, но много бързо отстъпваха, изглежда, че често кръстосваха рогата си с водачите. Водачите бяха

толкова ревниви, че можеха човек да убият от ревност. Аз наблюдавах повече дивотията на тия езичници, а Геня свали очилата си и се заослушва в тържествените им резове и мекия отглас на ехото — рев и ехо се преплитаха постоянно, догонваха се, задминаваха се, кръстосваха се и се въртяха непрекъснато из горите. Когато си свали очилата, Геня вижда съвсем слабо някакво размазано подобие на предмети и тогава за сметка на погледа изостря слуха си. Той започна да говори за музика и дори си представяше как стои в голямата зала на планините, където се носи тръбен зов, въздухът трепере, разтърсен от копита, и клокоचेши гласове се търкалят по пасбищата.

Той не можа много дълго да слуша и побърза да тури отново очилата си, защото край нас започна бой между самци. Те се разминаваха в различни посоки, всеки начело на своето стадо, и дори не се погледнаха, изпълнени с равнодушие един към друг. Но на сърните им хрумна нещо да си кажат помежду си, те се помириша една друга, спряха се, разбъркаха се. Водачите веднага трепнаха, обърнаха се, но не се скараха на своите сърни. Маралът, който се обърна по-късно, нападна веднага другия. Другият отскочи от удара и пригответи рогата си. Те се удариха три или четири пъти, докато единият от тях малко отстъпи. Другият веднага го подхвана по хълбоците, нито за миг не му даде да се окопоти, удряше го като машина, обърна го ребром към себе си, измести го още, продължи да го бие все със същата равномерност на машина и стъписаният марал заотстъпва назад, после още назад, блъсна се в едно дърво и измуча от изненада. Той отскочи встрани, направи няколко скока, за да избегне рогата на нападателя си, а когато се обърна, неговият нападател не бе вече пред него, а тичаше стремглаво към сърните. Той премина край тях, все така тичайки, нещо им каза и те припнаха подире му. Победеният марал започна да мучи. Той изтича наляво, после надясно, позавъртя се на пасбището, беше озадачен и объркан, приличаше на комарджия, който изведнъж е разбрал, че всичко е загубено. Той се повъртя още малко и се спусна да бяга по следите на загубеното.

Към нас идваше Шадрин, леко усмихнат.

Несправедливо е, казваме на Шадрин. Тук един марал загуби всичко в няколко мига, както губят играчите на рулетка. Не е загубил още нищо, ни казва Шадрин. И през деня, и през нощта той още много пъти ще печели на тая рулетка и веднага след това ще загуби всичко

спечелено. Има марали, които губят през деня, но са отлични бойци нощем. Нощният бой е по-кръвопролитен, боят през деня е за разгриване, за опознаване на противниците.

Не зная как се разгриват маралите и дали това е наистина само разгриване. Но от виденото в Алтайските планини мога да кажа, че боят им е краткотраен. Най-младите марали, които за първи път са станали водачи на стадо, се биеха по-самоотвержено и почти винаги губеха. Те нямаха още достатъчно рани, за да водят подире си стадо. Може би тази есен ще получат бойното си кръщение и не един от тях ще поведе през горите спечелените сърни.

Победителите тръгват със стадата навътре в горите, катерят се по склоновете и тържествените им песни превалят билото. В падината остават победените да се разхождат мълчаливо или с кратки подвиквания помежду разхвърляните наоколо спомени и постепенно стопяващия се дъх на сърни.

Седя в долината и гледам как се разминават стадата, кръстосват се, застигат се, виждам дебнещи ухажори, дето подхвърлят примамки на някоя залутана сърна, виждам дима от навеса на пастирите и лениво летящите врани в синьото небе. Лягам върху тревата да послушам далечни и близки звуци и да изчистя очите си в синьото небе. Виждам широкия гръб на Шадрин, закрил част от небето, също като че някой връх от Алтайските планини е седнал до нас, пуши своята махорка и скрива част от сините небеса. Геня се изправя и също почва да си свива махорка с несръчни пръсти; разпалва цигарата, лепи я, кашля, сълзи текат от очите му, но той все смуче, за да покаже на алтаеца, че също може да пуши махорка. И аз сядам и си свивам една цигара, къде-къде по-сръчно от Геня. Тримата димим един до друг сред блуждаещи наоколо ни марали, в самата пазва на Алтайските планини.

И сега не мога да кажа със сигурност, че съм бил някога там.

Тъй е още сънено всичко в мене — ден и нощ, нощ и ден, суха и слънчева есен, жълти гори, кафяви пасбища, реки, обрасли с кедър, еленови стада и якове, препускащи конници. Стадата търсят прикритията на горите. Шебалино изтребва горите край себе си и коси сено — ароматните къртичини на летния труд могат да се видят навсякъде. Шадрин стои като алтайски Гъливер и ни маха с ръка пред своята къща, стопанката стои на вратата със скръстени ръце, кучето клечи горе на покрива и ни показва своя червен език.

Ще тръгнем пак подир реките, за да се спуснем в степта, ще кръстосаме черни пътища и ще се измъкнем на Чуйския тракт (пътя за Монголия). Настигаме стада добитък по пътя си, те не се губят в облаци прах, а вървят по асфалт. Земя и бреза се въртят пред очите ми. Гледам всичко това като нещо много далечно. Тук някъде в Алтайските степи усетих, че моето пътешествие е свършило, че изцяло вече съм обърнат към България, към мили приятели и врагове, към мили познати и непознати. Птичката, която се измъкна в тундрата, като ми остави съвсем малко от птичата си топлина, пак започна да пърха около мене и вятърът, който усещах, не бе вятърът от движението, а вятър от нейните крила. Децата ще се зарадват, че се връщам здрав и читав с моя талисман и че не са ме изяли мечките. (Те вярваха, че Русия е пълна с мечки, щом си покажеш носа навън, и мечката те изяжда веднага.) Майка ми ще се зарадва, че съм си обличал пуловера, а жена ми ще си пусне сълзите, защото женското вълнение няма да е женско вълнение, ако не се понамокри. Някои ще кажат: гледай го тоя дивак — хората ходят в Париж, Париж има Айфелова кула и стриптийз, там има какво да се види, а тоя се набутал в Сибир! Мили мои, ще кажа на тия, Париж има Айфелова кула и стриптийзи, но не ще се доберем ние до златния ключ на неговата врата, друга класа държи тоя ключ. Аз попаднах в Русия, тая страна ми даде златния ключ за всичките си врати, минах с него навсякъде, нито една забранена стая не се изпречи насреща ми и никой не ме попита като моя селянин: Ти що се въртиш тука, нито пък се закани да вземе едно

дърво да ми строши главата. Златният ключ на тая страна сега е в мене и след като съм пропътувал из нея, се чувствавам като човек, когото са пуснали в банка, без никой да върви по петите му и да го следи колко от богатствата на банката ще задигне. Може би ще трябва вече да извадя тоя златен ключ и да го хвърля в първата голяма река, която се изпречи на пътя ни в степта. Може би в Бия, може би в Об или в онази река, дето просветва на залязващото слънце, сред потъналата в прах равнина.

А може би, казва нашият шофьор, трябва да се отбием малко и в Полковниково. Ще поседим, ще прием чаша чай, на сбогуване със степта винаги може да се изпие една чаша чай, казва му Геня.

Отделяме се от големия път и тръгваме между разорани ниви към Полковниково. Село като всички степни села. Някаква низина, блатлива и неприветлива, ни прегражда пътя към него, та трябва да я избикаляме. Дървени огради, дървени къщи, някои почернели от времето, някои белосани, за да ги гледа по-хубаво слънцето, и от неговия поглед и те да станат по-приветливи и — в една улица спираме при някакъв човек, той стоварва картофи. Добър ден! Добър ден! Човекът веднага остави картофите, пооправи си жилетката и дойде да се ръкува с нас. От къщата излязоха жени, те отидоха да стоварват картофите, а човекът ни каза, че тъкмо ги били докарали, събирали зимнината. Те се надявали Герман да дойде, но вместо Герман дошли картофите.

Кой Герман? Титов, казва старият. Аз съм старият Титов. Заповядайте в къщата!

Така попаднахме при родителите на космонавта Герман Титов и влязохме в къщата му. Тази къща бе нова, строена след полета на космонавта. Голяма дневна, широка кръгла маса, виенско пиано, пратено от сина, дреболии от цял свят, навсякъде снимки. Питам стария Титов къде е истинското родно гнездо? То е зад гърба на къщата, можем да отидем, докато още не се е стъмнило.

В новата къща има известна представителност. В старата къща има нещо домашно и мило, тя ми прилича живо същество, което е взело част от чертите на живелите в него хора. В тая къща се е родил и израснал Герман. Малък пруст, малка стая — по-скоро кухня — и до нея още една стая. Най-напред къщата се появила сред другите къщи на Полковниково само с една стая. Бащата бил учител в това село,

преподавал музика на децата; учителят се оженил и сместил малка къща между другите къщи на селото, кажи-речи, незабележима. Къщата поживяла така няколко години, попритисната от съседите, в нея се родило бебе, Герман. Бебето пораснало, подир него се появило още едно дете, сестричето. Навън на стъпалата вече сядали две деца, а бащата седял вътре и преглеждал класните тетрадки на учениците. Той си припомнял как се свири на пиано, само като барабанял с пръсти по масата.

Ние ще минем след това в новата къща, Геня ще свири на пианото, после старият Титов също ще свири на пианото и малко дори ще попеем, докато майката ни налива чай и арменски коняк. Но това ще бъде по-късно, към полунощ, сега не ми се отива в другата къща, нека отидат другите, аз ще постоя в това старо гнездо, искам да бъда малко сам с мислите си в това гнездо, гдето са мътели орли.

Старият барабанял с пръсти по масата, гледал през мокрото стъкло навън степния дъжд, дъждът също като него барабани, но музиката не е нито весела, нито тъжна, нито ще развълнува душата, нито ще я успокои: обикновен степен дъжд, който барабани монотонно по стъклото, и един стар учител, който свири с пръсти на кухненската маса вместо на пиано и гледа нотите и ключа сол, писани накриво от децата на Полковниково... После момчето ще порасне, двамата с бащата ще разширят къщичката с още една пристройка — туй ще бъде кухнята, макар че и след разширяването в къщата няма легло за Герман, та един ден родителят окачва една висилка на тавана, туря дървета на нея, прави някакво подобие на въздушно легло и оттогава Герман започва всяка нощ да преспива между тавана и земята. Бих казал, че не между тавана и земята, а между небето и земята. (Той имаше по-късно възможността да покръжи между земята и небето и цяло Полковниково стоеше в тълпата на целия свят, за да гледа своя съселянин.) В такива тъмни гнезда надникваше Гогол и извади от тях той руската тройка, която ще хвърли по-късно снежен прах и слава в очите на света и светът, извил своя врат, ще се повдига на пръсти да гледа летящата тройка на руския дух... В момента в това тъмно и старо гнездо виждам приведения гръб на стария Титов, виждам неговата смачкана жилетка и слушам обясненията му. Той е превърнал старата къщица в музей за децата, той е турил там и люспи от обгорения кораб, с който в Алтайските степи е кацнала Валентина Терешкова. А ето тук

даже е нарисувал мястото, където се е приземила жената, а ето тук е самият старец, в самия Кремъл... Тук, в тази стая, живееше семейството, а в кухничката преместихме масата и аз вече можех сам да седя срещу прозореца и да мисля за чучулигата, която се издига сутрин преди изгрева в степта, за да посрещне слънцето. Бедни години, войнишки години, жените се лутат из равнината и търсят конски копита, за да ги турят в тенджерите на огъня, а през това време старият учител разказва на децата, че някой си видял как се издига чучулигата сутрин, описал нейната песен и сега старецът е донесъл песента в стаята, за да я чуят любопитните уши на децата. И почват децата подир учителя да пеят заедно с чучулигата. Друг път той лъгал децата за елфите, някой си бил видял елфите и ни разказал за тях в своята музика. Ако един ден и нашите очи, и нашите уши станат толкова чувствителни, то ние също тъй можем да видим и да чуем елфите сред нашите степни цветя.

Моите хора отиват в съседната къща, аз оставам в старата, малко ще постоя, ще взема от тъмнината мириса ѝ, после ще притворя леко вратата, ще сляза по пруста и ще отида при тях, за да отпия от светлеещия коняк и димящия във високите руски чаши чай. Те отиват, а аз стоя и се ослушвам в тази изоставена къща. Някъде се обажда дърводелец, другаде друг му отговаря и всеки дълбае в тъмнината на своята греда или в тъмнината на своя път. Виждам как се повдига чучулигата и пърха с крила в тъмнината, за да стигне светлеещото небе, виждам стреснатия Титов, стария, как се лута тревожно из улиците на Полковниково, разбрал от радиото, че неговият Герман лети в космоса; гласът му летял из селото и из степта, а майката стояла стресната като при ново и късно раждане. Все пак Титов бил по-добре от бащата на Юрий Гагарин. Старият Гагарин отивал в съседно село да помага на свой приятел да правят къща и по пътя го срещнал някакъв негов селски и му казал, че Юрка е в космоса. Старият Гагарин стиска длета и бичкия, оня си отминава по пътя, а родителят тъй и не знае да се върне ли в къщи, или да върви при приятеля си да правят новата къща... Той отишъл да прави новата къща.

Сега, когато приземяването на Герман Титов е сполучливо, когато тревогата е отминала, вълнението вече няма този престиж в една селска къща на стари родители. Затова нека се и ослушаме малко и да чуем как в съседната къща старият Титов свири на виенското пиано,

подарено от сина му, да чуем истинската чучулига как излита нагоре и среща слънцето, нека се вгледаме в елфите по степните цветя и да притворим вече старата врата на тая стара къща, така плахо поникнала между другите къщи на степното село Полковниково.

Но да не пропусна разказа на стария Титов за приземяването на Валентина Терешкова. Тя била паднала близо до Полковниково, старият оттам е събрал люспите на кораба ѝ, останали по земята след обгарянето. Една туба за храна също била паднала, но я отнесли в Барнаул. Сега тая туба навярно се пази от някого. Виждам от прага на къщата едно явление в небето, някаква силна светлина, както я е видяла старата колхозничка, излязла на работа в степта. Други, много по-далече, пръснати из Алтайските степи, също видели огненото кълбо в небето; и видели как то бързо се спускало и се разпалвало все повече и повече; и видели как от огъня излязъл човек и почнал да се спуска към земята. Тогава от всички страни на степта — кой където и да бил, кой с каквото и да се занимавал — се втурнали през равнината, пешеходци и конници, джипове и мотоциклети, автомобили и колесни трактори, началниците скочили от волгите и се спешили през угарите; хората от каруците разпрегнали конете и по двама на кон тръгнали през угарите. Те идвали отвсякъде, огромни тълпи степни хора, постепенно прахът нараствал, той забулил хората, та по едно време се виждал само плътен обръч от прах, който се стеснявал все повече и повече към приземяния космически кораб. Машини и сечива стоели глупаво загледани подир хората, юрнали се към мястото, дето бил паднал небесният огън. Сред тия изоставени сечива и сред тия застигащи се и надпреварващи се тълпи бил и старият Титов.

Стъпканите степи се повдигат постепенно нагоре, прахът се разнася от вятъра, сякаш самите степи се повдигат, повдигат и стигат чак до самото небе, а долу пъплят ония дребни хора, които сами са повдигали своята степ и я носят сега заедно с изпънатите си дробове към небесния огън. Искан ми се сега отгук да пробия тъмнината, да съживя отново картината, да видя едно осветено небе, да видя познати лица от степите, да видя алтайците и казаците как тичат в тоя затворен кръг. Виждал съм хора да тичат един срещу друг, тълпи да тичат една срещу друга или да се разминават една с друга, отделен човек съм виждал да тича срещу друг човек или по петите му, но за първи път съзнанието ми се мъчи да си представи една картина, дето цял обръч,

зародил се в степта, се стреми към един център. Подобно явление светът е наблюдавал в годините на Октомврийската революция, светът е видял тогава това пламтящо видение в своето тъмно небе. Тогава аз още не съм се родил. Аз съм се родил в тая проклета 1929 година и всички следващи години са някакви пролуки между твърди стени, дето човек може единствено със зъби да си проправи път през човешката нищета, суетност и лекомислие. Това е било в края на месец октомври. В рождения си ден аз стоя сам на прага на тая стара степна къща; тъй чествувах рождения си ден и поздравих сам себе си, че съм се родил на тая земя.

Сега вече мога да затворя плътно вратата.

Сега мога да превъртя златния ключ и да го хвърля в реката.

Започнах своето пътешествие сред пеещия лед на Якутия и го завършвам в Алтайските степи, където кацат космически кораби. Пътюм поглеждам небето, но никакво явление не виждам в него, ни божи глас да ме напъти; виждам полярната звезда и ми става спокойно и сигурно. Зная, че при безоблачно и тихо време в душата се вижда ясно блещукащата звезда и по нея човек лесно може да определи своята посока.

Заканих се, че ще заключа вратата на своето пътешествие. Ключът изтрака остро, чух го как свисти в мрака и проблясва, чух пляска на вода; мрак и вода са ме плашили винаги, а събрани на едно място, са ме ужасявали. Но тази вечер ми бе хубаво на душата, нищо, че на една крачка от мен имаше и мрак, и вода... Може би защото съм се родил в тоя ден.

ЗАЕШКА ОПАШКА НА МОИТЕ СИБИРСКИ ЗАПИСКИ

Веднъж английската кралица поканила котката на гости в двореца си. Разбира се, не била само котката, имало много знатни гости там, кой от кого по-знатен, кой от кого по-възпитан; но и котката не била проста, тя показала там всичкото си котешко възпитание, дадено ѝ от бога, и съвсем котешки се изкачила по стълбите и минала по мозайките, като си прибрала предварително ноктите в своите меки възглавнички, за да не тропа по стълбите и да не издраска с тях мозайките. Като се върнала после котката в двореца, попитали я доволна ли е, че е била на гости при кралицата, и какво е видяла в двореца. Видях аз мишка на килима, казала котката на другите котки.

Турих тая заешка опашка в края на своето пътешествие, защото си мисля, че по същия начин всеки пътешественик се тътре нагоре-надолу по стълби, през мозайки и дебели килими, ограден отвсякъде от блясък, прислуга, огледала, злато и диаманти, шумяща коприна и какви ли не прелестни ценности, за да открие най-после в приемната зала между стотици крака своята изплашена мишка.

НЯМА КРАЙ

Една вечер четях в къщи, синът ми рисувахе някакво невероятно животно, с още по-невероятното име калигариконди. Внезапно стената до нас почна да шуми, като че в нея се чешеше същото това невероятно калигариконди; чуваше се от другата страна как нещо се рони; нещо

изкънтя, някакво подобие на копита май че беше. Детето се стресна, почна да мига ту срещу мене, ту срещу своето калигариконди; три уши стърчеха там, две гърбици на камила, човешко око и мустаци; брадата му беше козя. Виждаш ли, казах на сина, нямаш друга работа, ами си седнал да рисуваш разни калигариконди, сега те стоят отвън и се чешат о стената. Шегата си е шегата, но някакво животно пак почна да се чеше отвън; или по-скоро съседната къща бе почнала да се движи и се почесваше о нашата.

Точно това се бе случило.

Нашата жилищна кооперация е слепена с друга жилищна кооперация. Двете се бяха поотъркали една о друга и млъкнаха. Лампите в къщи се люлееха. Това беше слаб земетръс, раздвижил леко къщите и отминал. Казах на детето, че съседната къща някъде я сърби, затуй е дошла да се почеше, и сега вече може да спи спокойно. Синът ми остави своето калигариконди и също отиде да спи. Загледах се в трите космати уши на това детско животно и в странната му глава, но не можах да им се люблювам дълго, защото някой влезе в стаята.

Той влезе, но нито ме погледна, нито пък поздрави: той изобщо не ме забеляза. Беше непознат, носеше късо гребло и стоеше гърбом към мене. Непознатият започна да тегли едно въже и издърпа с него в стаята гумена лодка, после застана на коляно и почна да привързва към греблото си парче дърво, за да удължи дръжката му. Едва сега познах в него якутеца с гумената лодка от Чурапчанската тайга. Якутецът удължи греблото си, седна в лодката и известно време поседя в нея замислен, сякаш се двоумеше накъде да започне да гребе, най-после реши и загреба. Лодката направи един кръг в стаята и излезе през отворената врата. Къде отиде тоя якут, защо влезе в стаята ми, без да каже нито една дума, и си излезе, без дори да ме погледне! Мигар се бои от земетръса, та иска по-скоро да напусне къщата ми? Станах веднага да видя къде е отишъл. Отворих вратата, но не можах да прекрача нейния праг и да надникна по стълбите.

На вратата стоеше въоръжен до зъби войник.

В първия миг не можах да съобразя кой е и го попитах дали не е видял един якут да излиза от вратата заедно с гумената си лодка, но войникът не ми каза нищо. Той беше просто замръзнал. Това бе замръзналият войник на Петър I — какво може да е видял и какво изобщо може да ми отговори! Помъчих се да надникна над рамото му,

но той бе толкова едър, че бе невъзможно да надникна, нито пък да се провря край него и да сляза по стълбите. Затворих вратата и за всеки случай надникнах пак през ключалката да видя дали войникът няма да си отиде. Той нямаше никакво намерение да си отива, през ключалката се виждаше вдигнатият ударник на пушката му. Вие не знаете колко е ужасно, когато един замръзнал войник застане на пост пред вратата ви. Ами че той може да стои там хиляда години, без да му мигне леденият клепач, няма никаква нужда от нищо, той нито глад ще усети, ни жажда. Върнах се в стаята и видях, че навън под уличната лампа се вие сибирската гнус. Тя сгъстяваше своето кълбо, натежаваше, спускаше се към земята, разпокъсваше се и отново се повдигаше нагоре под светлия купол на лампата. Ако отворя прозореца, тя веднага ще нахлуе в стаята, а аз не мога като Семьон да трепя гнуста с очите си. Вътре ставаше душно, запуших и пак седнах, загледан в странното калигариконди, в мустаците му и в косматите му уши, и се мъчех да не мисля нито за якутеца с лодката, нито за замръзалия войник, дето стоеше на пост пред вратата ми.

Мъчех се да не мисля, но се ослушвах и по едно време дочух, че навън някой киха. Тоя обаче, дето кихна, не беше войникът, а някой съсед, чуваше се как тропа с обувката си по стълбите и след това отваря и затваря врата в горните етажи. Ослушвах се да доловя някакъв шум или стъпки, но вместо туй звънецът тъй гръмко иззвъня, че подскочих и веднага се залепих на ключалката. Ударникът от пушката на войника не се виждаше. Открехнах леко вратата, колкото да надникна с едното око, после проврях носа си, после и другото око. Навън нямаше никого. Стълбището бе покрито с мрак, натиснах бутона, лампите светнаха: пак нямаше никого. Качих се на горната площадка, слязох на долната — пак нямаше никого. Ама че мистериозна история! Нямаше никого, но звънецът отново зазвъня. Излиза, че стоя пред вратата и звъня на собствения си звънец, без да съзнавам това. Знаем ли, може и да не съзнавам, затова влязох в антрето, затворих вратата и пуснах секретата. Но звънецът пак зазвъня. Можете да си представите какви неща почнаха да витаят около мене, дето човечеството още не им е измислило имената и дето още не е успяло да зърне муцуните им, макар че ги подозира и се догажда за тях. И тогава се сетих за домофона. Вдигнах слушалката и чух един мъжки глас в нея: някакъв човек ме питаше отдолу дали зная къде е

преместена тролейбусната спирка. Пратих тоя непознат по дяволите и затворих домофона. Изгасих лампата, влязох в стаята и почнах да се разхождам напред и назад и дори усетих сърбеж на усмивка върху лицето си.

Усмивах се на виденията. Аз просто много силно съм мислил за тях, затуй ги видях в къщата си. Те не са и подозирали, че ги пренасям в София, на булевард „Волгоград“, затуй якутецът дори не ме и погледна, а свърши работата с греблото и си замина. Ето какво си мислех и се усмивах, докато се разхождах напред и назад из стаята. Но изглежда, че не съм бил прав, защото усетих, че зад мен върви и някой друг. Обърнах се бързо — никого нямаше. Продължих пак да вървя, но този път по-бавно и се ослушвах, да разбере кой е този, дето върви подире ми.

Всеки случай това не беше човек. Бе някакъв звяр, той се прокрадваше с котешки стъпки, почти безшумно, лапите му бяха съвсем меки, но имаше дълги нокти: там, дето свършваше килимът и животното трябваше да тръгне по паркета, чувах как ноктите му дращят дървото и го издават. Опитах различни начини да надхитря животното но и то също тъй бе много хитро и ме следеше неотстъпно и почти отгатваше всяко внезапно движение, та щом се обърнех, веднага отскачаше зад гърба ми. От тия резки движения напластеният тютюнев дим се раздвижваше издйнически. Ще те надхитря, казах в себе си и почнах да мисля как да надхитря звяра. Човек и без това не е много изобретателен, но като си понапругне ума, все нещо ще изобрети. Аз изобретих една съвсем проста история: тъй както си вървях, вместо да стъпя с единия крак напред, стъпих с него назад, без да се обръщам, и застъпих звяра по муцуната. Той почна да пици и да се мята, хванах го здраво, одрах му кожата, тя съхнеше още, докато я събличах, и на края видях, че стискам в ръцете си сухата тарбаганова кожа, дадена ми от Чиряев при реката Кунга. Тогава разбрах, че съм изцяло във властта на своите сибирски преживелици, че тук няма нищо мистично.

Сибир постепенно започна да се изправя навсякъде пред погледа ми, някъде вървеше заедно с мене, понякога подтичваше с Шурините крачета и ми подвикваше, понякога внезапно разкриваше някоя долина пред очите ми и в дъното на долината виждах как маралите настройват своите тръби, преди да се втурнат да правят любов, и как насреща ми

седи Шадрин, сместил се между Алтайските чуки, и пуши своята лютива махорка. Случваше се смутената ми душа да почне да се блъска и мята сред студения бит на нашия живот и тогава аз се качвах на Иркутската тенекиена двукрилка и почвах да хвърча с нея над внезапно появилите се Хималаи и тъй предпазвах душата си от разбиване. Неведнъж виждах атамансемъонови щикове как свистят в своята стремителност над главата ми и как засукват страховитите си мустаци; техният щурм ме размиваше. Не устремявай, приятелю, толкова много щика пред себе си, защото той постепенно ще се откъсне и ще стане безпризорно острие — а ние не знаем какво може да срещне по пътя си един безпризорен щик и какво може той да промуши!

Ако през пътуването из Сибир мъкнех подире си целия товар на моя малък живот и ако понякога сред горите или снеговете турях интимни откъслеци от моето малко отечество (малко ли! Не се оплаквайте, че сте от малко отечество — ми каза Халдор Лакнес в Рим, — а се гордейте! Аз съм от най-малкото отечество!) — то след връщането си почнах да тегля товара на сибирските впечатления; тоя товар зрееше и раждаше нови, новите също зрееха и раждаха нови. С писателя Емилиян Станев седяхме веднъж в едно парижко бистро на „Шан’з Елизе“ и тая кавалерийска душа, която винаги държи в едната си ръка гола сабя, но никога не посича, ми говореше, че французинът се бои да не осъмне някой ден, събуден от тропота на руски ботуши, и да види как маршируват руски момчета по тоя широк булевард. Защо един ден — казах му, — аз ги виждам и сега!

Виждам моите руси в сърцето на Франция, колко се стремят към войната всички, които познавам — казачките от алтайските станици, якакитци, дето за пръв път садят зеле върху ледената земя, хората от елмазените селища, дето нямат автоматични играчки, якути и евенки, които заспиват и се събуждат все с мисълта кога ще тръгнат да завоюват Париж и Европа. Виждам северни елени, разпрегнати под Айфеловата кула, виждам иллимахци как седят по кейовете на Сена, изненадани, че в такава голяма река не се въдят леноци, и Флавиан Попов, който пренася тайно през Париж бутилка френски коняк, скрит в два войнишки ботуша; и Политаев, напалил огън наврѣх Монмартр, да пече своята молдованска свиня, докато дойде самолетът на Ер Франс; и онази войнишка вдовица от Мирний, чийто фургон никъде не

е пътувал — как се е впрегнала в него като Майка Кураж и превзема Париж; и полудивите коне на тайгата виждам също как стоят в Лувъра срещу Джокондата и я гледат като Джоконди. Губи ми се от погледа само Сергей Кузмич, сигурно е завел жена си в Латинския квартал, та да види най-после тя жив негър. Шаманът на Олхон стои стъписан, той не смее да направи нито една крачка, защото Париж е пълен с кучета, тъй както Рим е пълен с котки, и навсякъде се вижда как те са дращели каменната земя, защото навсякъде в тоя град земята е пълна с нечисто и тъмно и само една крачка ако направите, тялото ви ще се покрие с пришки.

В Кан аз срещнах покровските сребърни лисици, те се разхождаха вечер край морето между хотелите и казиното и хвърляха лисичи отблясъци върху изящните шии на другата класа. Подире им видях моите якути от зверофермата, всеки от тях носи със себе си димящо ведро с картофи, вади топли картофи и вечеря пътьом под палмите. Френски момчета разхождаха невероятни кучета от хотелите до кея, защото чуждестранните кучета обичат да пикаят на кея — всичко това се правеше за престижа на Франция.

Тъй се срещаме навсякъде ние с моите приятели; ако чуех някъде брадва да отеква в гората и с викове да падат дървета, си спомнях как Шамшурин сечеше дърва за огъня; ако видех някъде ловци да се лутат, си спомням тайгата, ако гледах нощем небето на Север, виждах край полярната звезда кожени юрти на ловци и еленовъди и моя евенк как разпалва огъня си в небето и върти на него своята дива гъска, съчинявайки проста песен за птицата или за подскачащия наоколо му писец. Ако скитах из Рим, гонен от Аве Мария, се сецах за тордохата и виждах как бог люлее краката си, седнал на „Свети Петър“, за да наблюдава по-добре как ще хвърлят християните на лъвовете. Веднъж с майка ми бяхме на село, в нашата изоставена къща, и тъкмо излизаме от къщата: бааам! — изгърмя някой, посипаха се сачми по покрива, някаква птица изпищя. Беше гръмнал един селянин. Що гръмиш? — пита го майка ми. Ами има, казва той, една кукумявка в къщата, нея гърмях. Ами ти не знаеш ли, че така човек можеш да убиеш. Но никой не живее в къщата, казва селянинът, видях кукумявката и гръмнах. Кукумявката е лошо животно, смърт е тя. Да не биеш друг път кукумявката, тя ми пази къщата, каза мама на селянина. Тогава пък аз седнах на двора да

разкажа на тоя селянин как в тайгата са гръмнали срещу Семьон, как целите му гърди били набити и как той една по една извадил сачмите. Селянинът отиде, донесе шише ракия и ме попита какво е станало по-нататък. По-нататък го заведох още на север, в самата тундра, и му разказах какви са ловците. Дойдоха още селяни и едно подир друго май че с тях пропътувах отново Сибир. Затуй, каза майка ми, водена от някаква своя логика, не е хубаво да се стреля кукумявката!... Мисля си, че ако един ден отида в моята запустяла къща и седна да пиша в нея, сигурно ще стана прочут като Алфонс Доде. Но това няма да го бъде, защото запустялото никога не ме е привличало, и затуй сигурно никога не ще стана прочут.

Ако човек се уедини някъде, може нещо да почопли, да посъчини и дори да остави белег от работата си. Аз дълго се лутах из „Неосветените дворове“, както селянинът се лута из двора си, и от време на време лъсках една конска подкова. Тая подкова синът ми донесе от планината, тя стои върху масата ми да носи щастие. Беше съвсем ръждясала, паднала много отдавна от някое конско копито. Работата ми напредваше постепенно, заедно с нея и ръждата от подковата се изчисти, металът почна тук-там да проблясва и като я гледах, по едно време дори си мислех, че докато свърша Дворовете, подковата съвсем ще се изтърка. Тя обаче не мръдна повече, напротив, почна да посивява, тук и там се пръкна ръжда и тя загуби металния си блясък заедно с последните страници на книгата. Тогава си казах: Не се спирай, човеко, да съчиняваш правдоподобности в своето уединение, защото подковата ръждавее; подковата може да бляска единствено върху копитата на коня! Ослушай се и виж дали навън пред вратата ти конят не бие земята с копито!...

Ослушвам се и чувам стотици копита навън, чувам подвиквания на познати гласове — викат ме! Отварям вратата, замръзналият войник на Петър I ми козирува. Излизам навън, пред къщата се е струпала конница. Това са все моите сибирски приятели, всеки от тях е яхнал по един полудив кон — те са дошли да ме вземат със себе си. Сибирската гнус се надига от тъмнината, но много късно, защото ние вече препускаме през розите на моя булевард и цвят и земя засипват тополовите дървета; и в тоя цвят и земя подковата ми отново започва да бляска.

Издание:

Автор: Йордан Радичков

Заглавие: Неосветените дворове

Издател: Български писател

Град на издателя: София

Година на издаване: 1969

Печатница: ДП „Тодор Димитров“ — София

Излязла от печат: 28.II.1969 г.

Редактор: Атанас Наковски

Художествен редактор: Елена Маринчева

Технически редактор: Любен Петров

Художник: Петър Рашков, Кънчо Кънев

Коректор: Жулиета Койчева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/14609>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.